

TEKNIKEN
MÄNNISKAN
OCH SAMHÄLLET

Humanistiska inslag i 1940- och
1950-talens tekniska utbildning

GUNNAR RICHARDSON

Uppsala
Universitetsbibliotek
Blåsenhusbiblioteket
E: K2(P))

TEKNIKEN MÄNNISKAN
OCH SAMHÄLLET

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRGÅNG LXVII 1987 VOLYM 160
UNDER REDAKTION AV STIG G. NORDSTRÖM.

TEKNIKEN MÄNNISKAN OCH SAMHÄLLET

Humanistiska inslag i 1940- och
1950-talens tekniska utbildning

GUNNAR RICHARDSON

*Tryckt med bidrag från
Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet*

Västergötlands Tryckeri AB, Skara, 1987

Skara 1987

Richardson, Gunnar: *TEKNIKEN, MÄNNISKAN OCH SAMHÄLLET. Humanistiska inslag i 1940- och 1950-talens tekniska utbildning. TECHNOLOGY, MAN AND SOCIETY. Humanistic features in the technical education during the nineteen forties and fifties.*

Swedish. Summary in English.

TEMA Technology and Social Change, Linköping University, S-581 83 Linköping, 1987. 176 pp. Monograph.

Årsböcker i svensk undervisningshistoria 160.

ISBN 918513032X

Distributed by Föreningen för svensk undervisningshistoria, Box 2056, S-750 02 Uppsala.

Abstract

In 1943 a group of university graduates formed "The Committee for the Humanities in Technical Schools". The purpose was to arrange lectures in humanistic, psychological and social subjects at the technical grammar schools in order to counteract the prevalent strongly specialized and one-sided vocational education. The activities continued until 1964, when the technical grammar schools were integrated into the general school system and the position of the humanistic subjects were considerably reinforced. The first chapters deal with the pedagogical, political and ideological background, the origin of the Committee and the beginning of the work. The structure, scope and financing of the activities are then described. The outlines of the types of subjects are analysed and about 300 lecturers identified and characterized. The attempts, which were made, at reforming the training of the engineers — both at the technical grammar schools and at the technical colleges — are dealt with in a particular chapter as well as the debate on technology, man and society, which the members of the Committee and the lecturers were involved in. The study is summed up in an analysis where especially the question of the educational and social views of the Committee members is discussed and also the importance and influence of the Committee.

Keywords: Technical education, the grammar school engineers, humanistic subjects, Christian and nationalistic aim, Free Church Movement, psychology, "The two cultures", Second World War, Postwarperiod.

Innehåll

Förord	9
I <i>Bakgrund och utgångspunkter</i>	11
1. Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning	11
2. De tekniska läroverken och ingenjörsutbildningen	13
3. Den centrala ledningen	17
4. Problemställning. Källmaterial	19
II <i>Ett initiativ i tiden</i>	21
1. "Den svenska linjen är den kristna linjen"	21
2. Planering och förankring — och en flygande start	30
3. Från "kristen insats" till "humanistisk orientering"	35
III <i>Föreläsningsverksamheten</i>	40
1. Idealister och entreprenörer — kommitténs ledningsgrupp	40
2. Att distribuera humanism	43
3. Statliga anslag och privata sponsorer	47
4. Tekniken, människan och samhället — ämnesprofilen under 20 år	49
5. Humanismens apostlar — de 300 föreläsarna	56
6. Kurser och konferenser	60
IV <i>För en reformerad ingenjörsutbildning</i>	64
1. De tekniska gymnasierna — en genomgripande reformering	64
2. Russin i kakan och allmän välvilja — humaniora vid de tekniska högskolorna	76
3. Ingenjören i samhället — kugge i maskineriet eller aktiv medborgare	89
V <i>I den samtida debatten</i>	
1. I världskrigets skugga — en tid av besinning	97
Att återupprätta människovärdet	99
Teknikutveckling och samhällsansvar	106
Specialiseringens faror	111
2. Expansion och förändring — de nya hoten	117
Arbetslivets rationalisering	120
Vägen in i atomåldern	123
Miljöförstöring och u-landsproblem	128

VI <i>Kommittén för humanistisk orientering.</i>	
<i>En sammanfattande analys</i>	131
1. En samstämd kamratgrupp	131
2. Bildningssyn och medborgarideal	133
3. Kommittén och dess betydelse i samtidens utbildningspolitik och samhällsdebatt	137
4. Ett samhälle i förändring	142
Summary	149
Noter	153
Referenser	161
Förkortningar	166
Bilaga 1. Tekniska läroverk och gymnasier 1943/44—1963/64	167
Bilaga 2. Föreläsare vid den av Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning anordnade föreläsningsverksamheten	168
Personregister	172

”Jag tycker själv att historien (om *Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning*) är upplyftande så tillvida som den visar att vårt samhälle trots allt inte är värre byråkratiserat eller centraldirigerat än att det finns plats för personliga initiativ”.

(*Georg Wästlund*)

*

”Teknik, humanistisk kultur och livsåskådning är inte boskilda och det är angeläget att inpränta hos den unge teknikern att han har ett ansvar också för samhällsutvecklingen”.

(*Erik Ingelstam*)

*

”Det vetenskapliga sanningssökandet skall måhända igen värderas för den orientering det ger vår strävan efter en förnuftig livsstil och inte enbart för den makt det skänker att dirigera och manipulera våra naturen givna livsvillkor”.

(*Georg Henrik von Wright*)

Förord

Denna bok handlar om en märklig insats inom vårt offentliga utbildnings-system — märklig därför att den idag framstår som ovanligt framsynt och därför att den startades på enskilt initiativ och genomfördes av frivilliga krafter. Den skildrar hur en grupp relativt unga akademiker — de flesta naturvetare och tekniker — i början av 1940-talet bildade *Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning* med avsikt att anordna föreläsningar vid de tekniska gymnasierna. De ansåg att utbildningen var allt för specialiserad och ensidig och att den inte gav den kännedom om människan, samhället och livet som en blivande ingenjör borde ha. Verksamheten kom att pågå i över 20 år. Den upphörde då de tekniska gymnasierna i mitten av 1960-talet integrerades i en gemensam gymnasieorganisation och de allmänbildande ämnena samtidigt fick en starkare ställning.

Avsikten med denna skrift är att skildra och förklara denna bildningsinsats och att undersöka hur man sökte föra in humanistiska, psykologiska och sociala ämnen i den reguljära utbildningen vid de tekniska läroverken.

Intresset för humaniora kom att spridas även till de tekniska högskolorna. Det tog sig uttryck både i föreläsningar i humanistiska ämnen — i studentkårnas regi — och en livlig debatt om civilingenjörsutbildningen. Även den verksamheten behandlas om än inte helt systematiskt och uttömmande.

Det finns emellertid ännu ett syfte med denna studie: att teckna konturer-na av den debatt som under de första efterkrigsdecennierna fördes om den tekniska utvecklingens konsekvenser för såväl de enskilda människorna som för samhället i stort. Den debatten gällde inte minst klyftan mellan ”de två kulturerna” — en debatt långt innan problemet blev allmänt uppmärksammat i början av 1960-talet. Frågan om ingenjörens roll i samhället — som ”kugge i maskineriet eller aktiv medborgare” — tillhörde också de aktuella problemen.

Studien har genomförts vid Tema *Teknik och social förändring* vid universitetet i Linköping. Den ingår som en del i ett forskningsprojekt som initierats av Skolöverstyrelsen och som leds av docent *Ulla Riis: Teknik och naturvetenskap i skola och samhälle: Bildning, utbildning och fortbildning*. Arbetet har sålunda utförts i en tvärvetenskaplig forskningsmiljö med impulser från skilda discipliner. Jag tackar särskilt de kolleger som läst manuskriptet i dess helhet: docent *Svante Beckman*, professor *Lars Ingelstam* och forskningsingenjör *Lars Norberg*. Jag vill också tacka professor emeritus *Erik*

Ingelstam som både lämnat upplysningar under arbetets gång och läst manus, sekreteraren vid Tema T *Barbro Axelsson* som skrivit ut texten, adjunkt *Curt D. Johansson* som översatt sammanfattningen till engelska samt personalen vid Tema-biblioteket i Linköping och Stifts- och landsbiblioteket i Skara.

Linköping i februari 1987

Gunnar Richardson

I. Bakgrund och utgångspunkter

1. Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning

Teknikens växande betydelse för samhällsutvecklingen har på senare tid blivit allt mera uppenbar och även allt mera uppmärksammas. Den framstår som naturlig och självklar och detta oavsett om man tar fasta på de positiva eller de negativa konsekvenserna. Att påstå att framväxten av det moderna välfärdssamhället har haft som sin kanske främsta förutsättning en snabb teknisk utveckling på bred front ter sig närmast som en truism. Men de negativa sidorna i människans historia — liksom hoten om framtida katastrofer — har också i hög grad sin grund i tekniska innovationer — om detta råder heller inga delade meningar.

Detta samhällsutvecklingens starka teknikberoende innebär i sin tur, att de yrkesverksamma teknikerna — ingenjörer, forskare och många andra — spelar något av en nyckelroll i dagens och morgondagens samhälle. Det är därför av största vikt vilka personer som besitter dessa nyckelpositioner, vilken utbildning de har och vilken syn på den egna rollen och på samhällsutvecklingen de har.

Den fortskridande specialiseringen inom vetenskap och utbildning har lett till en uppenbar utbildnings- och bildningsklyfta mellan företrädare för olika vetenskaper. Problemet blev i vårt land föremål för en livlig debatt sedan engelsmannen C P Snow år 1959 publicerat den skrift om de två kulturerna — den teknisk-naturvetenskapliga och den humanistiska — som snabbt skulle bli något av en klassiker. Den debatten kom i Sverige att få direkt genomslag i den gymnasierreform som just då förbereddes och den har allt sedan dess varit aktuell, vilket i sig är ett märkligt förhållande i en tid då debattämnen oftast avlöser varandra i snabb följd.

Allt detta är omvittnat av många och väl bekant. Hotet om en ökande klyfta mellan "de två kulturerna" har också påtalats i många sammanhang, t ex i alla de forskningspropositioner som presenterats sedan slutet av 1970-talet och det har även lett till vissa praktiska åtgärder. Tillkomsten av Tema *Teknik och social förändring* vid universitetet i Linköping bör ses i bland annat just detta perspektiv. C P Snow var emellertid trots den uppmärksamhet

hans skrift väckte inte den förste som varnade för riskerna med den växande specialiseringen. Opinionsen var i själva verket väl beredd. Det kan också vara förklaringen till att hans lilla skrift — för övrigt en tidigare hållen föreläsning som av en slump kom att publiceras i tryckt form — kunde tända en så intensiv debatt.

Som en av förutsättningarna för den livliga debatten i vårt land ser jag en opinionsbildande verksamhet som numera är i det närmaste helt okänd. Den bestod i föreläsningar i humanistiska, psykologiska och sociala ämnen vid de tekniska gymnasier och pågick i över 20 års tid. Den engagerade en rad föreläsare och den stimulerade också till debatt inte endast vid de tekniska gymnasier utan också vid de tekniska högskolorna. Men den fördes inte på massmedias villkor och var därför ganska anonym och har så förblivit.

Denna verksamhet startades av ett antal enskilda entusiaster år 1943. De organiserade sig i "*Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning*" och bedrev sin verksamhet ända till 1964. Det finns skäl att utnyttja de möjligheter som ännu står till buds för att skildra denna verksamhet och därmed rädda undan från den fortskridande glömskan en insats som är väl värd att ihågkommas av eftervärlden. Om man därtill ser den i sitt större sammanhang bör en redogörelse också i någon mån ge en bild av hur debatten om tekniken och samhället växer fram i vårt land under en tid då den tekniska utvecklingen gripit allt starkare in i varje människas liv.

Men det finns ännu ett skäl att idag sprida kunskap om denna verksamhet som ett antal enskilda människor svarade för på eget initiativ, på frivillighetens grund och vid sidan av sina ordinarie arbeten. Det svenska utbildningsväsendet är i hög grad en angelägenhet för det allmänna. Eller med andra ord: skolan har i vårt land i allt väsentligt blivit en del av den offentliga sektorn. Jämfört med andra länder har vi få privata skolor. De skolor som tidigare skapats på enskilt initiativ och drivits i privat regi har med få undantag förts över i statlig eller kommunal regi eller också lagts ned. Och på senare tid har initiativen i stort sett varit begränsade till vissa skolor för barn i de yngre åldrarna med syfte att tillämpa någon form av alternativ pedagogik. Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning är med andra ord en ganska unik företeelse inom vårt skolsamhälle.

Att skildra den verksamhet som Kommittén för humanistisk orientering bedrev är alltså uppgiften i denna studie men det finns också andra frågeställningar av intresse. Innan jag presenterar dem och något diskuterar vilka möjligheter som finns att besvara dessa frågor kan det emellertid vara lämpligt att presentera den institutionella ram inom vilken händelserna utspelade sig.

2. De tekniska läroverken och ingenjörsutbildningen på 1940-talet

De tekniska läroverken (från och med 1946 benämnda *högre tekniska läroverk*) var ett slags parallell till de högre allmänna läroverken. De hade sitt ursprung i de *tekniska elementarskolor* som inrättades genom ett principbeslut av 1850-51 års riksdag. På 1850-talet inrättades fyra skolor — nämligen i Malmö, Norrköping, Borås och Örebro — och först i början av 1900-talet tillkom några ytterligare.

Lärotiden var till en början två eller tre år. Någon indelning i facklinjer fanns inte. Så småningom blev den treåriga studiegången det normala och vidare infördes en indelning i fackavdelningar (först dessa tre: mekaniskt teknisk, kemiskt teknisk och byggnadsteknisk). Utbildningen förblev dock länge relativt litet reglerad. Av stor betydelse blev den bestämmelse i en stadga från år 1901 som innebar att genomgången teknisk elementarskola berättigade till inträde i teknisk högskola. Genom 1919 års stadga reglerades organisationen fastare och löstes frågan om avgångsexamen.

Ett tekniskt läroverk kunde omfatta både *gymnasium* och *fackskola*. Fler-talet hade dock enbart gymnasium och betecknades då vanligen tekniskt gymnasium. Den tvååriga fackskolan var mera praktiskt inriktad; för inträde krävdes högre minimiålder och därtill två års praktik. Denna utbildning var anordnad som antingen tvåårig dagskola eller fyraårig aftonskola eller som en kombination. Utbildningen vid de tekniska läroverken blev allt mera specialiserad och därmed differentierad på olika facklinjer. Totalt fanns på 1940-talet ett 10-tal olika linjer. Genom 1962 års skolstadga ersattes benämningen högre tekniskt läroverk med namnet tekniskt gymnasium. Stadgan skilde mellan *3-årigt tekniskt gymnasium* (= tidigare tekniskt gymnasium) och *specialkurs vid tekniskt gymnasium* (= tidigare teknisk fackskola) som för heltidsläsande elever skulle vara 2-årig. De officiella beteckningarna varierade sålunda något under den här aktuella tidsperioden men det kan knappast vara nödvändigt att i detta sammanhang beakta dessa variationer i terminologin.

Avgångsexamen från tekniskt gymnasium benämndes *teknisk studentexamen*. Genom en kunglig förordning år 1944 kom emellertid också *ingenjörstiteln* att knytas till examen från tekniskt läroverk. Det heter i denna att avgångsexamen (ingenjörsexamen) årligen skall anställas med lärjungarna i högsta klassen och att den som avlagt godkänd avgångsexamen skall förklaras ha blivit godkänd "i fackskolans, respektive gymnasiets ingenjörsexamen".¹ De kom att kallas gymnasie- respektive fackskoleingenjör, ibland med den sammanfattande titeln läroverksingenjör. Det officiella införandet av dessa ingenjörstitlar ledde till en skärpning av den konkurrens

mellan de tekniska läroverken och de privata tekniska instituten som förekom på 1940-talet.

Antalet tekniska läroverk var vid tidpunkten för Kommitténs start nio: i Borås, Eskilstuna, Göteborg, Härnösand, Malmö, Norrköping, Stockholm, Västerås och Örebro. En rad nya läroverk tillkom under Kommitténs 20-åriga verksamhetstid. När den upphörde 1964 fanns 27 tekniska gymnasier (se bilaga nr 1). Förutom de tekniska läroverken fanns också andra statsunderstödda tekniska skolor. Bland dessa kan nämnas Bergsskolan i Filipstad, Textilinstitutet i Borås, Hässleholms Tekniska Skola, Katrineholms Tekniska Skola, Örnköldsviks Stads Tekniska Skola, Karlskoga Praktiska Läroverk och Kristinehamns Praktiska Skola. Dessutom fanns flera privata tekniska institut, en del med omfattande verksamhet. Till dessa hörde Stockholms Tekniska Institut med en examinering av ca 800 institutsingenjörer per år (1948), Tekniska institutet i Stockholm (ca 200 examinerade 1948), och Göteborgs Tekniska institut (ca 280 examinerade 1948).

I 1940-talets utbildningssamhälle spelade korrespondensstudierna en betydande roll.² Detta gäller också den tekniska utbildningen. Både Hermods Korrespondensinstitut och NKI-skolan hade undervisning i ämnen som ingick i de tekniska gymnasier. Hermods hade följande fack: maskinteknik, elektroteknik, byggnadsteknik, kemi och merkantilteknik och NKI-skolan dessa: maskinteknik, flygteknik, byggnadsteknik, textilteknik, cellulosteknik, kemi och merkantilteknik. NKI-skolan hade lyckats skaffa sig en särskild nisch i den skarpa konkurrensen mellan olika utbildningsanordningar: NKI-ingenjörer helt i egen regi. I den ymniga "framgångskult" som reklamen från korrespondensinstitutet på 1940-talet odlade intog ingenjören något av en särställning. I de många annonserna ser man påfallande ofta beslutsamma unga män figurera vid ritborden med räknestickan som främsta attribut och i karriärtrappan lockade de olika yrkestitlarna i den rätta ordningen: förman, verkmästare, ingenjör. I den reklamen deltog den KF-ägda Brevskolan i lika hög grad som Hermods och NKI.³

Ingenjörutbildningen på 1940-talet omfattade således tre olika kategorier: högskole-, läroverks- och institutsingenjörer. Enligt en undersökning av Arbetsmarknadsstyrelsen fördelade sig antalet examinerade ingenjörer år 1948 på följande sätt:

Förväntningarna var stora inför världskrigets slut. Skolpolitikerna började förbereda de stora skolreformerna och brevinstituten vädjade till de ungas önskan att förkovra sig och komma framåt. Några annonser i SSU-tidningen Frihet år 1944 ger exempel på den framtidstro och "framgångskult" som hörde tiden till.

VERKMÄSTARE

INGENJÖR

Hur långt räcker Dina kunskaper?

Steg för steg
till bättre ställning
genom **NKI-studier**

MEG ÅN

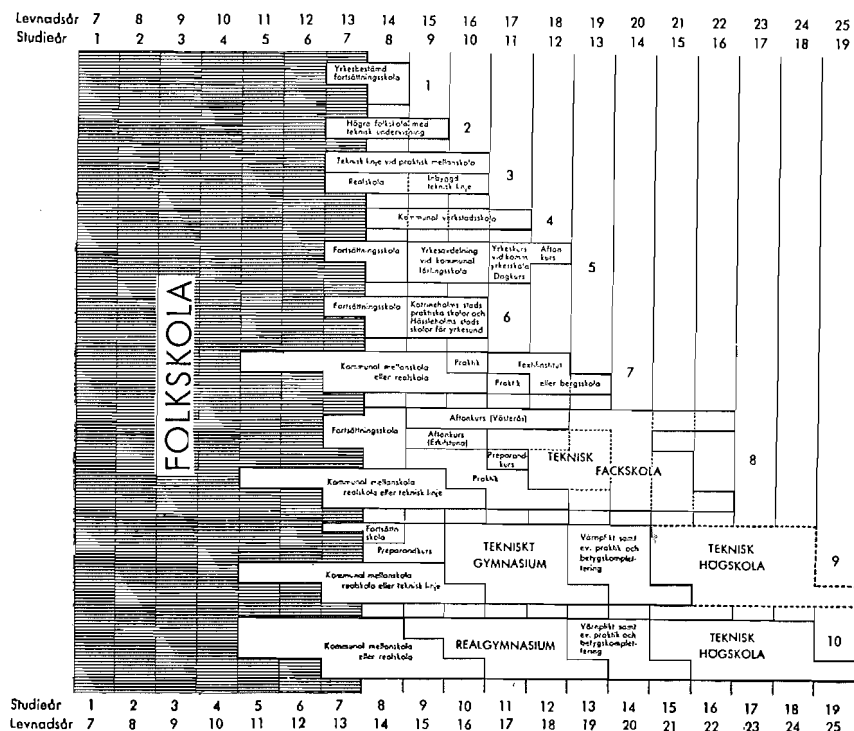
För full maskin

De svenska teknikerna
inför växande uppgifter

Antalet examinerade ingenjörer år 1948

Tekniska högskolor	490
Tekniska läroverk jämte de tekniska skolorna i Katrineholm och Hässleholm	1 180
Privata tekniska institut (de tre största)	1 280

Det fanns också en fjärde nivå ifråga om teknisk utbildning. Den omfattade mera elementär och mindre specialiserad utbildning och skedde i skolor som direkt knöt an till folkskolan: i yrkesbestämda fortsättningsskolor, kommunala verkstadsskolor, praktiska mellanskolor och realskolor. Ytterligare detaljer av den tekniska utbildningen på 1940-talet, liksom en schematisk helhetsbild ges i nedanstående bild.

Källa: Betänkande med utredning och förslag angående den högre tekniska undervisningen avg. av inom eckledep tillkallade sakkunniga (SOU 1943:34), s 61.

3. Den centrala ledningen

De tekniska läroverken upphörde som självständiga skolor i och med att de genom 1964 års gymnasiereform integrerades i de allmänna gymnasier. Detta ledde också till en kraftig förstärkning av de s k allmänbildande ämnena, vilket i sin tur innebar att motivet för en fortsatt föreläsningssamhet föll bort. Att denna upphörde 1964 var därför en händelse som inte endast *ser ut* som en tanke — det *var* en tanke. Om det förhållandet att kommitténs verksamhet startade just när de tekniska läroverken vad gäller den högsta ledningen skildes från de övriga läroverken och när ett särskilt ämbetsverk för yrkesutbildning skapades också var en "tanke" och inte endast en "händelse" är inte så lätt att avgöra. Men frågan kan vara värd att ställas.

Överinseendet över de tekniska elementarskolorna ålåg till en början kommerskollegium, ett centralt ämbetsverk med ansvar för rikets handel, industri och bergshantering samt hantverk och slöjd. Från 1886 fanns ingen särskild tillsynsmyndighet förrän 1919 då de tekniska läroverken fördes in under den då nybildade skolöverstyrelsen. (Denna bildades då genom en sammanslagning av läroverksöverstyrelsen och folkskolöverstyrelsen). Frågan om relationen mellan skolan och näringslivet eller om man så vill mellan de pedagogiska och de näringsorienterade aspekterna var aktuell under åren kring 1940.⁴ I ett betänkande som den s k verkstadsskoleutredningen presenterade 1938 föreslogs att yrkesskolavdelningen inom skolöverstyrelsen skulle brytas ut och ombildas till "ett fristående ämbetsverk, organiserat i nära kontakt med näringsliv och arbetsmarknad".⁵ Det framhölls att skolöverstyrelsen saknade den kontakt med näringsliv och arbetsmarknad som man ansåg nödvändig för att yrkesutbildningen skulle kunna skötas tillfredsställande. I remissyttrandena stöddes detta förslag allmänt av företrädarna för näringsliv och arbetsmarknad. Svenska arbetsgivareföreningen (SAF) fann det viktigt att de pedagogiska momenten i yrkesutbildningen fick en mindre dominerande betydelse än vad de haft. Liknande synpunkter framfördes av Sveriges hantverksorganisation och Sveriges industriförbund. Landsorganisationen (LO) menade att utvecklingen inom näringslivet lett till att man måste ställa större krav på en rationellt ordnad yrkesutbildning än tidigare och framhöll att det var önskvärt, att utbildningen anpassades så långt som möjligt efter utvecklingen på näringslivets och arbetsmarknadens områden.

Till de remissinstanser som tveklöst tillstyrkte utredningsförslaget hörde också statens arbetsmarknadskommission, som påtalade angelägenheten av att ledningen för yrkesutbildningen måste ha en stark förankring i näringslivet och väl kända arbetsmarknaden. Arbetsmarknadsorganisationernas yrkesutbildningskommitté — bildad gemensamt av SAF och LO — framhöll

senare i en skrivelse till regeringen, att en särskild överstyrelse för yrkesutbildning borde inrättas.

Det förelåg emellertid även ett annat utredningsförslag beträffande skolöverstyrelsens organisation vid samma tidpunkt.⁶ Det var framlagt av en kommitté som haft till uppgift att behandla frågan om den svenska skolans ledning. Denna utredning hade visserligen också påtalat vikten av god kontakt med näringslivet men ansett behovet av samband mellan olika skolformer så starkt, att man inte velat bryta ut yrkesskolavdelningen ur skolöverstyrelsen. Man hade i stället förordat att ett rådgivande organ inrättades, skolöverstyrelsens yrkesskolnämnd.

I den proposition som regeringen lämnade år 1943 vägde ecklesiastikministern Gösta Bagge skälen för och emot den ena och den andra lösningen. Av den ingående redovisningen av olika aspekter att döma var det ingen lätt uppgift att göra den rätta avvägningen. Resonemanget mynnade ut i ett förord för bildandet av en fristående överstyrelse för yrkesutbildningen.

Genom de senaste årens utveckling har ”behovet av en organiserad nära kontakt mellan yrkesundervisningens centrala ledning samt näringsliv och arbetsmarknad vuxit i betydelse”, heter det.⁷ Detta kan emellertid inte tillgodoses om inte ledningen för denna utbildning får en ”väsentligt självständigare ställning än den nuvarande yrkesskolavdelningen”. För detta behövs ett organ med ”direkt anknytning till näringslivet och arbetsmarknaden”.

Det är uppenbart att starka skäl också talade mot en utbrytning av yrkesutbildningsfrågorna från skolöverstyrelsen — det framgår klart av både remissyttrandena och propositionen. Mot den bakgrunden får det betraktas som anmärkningsvärt att förslaget passerade riksdagen utan varje invändning. Några motioner med avvikande synpunkter på denna punkt lämnades inte och utskottet var helt enigt. Näringslivets behov av yrkesutbildad arbetskraft vägde tungt — både under 1930-talets rationaliseringsvåg och under krigsårens kraftsamling. Och arbetsmarknadens parter kunde i god saltsjövadsanda samverka utan varje spår av dissonans. Det som ytterst betingade denna harmoni var enigheten om det övergripande målet: *ett så effektivt näringsliv som möjligt.*

Detta riksdagens beslut våren 1943 innebar att *Kungl Överstyrelsen för yrkesutbildning (KÖY)* etablerades fr o m 1/1 1944. Till överdirektör och chef utnämndes en i hög grad sakkunnig person, undervisningsrådet vid skolöverstyrelsens yrkesskolavdelning och f d rektorn vid tekniska läroverket i Norrköping *Ryno Lundquist*. Han började sin tjänst den 1 juli 1943 för att under ett halvårs tid kunna planlägga det nya ämbetsverkets arbete. Anslagsframställning för budgetåret 1944/45 lämnades dock av den odelade skolöverstyrelsen, varefter den från regeringen skickades på remiss till KÖY hösten 1943. Då Lundquist 1956 lämnade sin tjänst efterträddes han av en person med en helt annan bakgrund: *Birger Öhman*. Han var jurist och hade

efter sin tingstjänstgöring arbetat utslutande i regeringskansliet. Han hade först tjänstgjort i finansdepartementet och därefter i ecklesiastikdepartementet.

Bakgrunden till den utbrytning av yrkesutbildningsfrågorna ur den gemensamma skolöverstyrelsen som skedde 1943 var sålunda önskan att starkare beakta näringslivsaspekterna. Det ligger nära till hands att misstänka att de allmänskulturella sidorna i den gymnasieutbildning som de tekniska läroverken bedrev skulle komma än mera på undantag än tidigare. Det är dock inte möjligt att ge något säkert svar på frågan om detta förhållande spelade någon roll för initiativtagarna eller för dem som i initialskedet stödde verksamheten. Det bevarade källmaterialet ger inget svar och de aktörer som intervjuats har inte kunnat ge något besked. Som kommer att framgå av det följande emanerade initiativet ytterst från en annan utgångspunkt. Det finns därför inte skäl att räkna med detta samband. Om man emellertid följer initiativets förverkligande finner man ett påtagligt och aktivt intresse från den nya yrkesöverstyrelsens chef som ju kom från den odelade skolöverstyrelsen. Även om man sålunda inte kan dokumentera ett samband mellan den organisatoriska förändringen och Kommitténs verksamhet förefaller det inte osannolikt att den i någon mån haft betydelse.

4. Problemställning. Källmaterial

Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning är som framgått av det föregående en unik men i det närmaste bortglömd företeelse i det svenska utbildningssystemet.

Det finns därför goda skäl att söka rätt på den information som alltjämt finns tillgänglig för att skildra dess historia så gott sig göra låter. Frågorna är många:

- Varför startades verksamheten? Hur såg den pedagogiska och ideologiska bakgrunden ut? Vilka var initiativtagarna? Hur gick de till väga?
- Hur såg man från skolmyndigheternas och statens sida på verksamheten? Hur finansierades den?
- Hur organiserades föreläsningssyftet? Vilka medverkade som föreläsare? Vilka ämnen var de vanligaste?
- Vilken betydelse fick verksamheten för reformeringen av ingenjörsutbildningen under efterkrigstiden?
- Vilken roll spelade Kommittén för humanistisk orientering i den allmänna debatten och i opinionsbildningen kring problemet ”Tekniken, människan och samhället”?

- Kan man teckna en bild av den bildningssyn och det medborgarideal som präglade Kommitténs ledamöter och dess verksamhet? Hur ser den i så fall ut?
- Hur kan debatten kring frågor om tekniken, människan och samhället belysas med utgångspunkt från Kommitténs verksamhet?

All historisk forskning förutsätter tillgång till källmaterial. Vad gäller denna uppgift kan konstateras att Kommitténs eget arkiv bestående av sammanträdesprotokoll, verksamhetsberättelser och bokföring finns bevarat i relativt fullständigt skick. Det har från den sista sekreteraren-kassören, Sven-Erik Aljered, överlämnats till Tema *Teknik och social förändring*. Detta otryckta material utgör den främsta källan till kunskapen om Kommitténs historia. Därutöver finns en del fragmentariska uppgifter i skilda sammanhang: några korta tidningsnotiser, några redogörelser för verksamheten i ett par tidskrifter, i ett utredningsbetänkande, i några riksdagsmotioner och ett omnämnande i ett memoarverk. Detta är i stort sett allt. Till detta kommer upplysningar genom samtal med de flesta inom ledningsgruppen och några andra, främst Kommitténs förste ordförande professor Erik Ingelstam, Stockholm, och en av dess initiativtagare, lektor Gunnar Ander, Uppsala.

Skildringen och analysen av Kommittén för humanistisk orientering är det centrala i denna studie. I anslutning därtill berörs emellertid också vissa reformer beträffande ingenjörutbildningen. Eftersom denna skrift fyller en uppgift som minnesskrift har skildringen blivit något mera detaljerad än om syftet enbart varit att studera teknikutbildningen på ett mera övergripande plan. Som underlag har använts förutom det material som ingår i kommitténs eget arkiv tryckt källmaterial av brukligt slag — utredningsbetänkanden och riksdagsstryck — men också det otryckta remissmaterial i Riksarkivet som ingår i de aktuella konseljakterna. För studiet av den allmänna debatten har följande tidskrifter genomgått ganska systematiskt: *Industria*, *Perspektiv*, *Samtid och Framtid*, *Teknisk Tidskrift* och *Tiden*. Dagspressen har utnyttjats endast i studiet av vissa speciella händelser. För övrigt hänvisas till listan över referenser.

II Ett initiativ i tiden

1. ”Den svenska linjen är den kristna linjen”

Det är inte alldeles lätt att fastställa vem eller vilka som skall ha äran av att den humanistiska föreläsungsverksamheten vid de tekniska läroverken sattes igång. Det är delvis ett terminologiskt problem. Skall man främst ta fasta på *uppslaget* till verksamheten eller *organiserandet* och *startandet* av den? Skall man skilja ut de två ”råd” som föregick ”Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning” eller betrakta den drygt årlånga tillblivelseprocessen som en helhet? Jag väljer att redovisa hela processen från första början och överlåter åt läsaren att — om så anses intressant — själv besvara den första frågan. Det kan noteras att uppgifterna om Kommitténs bildande varierat även i dess egna redogörelser. I vissa fall anges år 1942 som tillkomstår — detta t o m i en officiell skrivelse till en statlig kommitté undertecknad av hela styrelsen — och i andra sammanhang 1944. Till initiativtagarna har också i något fall förts personer som inte haft något med Kommitténs tillkomst att skaffa medan andra kommit bort. Med hjälp av de bevarade protokollen är det emellertid möjligt att med stor säkerhet klarlägga tillkomstprocessen.

Om man tar fasta på själva *uppslaget* till verksamheten kan man med full visshet peka ut två personer som i ett ”officiellt” sammanhang presenterade det men däremot inte avgöra hos vilken av dessa den ursprungliga idén sprang fram eller om de i sin tur fått den av andra. Dessa personer var dåvarande förbundssekreteraren i Fria kyrkliga studentföreningen (FKS) och Fria kyrkliga gymnasistföreningen (FKG) *Gunnar Ander*, sedermera välkänd historielärare, och läraren vid Kristinehamns praktiska skola, ingenjören *John Eriksson*, sedermera byråingenjör vid Statens hantverksinstitut.¹ Den senare var aktivt verksam inom FKG — enligt Ander ”en legendarisk gymnasistledare” — och en flitig skribent i tidskriften *Frikyrklig Ungdom*. Ett av hans stora intressen var lyrik — därom vittnar en rad recensioner och artiklar om modern poesi. Det kan vidare nämnas att Kristinehamns praktiska skola drevs i Svenska Missionsförbundets regi.

Att den ursprungliga idén till föreläsungsverksamheten bland teknikgymnasister kom från den frikyrkliga student- och gymnasiströrelsen kan också dokumenteras med hjälp av en samtida källa. Vid sammanträde med FKS:s riksstyrelse i augusti 1942 diskuterades denna fråga. Om det beslut som då

fattades berättar förbundssekreteraren i ett nummer av Frikyrklig Ungdom samma höst:

”Sedan någon tid tillbaka har i skilda sammanhang den frågan diskuterats, om FKS icke skulle kunna ta ansvar för en kristen insats bland eleverna vid de tekniska gymnasierna. Åtskilliga teknister delta visserligen i FKG:s arbete, men en särskild verksamhet, tillrättalagd speciellt för teknisternas förhållanden och behov, måste dock med hänsyn till den våldsamt svällande tekniska kulturen och dess tendens att hos sina bärare skapa en ensidigt teknisk syn på tillvaron anses som en synnerligen önskvärd sak. Denna fråga tog ett säkerligen högst betydelsefullt steg framåt vid detta sammanträde i det att styrelsen beslöt tillsätta ett ’tekniskt råd’, bestående av en representant ur styrelsen och tre tekniska fackmän, med uppgift att huvudsakligen på grundval av ett av tvenne kommitterade uppgjort P. M. upplägga och igångsätta sådan verksamhet. Vidare uttalade sig styrelsen för att till en överläggning samla de till FKS hörande ingenjörerna och tekniska vetenskaparna i Stockholm med omnejd snarast möjligt under hösten.²”

Det ”tekniska råd” som tillsattes av FKS:s styrelse kallades till ett första sammanträde i oktober 1942. Det bestod av *Gunnar Ander*, som representerade styrelsen, samt tre ”tekniska fackmän”: *Bertil Bjurel*, civ ing och sedermera generaldirektör vid Televerket, *Erik Ingelstam*, lektor vid tekniska gymnasiet i Stockholm, speciallärare och sedermera professor vid tekniska högskolan i Stockholm (KTH) samt *Allan Wetterholm*, civ ing verksam både då och senare vid Nitroglycerin AB i Gyttorp. Till grund för de diskussioner och det ställningstagande som skedde vid detta tillfälle låg dels ett PM ang ”upptagandet av verksamhet bland tekniska gymnasiernas elever”, dels en muntlig föreläsning av Gunnar Ander.³

Utgångspunkten var det förhållandet att undervisningen vid de tekniska läroverken uppfattades som allt för ”enkelriktad”: Genom den starka specialiseringen finns risker för att ”de livsviktiga andliga frågorna alldeles kommer i skymundan” och att den ökande andelen tekniska specialister kommer att inverka negativt på den framtida samhällsutvecklingen. Specialiseringstendenserna var, menade man, inte lika framträdande vid de tekniska högskolorna trots att dessa utformats som utpräglade fackhögskolor och inte som exempelvis i USA och Schweiz integrerats i universiteten. Det aktuella läget var, heter det vidare, således detta att man ”inom teknisk undervisning och teknisk kultur” behövde större förståelse för kulturella värden bland nuvarande och blivande tekniker och detta ”särskilt i riktning mot en ansvarsberedd kristendom”.

Den konkreta frågan kom att gälla på vilket sätt man borde göra en insats med detta syfte. Två vägar syntes möjliga: dels att genom artiklar i dagspress och facktidningar sprida sitt budskap, dels att göra en insats vid den tekniska undervisningen. Det var den senare vägen som man fann vara den bästa. Man kunde tänka sig att med hjälp av intresserade bilda en ”cell” med vars hjälp man skulle kunna anordna föredrag och diskussioner. Föredragen

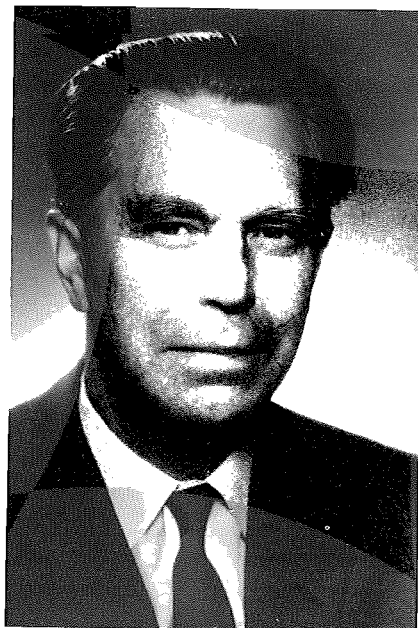
Erik Ingelstam, f. 1909, lektor vid Högre tekn. gymn. i Stockholm och sedermera professor vid KTH, en av de drivande krafterna bakom Kommitténs tillkomst, styrelsens ordf. 1943-54.

borde behandla sådana problem som ”den tekniska kulturens sammanhang med och beroende av den allmänmänskliga kulturen” medan däremot vad som kallades ”kristna föredrag” inte bedömdes vara så lämpliga. Resultatet av detta upptaktssammanträde blev att man enades om att det behövdes något slags basorganisation för denna verksamhet. Den lämpligaste organisationen skulle, heter det, otvivelaktigt vara ett *kristet ingenjörsförbund*. Man pekade på att liknande föreningar fanns inom andra yrkesområden, t ex Kristna köpmän och Kristna järnvägsmän. En sådan förening borde innefatta alla slag av ”tekniska specialarbetare”, även tekniskt verksamma akademiker. Som ett lämpligt namn nämndes Kristna ingenjörsförbundet eller föreningen.

Detta första sammanträde mynnade ut i ett beslut om att inbjuda de ingenjörer i Stockholmstrakten och även en del från landsorten som kunde tänkas vara intresserade av dessa planer till en sammankomst senare under hösten. Att även denna i viss mening hade anknytning till det initiativ som FKS tagit framgår av att denna organisation skulle svara för kostnaderna intill dess att den nya föreningen hade bildats.

Georg Wästlund, f. 1905, professor vid KTH, var en av Kommitténs grundare och dess 2:e ordf. 1943-1955.

Einar Lunell, f. 1903, rektor vid Högre tekn. gymn. i Skellefteå och i Uppsala, styrelsens ordf. 1954-64.

Den planerade "ingenjörssamlingen" ägde rum på Årstaklubbens festsal den 21 nov 1942. Något protokoll från denna sammankomst finns inte bevarat — det är också tveksamt om något sådant över huvud skrivits. Av andra dokument kan vi dock veta att ett "råd" — *Tekniska rådet* — konstituerades. Detta sammanträdde i slutet av december samma år och drog då upp riktlinjerna för den kommande verksamheten. Fyra av de tidigare nämnda aktörerna deltog — Ingelstam (sammankallande), Bjurel, Eriksson och Ander (sekr) — och därtill en femte: professorn vid KTH *Georg Wästlund*. Man övervägde möjligheten av ett samarbete med Folkbildningsförbundet eller "Folkuniversitetsföreningen" och diskuterades de ekonomiska betingelserna för det planerade arbetet. Vad det senare beträffar så siktade man både på statsunderstöd och industristöd. Man ville emellertid komma igång med verksamheten så snart som möjligt och det av ett strategiskt skäl som är intressant: "För att ett mera varaktigt stöd från såväl staten som industrin skulle påräknas vore det emellertid nödvändigt att arbetet kommit igång så att fruktbara resultat och fasta linjer kunde uppvisas".⁴ Samma inställning kom senare till uttryck då man diskuterade frågan om att utåt presentera sina planer. Man var ense om att, som det heter, låta "prestationen föregå ordet"; man ville m a o låta en presentation "komma som en följd av det som redan utförts". Det fortsatta planeringsarbetet gick alltså ut på att få

igång föreläsningsverksamheten. För den skull krävdes lämpliga och villiga föredragshållare, ekonomiska resurser för arvoden och reseersättningar och sist men inte minst intresse och beredvillighet från de tekniska läroverkens sida. Det innebär att vi nu kan lämna initieringsfasen för att söka kartlägga nästa fas i utvecklingen: planeringsfasen.

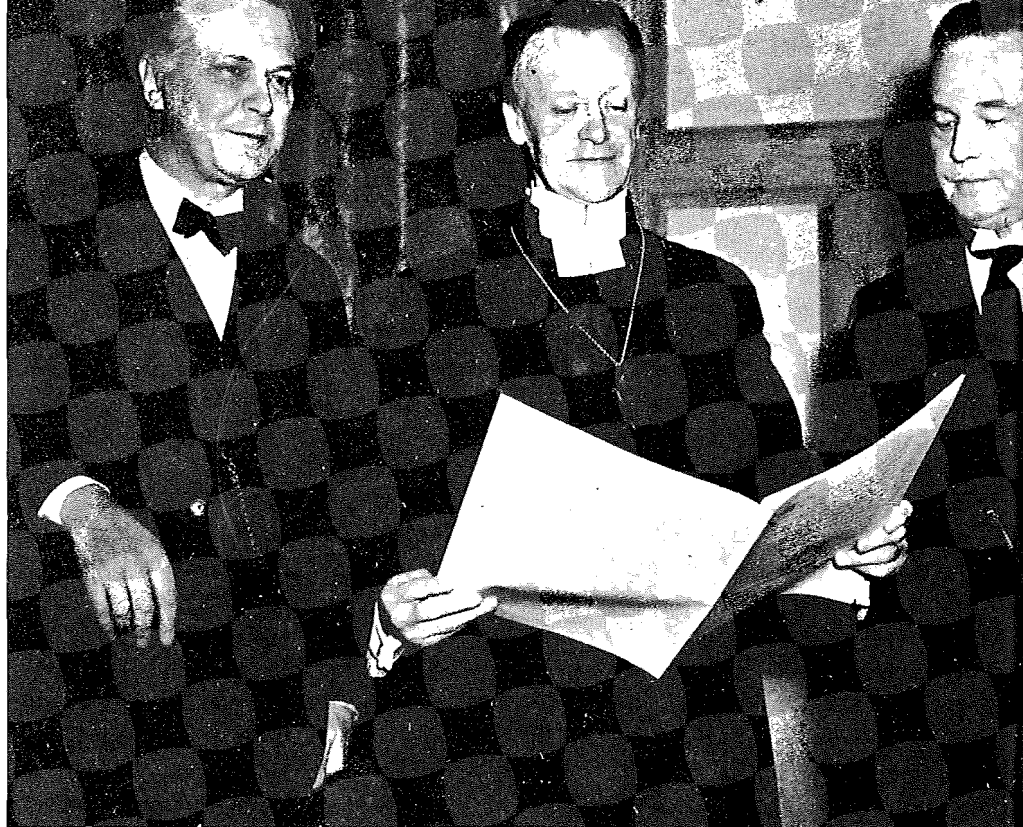
Det finns emellertid skäl att först något beröra ett annat problem rörande Kommitténs tillkomst: bör denna ses som en helt unik händelse uteslutande beroende av ett antal enskilda personers tillfälligtvis påkomna initiativ eller bör den i någon mån ses som utslag av tidstypiska omständigheter? Även om det inte är möjligt att ge ett absolut säkert svar på den frågan, kan det ändå vara av intresse att skildra den politiska och andliga miljö i vilken tanken på denna verksamhet väcktes och utvecklades till praktisk handling. Verksamheten kan ju inte ha startats i ett politiskt och ideologiskt vakuum.

När man skrev 1942 hade det andra världskriget pågått i över två år. Sverige hade genomgått svåra utrikespolitiska kriser — det finsk-ryska kriget 1939-40, den tyska invasionen i Danmark och Norge 1940 och ockupationen, den tyska permittenttrafiken och Engelbrechtdivisionens transport genom Sverige — och satsat kraftfullt för att freda landet från främmande inkräktare och att klara den egna försörjningen med livsfrönödenheter. Det yttre trycket hade lett till partipolitisk borgfred och allmän uppslutning kring en samlingsregering under Per Albin Hanssons ledning. Den stora sammanhållningen hade inte minst manifesterats i de borgerliga partiledarnas deltagande i 1:a majdemonstrationer i Stockholm.

I detta sammanhang är det av särskilt intresse att uppmärksamma den utredning som arbetade sedan 1940 med en reformering av den svenska skolan: *1940 års skolutredning*. Den hade tillsatts av ecklesiastikministern, dåvarande högerledaren *Gösta Bagge* som också kom att fungera som ordförande. I direktiven presenterades med stor tydlighet den pedagogiska och skolpolitiska målsättning som var så karakteristisk för denna utredning:

"Som allmän princip för utredningsarbetet bör fasthållas, att skolans yttersta mål måste vara icke kunskapsmeddelelse utan fostran i ordets vidaste och djupaste mening. Skolans uppgift är att harmoniskt utveckla ungdomens anlag ej blott intellektuellt utan även fysiskt och moraliskt. Vår tid kräver en fysiskt vältränad ungdom, som kan ta upp tävlan med sina jämnåriga inom andra folk, men den behövs också en ungdom, som med lugnt omdöme förenar raskhet i beslut och handling. De unga måste fostras till sanningskärlek och självständighet, till fasthet i karaktären, till självdisciplin och social ansvarskänsla, till en medveten och offervillig samhällsanda, till trohet mot vårt folks traditioner och andliga arv. Särskilda möjligheter till moralisk fostran erbjuder undervisningen i kristendoms-kunskap men även i sådana ämnen som modersmålet och historia samt det gemensamma aktiva arbetet i och utanför skolan. Skolans hela verksamhet — både studiearbete samt gymnastik, lek och idrott — bör ställas i karaktärsutvecklingens tjänst. Dess slutmål är icke att göra sina lärjungar till mångkunniga lärda i smått utan till rådiga och handlingsdugliga människor".⁵

Denna och liknande bilder från riksdagens och kyrkomötets sammankomst i november 1941 spreds över hela riket. På bilden ses från vänster ecklesiastikminister Gösta Bagge, ärkebiskopen Erling Eidem och talmannen August Sävström. (Vecko-Journalen 1941/48)

Det är viktigt att slå fast att det rädde allmän enighet om denna "beredskapspedagogik i ofärdstid".⁶ Den tidigare ecklesiastikministern, socialdemokraten Arthur Engberg gjorde inga invändningar utan betonade även han att fostran i betydelsen karaktärsdaning var skolans yttersta mål. Vad som behövdes var "ett slags andlig hållningsgymnastik, som åt de unga ger en viss stil, en viss syn på livet" och vidare "kärlek till sanning och rättrådighet, aktning för personligheter, aktning för frihet och oavhängighet".

Till tidens ideologiska klimat hörde också en starkt — och oftast ganska samfällad — kritik av ett osunt nöjesliv bland ungdomen och därmed krav på en sanering, en "nöjeslivets ans och hyfsning". Vidare bör nämnas de värn-tjänstövningar i läroverk och flickskolor som startade 1941 och pågick under hela kriget, bl a exercis- och skjutövningar för pojkar och "Rödakors- och lottaverksamhet" för flickor. Sveriges Kyrkliga Lärareförbund bildades 1941 och två år senare Riksförbundet Kyrklig ungdom.

SVENSK KYRKOTIDNING

Ny Tidning för Kyrka och Skola

N:o 48 (1925)

Uppsala den 27 November 1941

37:de årg.

Till Sveriges folk

Riksdagens och kyrkomötets gemensamma uttalande till Sveriges folk:

För alla svenska män och kvinnor står det i denna tid av våld och söndring i världen klart, att den svenska endräkten måste fördjupas och vår frihet bevaras okränk. För den skull är ingenting nödvändigare än att vårt folk besinnar sig på sina uppgifter såsom bärare av fädernesärvd kristen kultur.

Därför ha vi, svenska män och kvinnor ur riksdagen och kyrkomötet, vilka i denna för vårt land skickelsedigna stund äro församlade i rikets huvudstad, velat samfällt erinra vårt folk om vårt gemensamma arv och ansvar.

Den svenska linjen är den kristna linjen. Ännu i dag gälla Olaus Petri ord: »Wij swenske höre och Gudhi til, så wel som annat folk och thet måål wij hafve thet halfver Gudh gifvit oss».

Härtill sälla vi våra namn.

Riksdagens och kyrkomötets uttalande till Sveriges folk i november 1941 publicerades på många sätt, bl a i form av en affisch som såldes i bokhandeln. I Svensk Kyrkotidning fick det fylla hela första sidan.

Detta var den pedagogiska och skolpolitiska miljö i vilken Kommittén för humanistisk orientering startade. Men det fanns därtill en ideologisk miljö av än större betydelse: en riksomfattande "kristen offensiv" som startade hösten 1941 och som pågick med full kraft under flera månader. För att ge en föreställning om bredden och intensiteten i denna kampanj presenteras här några av manifestationerna på riksnivå i krönikans form:

De kristna ungdomsorganisationernas offensiv i februari och mars 1942 kom att inspirera initiativtagarna till Kommittén för humanistisk orientering.

- 23 november 1941 — Gemensam sammankomst i Stadshuset i Stockholm med kyrkomötet och företrädare för riksdagen. Manifestationen mynnade ut i en appell till Sveriges folk: *Den svenska linjen är den kristna linjen*. Uttalet spreds via pressen och i ett särskilt blad. Mötet blev starkt uppmärksammat och föremål för kommentarer såväl i dagspressens ledare som i uttalanden av enskilda personer i olika samhällsställning.⁷
- 15 januari 1942 — En 80-mannamotion i riksdagen om ”ungdomens fritid samt de faror, som en kommersiellt betonad nöjesindustri kan åsamka landets ungdom”.⁸
- 1-8 februari 1942 — ”Allkristen samling” i Stockholm: en ekumenisk mötesserie i Stockholm med skilda teman under veckans olika dagar, t ex skolan, pressen, litteraturen, konsten och kristendomen, och med stor avslutning i Blå hallen i Stadshuset med tal av framträdande företrädare för kyrkor, samfund och organisationer. En kommitté tillsattes med uppgift att föra ut budskapet till folket.⁹
- 8-15 februari 1942 — Den kyrkliga ungdomens vecka under mottot ”Vi sluta upp kring fädernas kyrka”: en serie möten i Stockholm med liknande uppläggning som den allkristna samlingen.

- 21-22 mars 1942 — Sveriges kristliga studentrörelse och Fria kristliga studentföreningen i gemensamt möte med temat ”Läget i studentvärlden och de kristna studenternas uppgift”.
- 21-22 mars 1942 — Kristliga gymnasistdagar i Stockholm.
- 22 mars 1942 — Fria kristliga studentföreningarna i Uppsala och Stockholm i gemensamt möte med temat ”Kristna insatser i folkbildningsarbetet”.

Då man vill förklara tillkomsten av Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning kan man tveklöst konstatera att det är i detta sammanhang som dess ursprung i första hand måste sökas. Det bör vidare noteras att den ene av initiativtagarna, Gunnar Ander, i sin egenskap av förbundssekreterare aktivt medverkade vid de frikyrkliga gymnasist- och studentmötena i mars 1942. Vi kan även notera att uttrycket ”kristen insats” går igen i den sist nämnda manifestationen och att denna gällde folkbildningsarbete.

Gunnar Anders engagemang framgår vidare av en artikel i *Frikyrklig ungdom* — ”Mål och medel för kristen offensiv” — från våren 1942. Han diskuterade vilka medel som var de mest effektiva och utgick från den erfarenheten, att det var svårt att vända sig till ”en socialt, yrkesmässigt och intellektuellt starkt differentierad skara av människor” och att man därför borde lägga upp den kristna offensiven ”enligt kategorilinjer, yrkeslinjer” för att effektivt nå människorna i deras livssituation. Eller med hans egna ord:

”Man borde låta offensiven på olika orter sätta in på bestämda, klart avgränsade grupper för att så möta och häva det problem, som förkunnelsen av evangeliet i sin tillämpning har att brottas med vid insatser på större, av de mest skilda slags människor sammansatta grupper.”¹⁰

Den ene initiativtagarens anknytning till den kristna offensiven vintern och våren 1942 är som synes väl dokumenterad. Men hur förhöll det sig med den andre? Det visar sig att även John Eriksson var verksam i samma ärenden under samma tid men i andra former, vilket dock inte hindrar att han också kan ha deltagit i ovan nämnda aktiviteter.

Utifrån iakttagelsen att flera av de frikyrkliga ungdomsrörelserna hade drabbats av minskande medlemsanslutning hade han genomfört en enkät bland 500 män i åldern 17-40 år för att utröna bl a deras fritidsintressen och deras syn på diverse religiösa frågor. Han presenterade resultatet i en artikel i *Frikyrklig ungdom* i februari 1942. Dess titel anger det viktigaste resultatet av hans undersökning: ”Till frågan om den manliga ungdomens religiösa likgiltighet”. Även om han ansåg enkäten vara allt för begränsad menade han, att den utgjorde ett memento och att man på olika sätt borde gå vidare.¹¹

Efter denna presentation av den kristna offensiven vintern och våren 1942 torde det inte råda någon tvekan om att den tanke på en "kristen insats" bland de tekniska gymnasiernas elever som lanserades vid sammanträde med Fria kyrkliga studentföreningen i augusti samma år i hög grad emanerade ur händelser och stämningar under denna kristna kampanj. Det andliga klimatet var i högsta grad gynnsamt och en rad konkreta händelser verkade direkt inspirerande. Initiativet framstår mot denna bakgrund som naturligt och nära nog konsekvent. Men skulle det också kunna förverkligas i linje med de stämningar som väckts i denna trots allt ganska speciella atmosfär?

2. Planering och förankring — och en flygande start

Vid årsskiftet 1942/43 var situationen alltså den, att den framförda idén hade lett till att ett antal entusiastiska personer samlats i vad som provisoriskt kallades ett "tekniskt råd" och att man var beredd att arbeta vidare för att omsätta tanken på humanistiska föreläsningar vid de tekniska gymnasierna i praktisk handling. För det fortsatta planeringsarbetet behövdes emellertid omedelbart en fungerande ledningsgrupp. Det visade sig dock inte så alldeles lätt att förmå någon av initiativtagarna att ta på sig huvudansvaret. Frågan behandlades vid flera sammanträden. "Ordförandeposten visade sig alltfört vara synnerligen svårbesatt", heter det i ett protokoll från januari 1943. "Huvudkandidaterna Ingelstam och Wästlund ansågo sig sålunda bägge vara ur stånd att påtaga sig någon ytterligare organisatorisk uppgift". Frågan om sekreterare och ombudsman kunde dock lösas. Allan Wetterholm ansåg sig "under vissa förutsättningar kunna åtaga sig uppdraget" sedan Gunnar Ander "enträget av sagt sig".¹²

Ordförande frågan kunde heller inte lösas vid det nästföljande sammanträdet (mars 1943). "Besättande av ordförandeposten visade sig alltfört omöjlig", heter det helt lakoniskt i protokollet. Däremot beslöts att tillsätta ett arbetsutskott bestående av Ingelstam, Wetterholm och Wästlund. I praktiken kom Ingelstam och Wästlund att samverka i planeringsarbetet och fördela arbetsuppgifterna sig emellan från fall till fall. Det dröjde ända till i november 1943 innan man kunde komma fram till ett beslut, men — betecknande nog — ett beslut om två ordföranden. Det då inledda samarbetet med Överstyrelsen för yrkesutbildning krävde helt enkelt en lösning av den segslitna frågan.¹³ I ett presentationsblad till pressen en månad senare redovisades styrelsen enligt följande:

- 1:e ordf Lektorn vid Tekniska läroverket i Stockholm, E Ingelstam
- 2:e ordf Professorn vid KTH, tekn dr G Wästlund
- Ombudsman och sekr Civilingenjör A Wetterholm

Kassör Civilingenjör B Bjurel
Övriga ledamöter Ingenjör TGÖ, John Eriksson
Lektorn vid Tekniska gymnasiet i Örebro, M Frykholm
Fil dr E Hj Linder
Anm TGÖ = Tekniska gymnasiet i Örebro

Det övriga förberedelsearbetet bestod i att slutgiltigt fastställa ett namn på Kommittén, att skaffa fram de nödvändiga ekonomiska resurserna, att försäkra sig om intresse vid de tekniska läroverken, att förankra idén hos Överstyrelsen för yrkesutbildning och att engagera lämpliga föreläsare. Lösningen av dessa problem var delvis sammanflätade med varandra och arbetet med uppgifterna kom därför att ske samtidigt och delvis samordnat. Namnfrågan kommer att behandlas i nästkommande avsnitt.

Den lättaste uppgiften bestod i att vinna skolornas gehör. Det förhållandet att Ingelstam var ledamot av Tekniska läroverkens lärarförbund var givetvis en klar fördel i detta förankringsarbete. Ett osökt tillfälle att presentera planerna gavs vid ett lärarmöte under påskferierna våren 1943 i Örebro. Dessutom utgick rundskrivelse till samtliga rektorer. Vid sammanträde under hösten 1943 kunde kommittén slå fast att "enigheten är fullständig från rektorernas sida beträffande värdet av en humanistisk föreläsningsserie som komplettering av den tekniska undervisningen".¹⁴

Det svåraste problemet gällde finansieringen. Man var helt på det klara med att man måste skaffa fram medel från näringslivet — några anslag från det allmänna var inte att räkna med innan verksamheten kommit igång. Man beslöt därför att var och en inom Kommittén skulle utnyttja de kontakter man hade med företagsledare och i övrigt fördela uppgifterna i jakten på "sponsorer". Det visade sig därvid att eventuella bidrag inte skulle kunna ges alldeles villkorslöst. Georg Wästlund kunde vid sammanträde i maj berätta att han varit i kontakt med rektor H Nordström vid Industriförbundets upplysningstjänst och redovisat förslagen på föredrag och ämnen. Denne hade ställt i utsikt anslag från Industriförbundet för föredrag "så snart det ej rörde sig om livsåskådningsfrågor" och under förutsättning att "uttalanden från rektorerna vid de tekniska gymnasierna gåve vid handen att dylika föredrag skulle fylla ett behov" och att skolöverstyrelsen vore införstådd med en sådan föreläsningsserie.¹⁵ Nordström hade nämnt att Industriförbundet i samarbete med Radiotjänst organiserat dessa föredragsserier: "Vardagens psykologi", "Svensk industri på frammarsch" och "Vi och vårt arbete". Han föreslog för Kommitténs vidkommande följande ämnen: "Rationaliseringen som socialt problem", "Arbetsplatsens problem" och "Fritidsproblemet".

Det är uppenbart att detta besked skapade vissa problem i Kommitténs planeringsarbete. Det avspeglas i dess protokoll i anslutning till denna diskus-

sion: ”Hur frågan om finansieringen av föredragen över livsåskådningsproblem skall lösas, återstår att avgöra. Det är möjligt att vissa principiella svårigheter för denna sorts föredrag kunna uppkomma”. Kontakter togs också med Industriens arbetsledarinstitut. Dess chef, fil dr Gösta Ekelöf, visade sig vara ”synnerligen positivt inställd” till det planerade projektet och lovade att ”göra vad han kunde” inom Industriförbundet och dessutom att medverka som föreläsare. Några betänkligheter inför livsåskådningsämnen yppades således inte.

Till de ekonomiska problemen hörde också frågan om ersättning för föredragen. Ett arvode på 50 kr per föreläsning ansågs rimligt. Vid nya överläggningar med rektor Nordström ställde denne i utsikt att Industrins upplysningstjänst skulle bidra med ett anslag av denna storlek per föreläsning för ”en försöksvis upptagen föreläsningens verksamhet” i enlighet med de uppjordade planerna. Vidare ställde Svenska Teknologföreningen i utsikt ett bidrag på 500 kr till fri disposition. De gjorda sonderingarna gav sålunda vid handen att det inte skulle vara utsiktslöst att finansiera verksamheten. Men det gällde också att få överstyrelsen med på noterna.

Som tidigare nämnts etablerades Överstyrelsen för yrkesutbildning fr o m 1/1 1944. Från Kommitténs sida tog man tidigt kontakt med överdirektören Lundquist, som tillträtt sin befattning redan den 1 juli 1943. Ingelstam och Wästlund kunde på sammanträde i augusti rapportera att han visat sig vara ”mycket välvilligt inställd” och senare skedde överläggningar om formerna för samverkan. Det viktigaste resultatet blev att kommittén skulle arbeta i samråd med överstyrelsen men själv svara för planläggningen av föreläsningarna. KÖY skulle å sin sid ordna kontakterna med skolorna samt — inte minst viktigt — hos Kungl Maj:t begära medel för verksamheten. Tanken var att ett befintligt anslag på 5 000 kr för tekniska föreläsningar skulle få utnyttjas även för humanistiska föreläsningar och att detta anslag skulle höjas till 8 000 kr. Det bör vidare noteras att Lundquist uttryckte det önskemålet att en representant för vardera SAF och LO skulle medverka som föreläsare.

Som tidigare nämnts hade anslagsframställning för de tekniska läroverken inlämnats av den odelade skolöverstyrelsen. Denna framställning skickades emellertid från departementet till den nya överstyrelsen för yttrande. Denna fick nu också yttra sig över Kommitténs framställning och gjorde det i positiva ordalag. Överstyrelsen fann ”en dylik möjlighet till allmänbildande komplettering vara av stort värde” och äskade — så som Lundquist tidigare lovat — särskilda medel för de humanistiska föreläsningarna. Detta yttrande kompletterades senare med en förteckning över de föreläsningar som planerades för läsåret 1943/44 och som delvis redan hade genomförts.¹⁶

Frågan om föreläsningssämnerna och föreläsare var aktuell under hela förberedelsearbetet och vid varje sammanträde framfördes nya förslag. För att ge en föreställning om i vilka banor man tänkte presenteras här ett knippe

ämnesrubriker utan någon inbördes klassificering eller prioritering. En systematisk analys av föreläsningens verksamheten följer i ett kommande avsnitt. Här alltså några rubriker ur protokollen rörande planeringen våren 1943:

- Människa, kultur och maskinkultur
- Ingenjören och framgången (el karriären)
- Ekonomi och rättfärdighetskrav
- Arbetsglädje och prestation
- Inspiration och uthållighet i tekniskt skapande
- Idériktningar inom svensk litteratur
- Lär känna dig själv
- Forskningens väsen
- Utbildning och samhällsinsats (Betyg och karriär)
- Receptivitet och aktivitet (el produktivitet)
- Teknik och estetik
- Svenska industriproblem
- Naturvetenskap och livsåskådning
- Vad skall man mena med själslig hälsa?
- Människovärdets motivering

På motsvarande sätt skedde en inventering av tänkbara föreläsare. Det är uppenbart att man därvid i första hand vände blickarna mot personer inom den egna kretsen av kolleger och vänner och av etablerade och välkända personer. En presentation av det med tiden ganska omfattande persongalleriet följer också i ett kommande avsnitt.

Sedan Kommittén försäkrat sig om tillräckliga medel för en första satsning sattes verksamheten igång på hösten 1943. Den allra första föreläsningen hölls den 15 november. Den kan betraktas i hög grad representativ för både syftemålet och den profil som kom att karakterisera den 20-åriga verksamheten. Den hölls vid tekniska gymnasiet i Stockholm av fil dr Erik Hjalmar Linder — litteraturhistoriker, journalist och frikyrkoman — och bar titeln ”Tekniskt och kulturellt framåtskridande”.

I och med att det första steget därmed var taget, fann Kommittén det lämpligt att ge offentlighet åt det inledda arbetet. I de fem rikstidningar som då gavs ut i Stockholm presenterades verksamheten i notiser och intervjuer. ”Föreläsningar med socialt och humanistiskt innehåll skall på privat initiativ bedrivas vid de statliga tekniska läroverken”, heter det i en nyhetsartikel i *Dagens Nyheter*.¹⁷ I *Social-Demokraten* redogörs för den föreläsningsserie i ”humanistisk kultur och livsåskådning avsedd att komplettera undervisningen i de rent tekniska ämnena” som startat. Det betraktas som en ”angelägen kulturfråga att vid sidan av den rent tekniska undervisningen ge eleverna något därutöver av allmänbildning och samhällsliga kunskaper”.¹⁸ I ett par tidningar förekom intervjuer med Erik Ingelstam. ”Teknik, humanistisk kultur och livsåskådning är inte boskilda och det är angeläget att inpränta hos den unge teknikern att han har ett ansvar också som samhällsmedlem”,

förklarade han i *Svenska Dagbladet*.¹⁹ I en intervju i *Svenska Morgonbladet* gav han sina kolleger bland teknikerna en eloge för deras vidsynthet: ”I somliga fall brukar ju just speciallärare gnata över otillräckliga kunskaper i deras respektive ämne, men teknikerna förstår hur nyttigt det är att också en fackman får lite vidare utbildning i språk, samhällslära och andra humanistiska ämnen”.²⁰

En sentida betraktare kan inte annat än känna viss förundran — och även beundran — över hur snabbt och smidigt initiativet omsattes i praktisk handling. Man får intrycket av att det var en grupp personer som inte bara var starkt engagerade och ovanligt initiativrika utan också kände till hur den samhällseliga apparaten fungerade och hade — eller skaffade — de rätta kontakterna. Det är vidare uppenbart att de möttes av stor förståelse för själva saken; kanske tidsandan under dessa de allra bistraste krigsåren utgjorde en lämplig grogrund inte bara för initiativtagandet utan också för dess positiva mottagande.

Kommitténs verksamhet startade som nämnts hösten 1943 i och med de första föreläsningarna, det slutliga fastställandet av namnet och styrelsens (eller arbetsutskottets) konstituering. Ett viktigt steg i den fortsatta konsolideringen togs i och med regeringens förslag om statsbidrag i statsverkspropositionen i januari 1944 och riksdagens beslut i enlighet med detta. Ecklesiastikministern tillstyrkte utan prut det anslag som Överstyrelsen för yrkesutbildning anhållit om för som det hette föreläsningar i ”humanistiska och sociala ämnen, bland annat arbetsmarknadsfrågor”.²¹ Det kan vara värt att notera att arbetsmarknadsfrågor finns särskilt nämnda — om det var en markering av en önskad ämnesinriktning eller en taktiskt motiverad läs-anvisning avsedd för sparsamma och kallsinniga budgetgranskare i finansdepartement och statsutskott kan naturligt nog inte avgöras.

Det första årets föreläsningsserie omfattade sammanlagt 13 föreläsningar fördelade på sex föreläsare och fem olika läroverk. Kommitténs ambitioner att förvärva högt kvalificerade talare hade redovisats i presentationen. Det är av stor vikt, heter det, att talarna ”förena erkänd kapacitet med förmåga att väcka intresse för det talade”. En genomgång av verksamhetsberättelserna visar också att man lyckades. Genom den officiella sanktion verksamheten fått och tack vare den position och de kontakter styrelsens ledamöter hade kunde de vända sig till praktiskt taget all den expertis som landet förfogade över och även räkna med välvilja och tillmötesgående. Förteckningen över bidragsgivare under det andra verksamhetsåret visar att man också snabbt fann vägen till de stora och väletablerade företagen: AB L M Ericsson, AB Gasaccumulator, Mo & Domsjö AB, Kockums Mekaniska Verkstads AB och Skånska Cement AB.

3. Från ”kristen insats” till ”humanistisk orientering”

Den ursprungliga idén föddes som tidigare nämnts inom den frikyrkliga gymnasist- och studentrörelsen. Den fördes vidare och omsattes i praktisk handling av en grupp frikyrkliga akademiker. I FKS:s styrelsebeslut talades om ”en kristen insats” bland eleverna vid de tekniska gymnasier. Frågan om verksamhetens inriktning diskuterades inte närmare vid kommittésammanträdena under planeringsarbetet — den har i varje fall inte fått några nedslag i protokollen i form av utkast till syftmålparagrafer eller något liknande. Men kan ändå genom att följa de framlagda förslagen till föreläsare och ämnen och inte minst i diskussionen om ett slutgiltigt namn se, att man tvingades till ställningstaganden i målfrågan. När man i december 1943 antagit det nya namnet och presenterade verksamheten offentligt hade man också formulerat ett program.

Frågan om namn togs upp vid ett sammanträde i mars 1943. Man ansåg att namnet ”Tekniska Rådet” var allt för allmänt och dessutom direkt missvisande: ”Ett tekniskt råd måste ju närmast ha en *teknisk* uppgift”, heter det.²² Flera namn diskuterades och tre alternativ nämns i protokollet:

Rådet för humanistisk-kristen insats i tekniskt liv
Tekniska rådet för kristen humanism
Tekniska kommittén för anordnande av humanistiskt kristna föreläsningar

Protokollet rapporterar om inställningen: ”Flera av deltagarna voro av den uppfattningen att användande av ordet Råd var för fordrande i detta sammanhang och därför kommitté i stället borde användas. Tillsvidare beslöts därför att *använda det sistnämnda av tre ovanstående förslag*, i avvaktan på att ett bättre förslag skall yppa sig”.

Vi kan notera att ordet ”kristen” ingick i alla de tre förslagen. Detta framstod troligen som helt naturligt. De fem initiativtagarna och ledande i kommittén var alla knutna till den frikyrkliga studentrörelsen. Det kan noteras att flera av de sammanträden som hölls under år 1943 inleddes med ett bibelord. ”Ett bibelord lästes som inledning av prof Wästlund, som också nedkallade Guds välsignelse över sammantädet”, heter det exempelvis i den första paragrafen i protokoll över sammanträde i januari 1943.²³

I och med att initiativtagarna sökte förankra den planerade verksamheten såväl i industrins topporganisation som i Överstyrelsen för yrkesutbildning syntes det emellertid nödvändigt eller lämpligt att tona ned den religiösa målsättningen. Eller med andra ord att vidga målsättningen. Överdirektören för KÖY hade som nämnts uttryckt önskemål om medverkan från LO och SAF.

Från Industriförbundet hade anmälts tvekan inför tanken på livsåskådningssämna. Vid ett sammanträde med Kommittén i slutet av november 1943 diskuterades namnfrågan och frågan om Kommitténs konstituering. Båda problemen krävde en snar lösning: "Genom den något mer officiella prägel kommittén erhållit genom det avsedda samarbetet med Överstyrelsen för yrkesutbildning ha dessa frågor nu kommit i det läget att de bör lösas", heter det i protokoll från i november. Men man lyckades ändå inte enas om något definitivt ställningstagande. Två namnförslag nämns: "Kommittén för (befrämjande av) tekniskt-kulturell samverkan" och "Kommittén för teknik och personlighetsutveckling".²⁴ Det sistnämnda förkastades dock omedelbart. Det förstnämnda ansågs vara allt för "vida omfattande". Av intresse är att notera att man övergav den religiösa etiketteringen.

Det slutliga och definitiva beslutet fattades den 10 december men tveksamheten var uppenbarligen stor in i det sista. Vad beträffar det tidigare framförda förslaget "Kommittén för tekniskt kulturell (el humanistisk) samverkan" gjorde Erik Hjalmar Linder en begreppsanalytisk kommentar som är av intresse i vår analys. Humanistisk hänför sig till det mänskliga överlag, förklarade han, och "synes vara att föredraga, detta särskilt som 'kulturell' gärna får en motsatsställning i förhållande till 'teknisk', vilket ju ej avses. Ordet humanistisk användes också i samma betydelse, som den vi avsett, av de sakkunniga för den högre tekniska undervisningen".²⁵ (Det kan parentetiskt noteras att den första föreläsningen i Kommitténs regi hade hållits av Linder och att den haft titeln "Tekniskt och kulturellt framåtskridande", varom mera skall ordas senare). Via ett förslag, framfört av Mauritz Frykholm, — "Kommittén för humanistisk orientering för tekniker (ev teknici)" — kom man så fram till det som ansågs för dagen bäst: "*Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning*". Men man var ändå inte beredd att fatta det definitiva beslutet utan beslöt att skicka ut förslaget tillsammans med en presentationsskrivelse till samtliga ledamöter för nya funderingar under en veckas tid "varefter beslut skulle fattas om ej något bättre förslag framkommit". Så skedde inte varför arbetsutskottet fastställde det föreslagna namnet vid sammanträde den 21 december. (I den följande framställningen kommer i allmänhet den betydligt kortare benämningen *Kommittén* att användas.) I Kommitténs arkiv ingår ett maskinskrivet, stencilerat informationsblad daterat "December 1943" och i detta presenteras verksamheten med det namn som kom att förbli oförändrat under de dryga två decennier som den existerade.

Den mer än årslånga diskussionen om namn resulterade sålunda i att vad som ursprungligen i någon form inkluderade epitetet kristen byttes till "humanistisk orientering". Vad säger då den programförklaring som presenterades om verksamhetens syfte och mål? Mot bakgrunden av en kort beskrivning av bakgrunden tecknades detta på följande sätt:

"Utan specialisering vore vårt moderna samhälls-, kultur- och produktionsliv otänkbart. Emellertid kan det konstateras, att denna alltmera framträdande tendens dels medför faran för att klyftor bildas mellan olika yrkesgrupper och dels minskar fackmännens möjlighet att förstå väsentliga faktorer i tillvaron utanför det egna facket. Detta gäller bl a om ingenjörerna; man har hävdad (Betänkande ang den högre tekniska undervisningen s 103-108) att en god och förbättrad allmänbildning hos dessa är ett starkt önskemål. I och med de allt större uppgifter som tekniken erhållit och kommer att erhålla blir teknikernas inflytande i samhällslivet alltmera ansvarsfyllt.

Särskilt aktuella torde dessa frågor vara för de tekniska gymnasierna och fackskolorna. Deras uppgift är att utbilda de studerande huvudsakligen i tekniska ämnen. För att om möjligt ge de studerande vid dessa och liknande läroanstalter en orientering i samt väcka deras intresse för den viktiga roll, som sociala och personliga faktorer spela i yrke och samhälle, har av några för saken intresserade en kommitté bildats".

Kommitténs första uppgift skulle bestå i att anordna en serie föreläsningar i "humanistiska och sociala" ämnen. Informationsblandet avslutades med förhoppningen att det tagna initiativet skulle bidra till att "tillföra vårt land en kår av teknici, som förena fackkunskap med en ökad förståelse för kulturella och sociala sammanhang till gagn för de områden, där de längre fram komma att göra sin insats".

Som framgår av den citerade texten hänvisade man explicit till ett utredningsbetänkande om den högre tekniska utbildningen. Detta hade publicerats hösten samma år. Det heter i detta att man av en ingenjör i ledande ställning fordrar inte bara tekniska specialkunskaper utan också god allmänbildning. Då det emellertid inte fanns utrymme för humanistiska ämnen i högskolestudierna, måste uppgiften att meddela "erforderlig humanistisk undervisning" åt de blivande ingenjörerna anförtros läroverken.²⁶

Utredningen hade genom enkäter funnit att man på många håll ansåg att de svenska högskoleingenjörernas allmänbildning lämnade "mycket övrigt att önska". Utredningen sammanfattade vad den själv avsåg med allmänbildning: "Högskoleingenjören bör ledigt kunna behandla sitt modersmål i tal och skrift, någorlunda behärska två eller helst tre utländska levande språk samt till huvuddragen känna den svenska samhällsstrukturen och de större ekonomiska sammanhangen" (s 104).

Även om Kommitténs inriktning redan i inledningsskedet vidgades i förhållande till den ursprungliga tanken, kom den ändå att behålla något av den ideologiska profil som ledningsgruppen gav den. Etiketten "kristen humanism" kan självfallet inte åsättas alla föredrag men som karakteristisk på det samlade budskapet förefaller denna beteckning inte vara helt felaktig. Påfallande många kyrkligt och frikyrkligt engagerade personer fanns bland föredragshållarna — bl a minst elva biskopar — och när verksamheten upphörde ingick ärkebiskopen Gunnar Hultgren i styrelsen. Däremot saknas så gott som helt företrädare för den kulturradikalism som vid denna tid intog

en starkt kritisk hållning gentemot inte endast kyrkan utan all religion över huvud. (Herbert Tingsten anges i en förteckning över föreläsare år 1947 som "vidtalad" men han engagerades uppenbarligen inte.)

Frågan om ämnesprofilen diskuterades vid ett sammanträde våren 1944 inför planeringen av nästkommande läsårs föreläsningar. Det framhölls att det visserligen var av stort värde att engagera rektorerna i planeringen av föreläsningarna men att det lett till att deras "naturliga kontakter, industrins män" kommit att dominera och att det rent humanistiska inslaget kommit något i bakgrunden.²⁷ Slutsatsen blev denna: "En ökad tonvikt på det humanistiskt-kristna bör komma till synes nästa år". Det är vidare högst troligt att det beslut om "lokala kontaktmän för rekommendation av föreläsare till viss plats" som vid detta sammanträde fattades speglar samma viljeinriktning liksom det förslag till nya föreläsare som diskuterades. De förra var personer utan anknytning till de berörda skolorna. Bland de senare fanns nästan enbart kyrkligt och frikyrkligt verksamma teologer. Vid en konferens i Graninge stifts- och ungdomsgård år 1947 diskuterades Kommitténs verksamhet under rubriken "Gamla och nya aktionslinjer". Bland de senare fanns vad man kallade "den personliga linjen" med anknytning till befintliga kristna gymnasiströrelser. Som en förberedelse inventerade man förekomsten av FKG- och KGF-föreningar i de städer där det fanns tekniska gymnasier.²⁸ Bland övriga tecken på att den ursprungliga tanken inte övergivits kan nämnas kontakter med Kyrkornas världsråd, Svenska ekumeniska nämnden, Sveriges kristliga studentförbund och Sveriges radios "religiösa avdelning".²⁹ När Georg Wästlund vid en TCO-konferens 1951 presenterade Kommitténs verksamhet och målsättning pekade han på de "livsavgörande grundvärden" som borde präglade en demokrati — "människovärdet, trygghet under lagen, frihet under ansvar, fri personlighetsutveckling parad med social medkänsla" — och menade att "den kristna livssynen" var omistlig för dessa värden. Det var detta "minimum av gemensamma grundvärden" som man sökte förmedla genom föreläsningarna.

Det kan vidare noteras — både som ett tecken på att förändringens vind svept fram och att de ursprungliga målen fanns kvar även om de inte dominerade verksamheten — att en av initiativtagarna i slutet av 50-talet uttryckte sina bekymmer över att det religiösa inslaget enligt hans mening kommit väl mycket i skymundan. "Vi talade rätt bekymrat om kommitténs rekrytering ur personligt kristen synpunkt", förklarade John Eriksson i ett brev från slutet av 50-talet. I ett annat brev, skrivet i samband med hans förestående avgång ur Kommittén 1960, påtalade han hur angeläget det alltid varit att upprätthålla kontakten med FKS och uttalade sina bekymmer för framtiden. Anslagen hade reducerats och Kommittén hade svårigheter att driva verksamheten i samma omfattning som tidigare. Han frågade sig om det "från något håll" fanns en strävan till sekularisering och tillfogade med bitter

ironi: "Jag menar rädsla för att sekulariseringen inte ska få fortsätta programenligt".³⁰ Om han därmed avsåg en allmän sekularisering i samhället eller speciellt inom Kommittén kan inte avgöras, men hans reaktion är av intresse oavsett vilken tolkning man vill ge den.

Även om det är ostridigt att utvecklingen gick i riktning från "kristen insats" till "humanistisk orientering" var ändock de kristna intressena väl företrädna i Kommittén under hela dess tillvaro. I vilken utsträckning en kristen humanism kom till uttryck även i programverksamheten kommer att belysas i analysen av denna. Det finns också anledning att något beröra innebörden i begreppet "kristen humanism" vilket vid denna tid inte var alldeles klar. Detta kommer att ske i den sammanfattande analysen (kap VI).

III. Föreläsnings- verksamheten

1. Idealister och entreprenörer — Kommitténs ledningsgrupp

Det finns anledning att fråga sig vad Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning var i formellt eller rättsligt avseende. Den kallade sig själv till en början "råd" men fann senare "kommitté" vara en lämpliga benämning. Men vad var den egentligen? En förening? Ett sällskap? En arbetsgrupp?

Några stadgar fanns uppenbarligen inte men vad beträffar målsättningen för verksamheten så sattes den på pränt och presenterades offentligt strax efter det att verksamheten kommit igång. Någon förankring i eller bindning till någon statlig eller annan offentlig myndighet hade den inte, även om den till en del finansierade verksamheten med statliga medel. Någon annan knytning till näringslivet än som mottagare av visst ekonomiskt stöd hade den heller inte. Kommittén var fristående och självständig och formellt sett av rent privat natur. Några företrädare för bidragsgivarna fanns inte i Kommittén.

Det finns dock skäl att notera att Kommittén ingalunda arbetade formellt; den förde noggranna protokoll, skötte den ekonomiska förvaltningen omsorgsfullt och levererade revisions- och verksamhetsberättelser till Överstyrelsen för yrkesutbildning. Det är möjligt att det inte existerar något begrepp som klart och entydigt anger en sådan bildnings karaktär. Vi får nöja oss med den beteckning som den själv fann lämpligast och samtidigt notera, att formen uppenbarligen var helt underordnad verksamheten och dess syfte.

Kommittén bestod av ett antal enskilda personer som fritt och frivilligt — för att låna ett av folkbildningens nyckelbegrepp — ägnade sig åt föreläsningssverksamhet vid de tekniska gymnasierna. Det var en i vissa avseenden formaliserad arbets- och kamratgrupp bestående av en samling idealister som offrade åtskilligt av tid och möda för den goda sakens skull. De offrade förvisso inte endast tid och möda utan också i viss utsträckning egna slantar. En notering i ett protokoll från år 1948 kan förtjäna att återges. För en eftervärld van vid både en generös offentlig anslagsgivare och pockande fackliga krav kan den vara nog så upplysande om en gångens tids villkor: "Beslöts att

3:e klass reseersättning skulle utgå till kommitténs ledamöter, då nu kassaställningen tillåter det". Den kommentaren bör kanske tillfogas, att det för dessa idealister fostrade inom frikyrkorörelsen knappast var något särskilt märkligt att ta en slant ur den egna fickan för en god saks skull och att det givetvis även idag finns mycken verksamhet vilande på ideell grund. Det finns emellertid skäl att beakta ännu en aspekt i kommittéledamöternas sätt att arbeta: man kan med en modern terminologi betrakta dem som entreprenörer, driftiga och effektiva — som entreprenörer i humanismens och samhällsnyttans tjänst.

Kommittén var identisk med ledningsgruppen och det fanns alltså inga passiva medlemmar utanför denna som brukligt är i en förening. När någon ledamot avgick kompletterade Kommittén sig själv. Antalet ledamöter varierade något från lägst sju till högst elva. Några av ledamöterna hade särskilda uppgifter medan de övriga benämndes just "övriga ledamöter". Det fanns hela tiden en 1:e och en 2:e (eller vice) ordförande, under vissa perioder en sekreterare men oftast två (1:e och 2:e sekreterare). Under vissa perioder fanns en särskild kassör men oftast fungerade en av sekreterarna som sådan. Dessa ledamöter med särskilda uppgifter bildade ett arbetsutskott. Utöver ledamöterna fanns vidare en revisor. Verksamhetsberättelserna upptar — utöver redogörelse för föreläsningssverksamheten — Kommitténs sammansättning och de förändringar som skett under året men hänvisar inte till något årsmötesprotokoll. Däremot finns som bilagor alltid kassarapport och revisionsberättelse. Man skulle med paradoxens hjälp kunna säga att Kommittén verkade formellt på ett informellt sätt.

Under de första åtta åren leddes verksamheten av en och samma kvartett: *Erik Ingelstam* och *Georg Wästlund* som 1:e resp 2:e ordförande och *Bertil Bjurel* och *Allan Wetterholm* som kassör resp sekreterare. År 1951 kompletterades arbetsutskottet med en femte ledamot, civilingenjören *Sven Gideon*. Övriga ledamöter var under den första tiden *John Eriksson* (den ene av initiativtagarna), *Mauritz Frykholm*, lektor vid tekniska gymnasiet i Örebro (död 1952) och *Erik Hjalmar Linder* samt under en kortare tid två professorer vid KTH, *N O Ahrbom* och *Henrik Edenholt*. Det var alltså en stabil kvartett — utökad till en kvintett i början av 1950-talet — med Ingelstam som primus motor, som ledde verksamheten under den första hälften av Kommitténs 21-åriga historia.

Arbetsutskottets sammansättning

1:e ordf	Erik Ingelstam	1943 — 1954
	Einar Lunell	1954 — 1964
2:e ordf	Georg Wästlund	1943 — 1955
	John Eriksson	1955 — 1961
	Sven Gideon	1961 — 1964

Kassör	Bertil Bjurel	1943 — 1955
	Sven Gideon	1955 — 1960
	Sven-Erik Aljered	1960 — 1964
(1:e) sekr	Allan Wetterholm	1943 — 1951
	Sven Gideon	1954 — 1959
	Sven-Erik Aljered	1960 — 1964
2:e sekr	Allan Wetterholm	1951 — 1960
	Göran Kruse	1960 — 1964

Ingelstam lämnade arbetsutskottet 1954 men satt kvar som "övrig ledamot" till 1955 då han och även Georg Wästlund avgick. Som ny ordförande tillträdde rektorn vid tekniska gymnasiet i Skellefteå *Einar Lunell*. Han tillträdde år 1959 motsvarande tjänst i Uppsala och blev samtidigt docent i matematik vid Uppsala universitet. Som ny 2:e ordförande tillträdde John Eriksson. Bertil Bjurel lämnade arbetsutskottet 1954 (och Kommittén följande år) och efterträddes som kassör av Sven Gideon. Ytterligare en förändring skedde i slutet av 1950-talet, då John Eriksson och Allan Wetterholm drog sig tillbaka. Sven Gideon övertog posten som vice ordförande (som den då kallades) och som ny sekreterare och kassör tillträdde civilingenjören *Sven-Erik Aljered*.

Inom gruppen övriga ledamöter skedde både förnyelse och utökning. Följande personer — utöver de tidigare nämnda — var under någon period ledamot av Kommittén: ingenjör *Magnus Lettius* (ordf i Tekniska läroverkens elevförbund, TLE), adjunkt *Emmerich Rossipal*, prof *Arne Bjerhammar*, prof *Torgny Segerstedt*, ing *Göran Kruse* (f d ordf i TLE), civ ing *Thure Öberg* (f d chef för Husqvarna Vapenfabrik), ärkebiskop *Gunnar Hultgren*, ombudsman *Valdemar Plan* (LO) och sekreterare *Karl-Erik Modig* (TCO). En enda person var ledamot av Kommittén under hela dess verksamhetstid: Erik Hjalmar Linder.

Som framgått av det föregående var det tekniker — ingenjörer eller lärare vid tekniska utbildningsanstalter — som utgjorde Kommitténs ledningsgrupp. Bland övriga ledamöter fanns en och annan "humanist" till professionen men det ändrar inte bilden av ledningsgruppen: en samling humanistiskt intresserade och samhällsligt orienterade tekniker som med stor entusiasm engagerade sig för att påverka blivande ingenjörer i humanistisk riktning. Alltså: *för tekniker genom tekniker men med många andras hjälp*. Det finns anledning att ta reda på vilka dessa andra var. Men dessförinnan bör vi undersöka hur föreläsningsverksamheten var organiserad.

2. Att distribuera humanism

Kommitténs verksamhet bestod till alldeles övervägande del i att anordna föreläsningar vid de tekniska gymnasierna. Det var ett ganska omständligt organisationsarbete. Frånsett uppgiften att finansiera verksamheten gällde det att koppla samman tre aktörer eller instanser: en föreläsare, en skola med dess rektor och Överstyrelsen för yrkesutbildning. Ordningsföljden i kontaktskapandet skiftade något över tid men följande modell följdes i allmänhet fram mot slutet av 1950-talet då det skedde en viss förändring.

Ett förslag till program för det kommande läsåret utarbetades inom arbetsutskottet. Detta skickades ut till de enskilda skolorna för yttrande och för komplettering med förslag till lokala föreläsare. Med utgångspunkt i det utsända förslaget och inkommande synpunkter från skolorna utarbetades inom arbetsutskottet ett definitivt förslag till program. Detta överlämnades till KÖY som hade att fatta det slutgiltiga beslutet om föreläsningsprogram för ifrågavarande läsår och att därefter distribuera det till skolorna och kontakta föreläsarna.

Programarbetet inom Kommittén drevs aktivt och högst ambitiöst. Man tog inte endast kontakt med lämpliga föreläsare utan sökte också påverka valet av ämne och ibland också ändra en föreslagen titel. När verksamheten fram på 1950-talet blivit mera omfattande presenterades skolorna en "föreläsningsskatalog" med uppdelning på ett antal ämneskategorier, t ex "Arbetslivet och dess problem" och "Människan och hennes ingripande i naturen".

Sedan väl programmet sammanställts och överlämnats till KÖY hade Kommittén inget direkt ansvar för föreläsningarna. Det var en affär mellan KÖY, skolan och föreläsaren; det hände också ibland att kontakten inte fungerade tillfredsställande. Av brev till KÖY framgår att Kommittén ibland sökte utverka ett kraftfullare agerande från KÖY:s sida. Det heter exempelvis 1949 att Kommittén "även i år med skärpa påpekat för föreläsarna" att föredragen borde hållas under hösten eller i början av vårterminen och föreslog att Överstyrelsen "klart angiver detta för rektorerna samt anmodar dem att redan vid terminens början träda i kontakt med föreläsarna".¹

Intresset för de humanistiska föreläsningarna inom Överstyrelsen för yrkesutbildning började av allt att döma avta i slutet av 1950-talet. Att detta hängde samman med den nya läroplanens tillkomst förefaller rimligt men det berodde troligen också på en förändring i fråga om både andligt klimat och utbildningspolitiskt tänkande. Det finns anledning att återkomma till detta senare. I detta sammanhang kan noteras att det statliga anslaget minskade och att KÖY sköt över ansvaret att kalla föreläsare till rektorerna.² Föreläsningarna blev en av många uppgifter för arbetstygda rek-

torer och det hände tydligen att de helt enkelt ”inte blev av” — även det sannolikt ett utslag av en fortskridande ”nedprioritering”.

Man var inom Kommittén angelägen om att föreläsningarna skulle vara av god klass. Detta tog sig uttryck inte endast i urvalet av föreläsare — präglat av höga ambitioner och omsorgsfullt arbete — utan också i de försök till ”utvärdering” som företogs. Man uppmanade skolornas rektorer att ge upplysningar om utfallet och sökte också KÖY:s stöd i denna strävan.³

Bland Kommitténs bevarade handlingar finns en rapport från tekniska gymnasiet i Örebro med rubriken ”*Våra humanistiska föreläsningar. Intryck och önskemål*”. Eleverna i högsta klassen hade uppmanats att redovisa sina erfarenheter av föreläsningarna: att ”uttrycka sin egen oförgräpliga mening och därvid icke utesluta kritiska synpunkter”. Intrycken var dock övervägande positiva:

”Att föredragen uppskattas av eleverna är alldeles tydligt. Där om vittnar de kraftiga applåder och de berömmande orden efter varje föredrag”; ”Det har förvånat mig att man lyckats få så framstående representanter på olika områden”; ”I stort sett äro föreläsningarna dock högst intressanta ... Alltså: fram för fler föreläsningar”; ”Man får nog anse, att dessa föreläsningar äro alltigenom lyckade och tjäna sitt syfte, och det torde inte vara mycket mera att önska i detta sammanhang än att dessa föreläsningar måtte fortsätta att hållas under kommande terminer”; ”Låt för all del inte föredragen försvinna. Kom igen med allt fler. Det skadar ingen och gör många gott”; ”Sammanfattningen blir sålunda: Giv föreläsningar åtminstone i samma utsträckning som nu”.⁴

De kritiska synpunkterna är få och högst försiktiga. Föredragen har varit allmänt hållna, framhöll en elev, och i regel inte betytt så mycket i kunskaps-hänseende. Vad beträffar önskemålen påtalades behovet av politisk orientering — många lämnade skolan ”politiskt omogna” — och mera psykologi. Vidare framfördes önskan om mera information om förhållandena på arbetsmarknaden, om relationer mellan arbetare och arbetsledare och om trivsel på arbetsplatsen. Men någon önskade också mer av rent humanistiska föreläsningar: en elev menade att den moderne ingenjören riskerade att bli ”ett monstrum av teknisk vetenskap” utan förmåga att använda sin kunskap på rätt sätt.

Kommitténs höga ambitioner kom till klart uttryck i de strävanden som gjordes för att sprida föreläsarnas budskap till elever utanför den aktuella åhörarskaran och för att motverka att det snabbt förflyktigades. Man diskuterade hur man skulle förhindra att föreläsningarna ”blott bli episoder” som skulle lämna ”föga eller inga spår efter sig”. Man tänkte sig först att låta trycka sammanfattande referat av föreläsningen men stannade för en annan modell. Kommittén slöt överenskommelse med Industritidningen Norden, som 1944 hade fått Tekniska läroverkens ingenjörförbund som delägare.

Överenskommelsen innebar att tidningen skulle få rätt att publicera referaten mot att den tryckte ett antal särtryck.⁵

Inom Kommittén inrättades vad som kallades en *referattjänst* med Bertil Bjurel som redaktör. Verksamheten startade våren 1945 och inleddes med en presentation av Kommittén. Den ena av artiklarna var författad av en av de absolut ledande gestalterna i Teknik-Sverige, av kommersrådet Axel F Enström, initiativtagaren till Ingenjörsvetenskapsakademien och dess verkställande direktör 1919-1941 och då alltså dess preses. Hans välvilliga ord innebar självfallet en effektiv introducering och uppbackning. För den mera faktabetonade informationen om Kommittén svarade dess ordförande Erik Ingelstam.⁶

Referattjänsten startade våren 1945. Det första referatet var en sammanfattning av Erik Hjalmars Linders föreläsning över ämnet *Tekniskt och kulturellt framåtskridande*.⁷ Det visade sig emellertid att den planerade modellen inte fungerade. Redan i juli samma år konstaterades detta av arbetsutskottet. Referaten hade visserligen införts, heter det i protokollet, men ”diverse fel ha förekommit och samarbetet från tidningens sida har ej varit friktionsfritt. Författarhonoraren (15 kr per spalt) ha ej utbetalats, och vidare ha inga särtryck av referaten erhållits”.⁸

Samarbetsproblemen fortsatte och efter vissa funderingar på att i stället anordna en litteraturtjänst med litteraturuppgifter efter föreläsarens anvisningar beslöt Kommittén att trots allt hålla fast vid tanken på just referat.⁹ Önskemål om skriftliga referat hade framförts från flera håll och man enades om att göra ett nytt försök men efter en något annan modell.¹⁰ Man skulle fråga föreläsarna om de var villiga att själva skriva ett referat. Om så inte var fallet skulle man söka få någon ”kontaktman” eller en elev vid läroverket att skriva ett referat som sedan skulle underställas föreläsaren för granskning. Man beslöt också att undersöka om KÖY kunde sköta framställningen av referaten.

Problemen fortsatte emellertid. Vid ett sammanträde med företrädare för Tekniska läroverkens elevförbund och Högre tekniska läroverket i Stockholm diskuterades frågan på nytt i januari 1949. Man enades om att referaten genom Kommitténs försorg skulle tryckas och delas ut till eleverna vid de olika läroverken. Det skulle normalt ske *efter* föreläsningen ifråga men man ville också göra försök med att dela ut korta resuméer med frågeställningar någon dag i förväg. Ambitionerna var höga och kraven på beredvillighet från både föreläsarnas och skolornas sida stora: ”Genom kommitténs försorg skall för varje läroverk upprättas en förteckning över läsårets samtliga föredrag upptagande en kort resumé över varje föredrags innehåll uppgjord i frågeställningsform. För att detta skall bli möjligt bör uppgift om föredragens innehåll begäras av föreläsarna i samband med kallelsen”.¹¹

Detta program skulle emellertid på grund av Kommitténs begränsade re-

surser inte kunna förverkligas utan stöd. Man vände sig därför till KÖY och anhöll om att få referaten duplicerade i erforderligt antal, varefter distributionen skulle ske genom Tekniska läroverkens elevförbund och de olika elevkårerna.¹² Det svar som kom ganska omgående blev ett korthugget nej utan motivering: "Vid föredragning denna dag har överstyrelsen icke funnit sig kunna tillmötesgå Eder begäran".¹³ Detta beslut skapade inte bara förvåning inom Kommittén utan uppenbarligen också viss förargelse. Det ledde till att Ingelstam i ett personligt brev till överdirektören Lundquist påtalade den vikt man fäste vid referaten och redogjorde för den procedur man förberett:

"Referat till föreläsningarna är en gammal tanke, men nu har den synts kunna bli löst tack vare att eleverna velat medverka och beträffande vissa referat samarbete med lärarna i svenska. Vidare har kommittén vidtagit följande: Industriförbundet har höjt sitt anslag till kommittén med 1 200 kr per år för att inrymma honorar för referaten. Ungefär hälften av föreläsarna — och det är, liksom för övrigt vi i kommittén, folk som har mycket att göra — har redan åtagit sig att lämna referat, de övriga har åtagit sig att granska på annat sätt framställda referat. Våra båda sekreterare har satt till mycken tid för att organisera denna sak. Elevförbundet kommer att stå för distributionen".¹⁴

Det man begärt av Överstyrelsen var utskrift, papperskostnad och dragning av stencil, vilket skulle betinga en kostnad av ca 200 kr. Detta borde, heter det vidare, jämföras med föreläsningens arvoden på ca 6 500 kr, Industriförbundets anslag och Kommitténs obetalda arbete. Ingelstam satte ytterligare tryck bakom orden: "Jag vill inte fördölja, att skrivelsen väckte en betydande uppmärksamhet, när den föredrogs i kommittén samma dag den anlände, då vi händelsevis hade sammanträde. Särskilt våra 'utomstående' ledamöter professor Ahrbom och dr Linder var mycket förvånade".

Denna skrivelse tog uppenbarligen skruv. Vid ett senare sammanträde kunde Ingelstam berätta att han haft ett samtal med Lundquist som lovat att Överstyrelsen skulle gå med på att på försök duplicera ett mindre antal.¹⁵ Det visade sig dock att inte heller denna form av referattjänst fungerade. Vid sammanträde i februari 1950 påtalades att de från eleverna inkomna referaten i vissa fall inte fyllde de minimikrav som Kommittén måste ställa. Man beslöt tillstålla Tekniska läroverkens elevförbund en skrivelse "vari kraven på referaten klart skulle anges" och att sända kopior av denna skrivelse till samtliga elevkårer.¹⁶ Det skulle vidare anges att för de referat som kunde godtas skulle ett arvode på 15 kr utbetalas.

Problemen gällde emellertid inte endast elevernas referat utan även föredragshållarnas. Den största svårigheten bestod i att förmå dem att leverera referat men de tycks också ha varit i behov av överarbetning. Det visade sig snart att inte heller det andra försöket lyckades. I verksamhetsberättelsen för läsåret 1949/50 drog man den slutsatsen att det visat sig praktiskt taget omöj-

ligt att genomföra referatverksamheten på grund av att flertalet föreläsare var ytterst hårt engagerade. Om man tar del av förteckningarna över de engagerade föreläsarna förstår man detta fullt och helt. Man kan snarare förvånas över att så många ställde upp som föreläsare och att man från kommitténs sida därutöver förväntade sig referat av de egna föreläsningarna. Man kan också förklara det mindre lyckade resultatet av denna del av föreläsningens verksamheten med att ambitionen hos Kommittén varit allt för högt ställd.

3. Statliga anslag och privata sponsorer

Frågan om hur Kommitténs verksamhet skulle finansieras var ett problem som var mer eller mindre akut under dess hela verksamhetstid. Under förberedelsearbetet sonderades möjligheterna till bidrag från företag och enskilda personer. Av helt avgörande betydelse kom statsbidragen till föreläsarnas arvoden att bli. Som tidigare nämnts togs en sådan anslagspost upp i 1944 års statsverksproposition och kom efter riksdagens beslut att utgå fr o m läsåret 1944/45. Under hela verksamhetstiden kom den principen att gälla att Kommittén själv fick lov att skaffa medel till föreläsarnas rese- och traktamentskostnader. Man kan i protokollen följa det ständigt pågående arbetet med att skaffa fram de nödvändiga medlen. Det gällde också att förmå KÖY att betala föreläsningens arvoden på en inte allt för låg nivå. År 1945 gällde följande arvoden: 50 kr för föreläsning på och 75 kr utanför bostadsorten och 80 resp 105 kr för dubbel föreläsning.¹⁷ Dessa höjdes 1949 till 60 resp 100 kr för enkel resp dubbel föreläsning på hemorten och 90 resp 130 kr på "främmande ort".¹⁸ Ännu en höjning kom 1958: 75 resp 120 kr på hemorten, 130 resp 175 kr på "främmande ort" och 155 resp 175 kr på "avlägsen ort".¹⁹

Den nya läroplan för de tekniska läroverken som trädde i kraft 1956 medförde att en del av "föreläsningens utbudet" kom att föras in i den reguljära skolundervisningen. Det gällde nutidshistoria, psykologi och arbetsmarknadsfrågor. Detta innebar uppenbarligen att KÖY inte längre uppfattade verksamheten lika angelägen som tidigare. Vid ett sammanträde hösten 1954 beslutade Kommittén fråga om KÖY i fortsättningen ville ha Kommitténs stöd eller om den själv ville ta hand om verksamheten. Vid ett sammanträde med KÖY kom man överens om fortsatt samarbete vilket resulterade i en protokollsanteckning av denna lydelse: "Vid det officiella sammanträdet med representanter från bl a Överstyrelsen .... godkände byråchefen Josephson från Överstyrelsen förslaget att arbetsmarknadsfrågorna skulle utgå ur föreläsningens programmet och framförde också som sin bestämda åsikt, att detta inte skulle inverka på deras inställning till kommittén eller på anslagen. Byråchefen Josephson meddelade också, att Överstyrelsen är syn-

nerligen tacksam för kommitténs arbete och att hela föreläsungsverksamheten skulle råka i misär om Överstyrelsen skulle få hand om den.”²⁰

Det är dock tydligt att det statliga anslaget blev allt otillräckligare och detta i desto högre grad som antalet tekniska gymnasier ökade starkt. Vår verksamhet har blivit ”nedsatt till ungefär hälften” klagade ordföranden i brev till kassören. Detta hängde vidare samman med att anslaget i fråga också skulle utnyttjas till andra föreläsningar och till fortbildningskurser. Och i den avvägningen prioriterades alldeles uppenbart fortbildningen. Överstyrelsen äskade i 1961 års anslagsframställning 40 000 kr för föreläsungsverksamheten och 300 000 kr till fortbildning och argumenterade starkt för denna. Nya tekniska ämnen hade blivit aktuella — elektronik, reglerteknik, automatisering, vägprojektering — och dessutom hade läroverksingenjörer i ökad omfattning måst användas för mera krävande uppgifter på grund av den ”katastrofala” bristen på civilingenjörer. Ecklesiastikministern var emellertid kallsinnig; han menade att huvudparten av ansvaret och kostnaderna för fortbildningen borde åvila näringslivet och stat och kommun i egenskaper av arbetsgivare.²¹ Men den inställningen ledde inte till någon höjning av föreläsningens anslaget.

Rese- och traktamentsersättningarna bekostades som nämnts med de bidrag som Kommittén erhöll framför allt från näringslivet. Under de allra första åren lämnades bidrag av en del enskilda företag — *L M Ericsson*, *Kockums Mekaniska verkstad*, *AB Gasaccumulator* m fl — men den helt övervägande delen av de enskilda bidragen kom senare från tre näringslivsorganisationer: *Industriens upplysningstjänst* (1944-45), *Stiftelsen Näringslivets Fond* (1946-1959) och *Svenska Arbetsgivareföreningen* (1960-62). Vidare kan nämnas smärre och enstaka bidrag från *Svenska Teknologföreningen*, *Tekniska läroverkens elevförbund* och enskilda tekniska läroverk. De ansträngningar som gjordes då ekonomin blivit särskilt kärv i början av 1960-talet ledde inte till några positiva resultat. Varken kungafonden eller Magnus Bergvalls stiftelse kunde bevekas. ”Bli inte förvånad om det här blir ett dåligt år för kommittén”, skrev Einar Lunell i brev till SAF-direktören Folke Halldén våren 1961 och sökte värva honom som ledamot i Kommittén.²² Pengar fick man från SAF men som ledamot i Kommitténs ledning står han inte att finna.

4. Tekniken, människan och samhället — ämnesprofilen under 20 år

Kommitténs verksamhet under drygt 20 års tid resulterade i över 900 föreläsningar vid sammanlagt 25 tekniska läroverk. Det är naturligt nog av stort intresse att undersöka vilka frågor och problem som behandlades i dessa föreläsningar.

Tack vare verksamhetsberättelserna är det möjligt att registrera titlarna på varje enskild föreläsning och därigenom få en bild av det samlade utbudet.²³ Det är emellertid på intet sätt självklart efter vilken indelningsgrund en klassificering av ämnena bör göras. Jag har valt en indelning som förefallit intressant och möjlig men jag är medveten om att andra också är tänkbara. Det största problemet med en klassificering består dock i att det i relativt många fall är omöjligt att med utgångspunkt från titeln på ett tveklöst sätt avgöra till vilken grupp föreläsningen ifråga bör föras.

De grupper av ämnen som valts för en presentation av ämnena och en analys av profilen är dessa:

1. Psykologi

Till denna grupp har också förts föreläsningar som berör arbetslivets psykologi, t ex ämnen med rubriken ”Ledarskapets psykologi” och liknande. Några exempel:

- Olika människotyper
- Psykologi i arbetslivets tjänst
- Intelligensen, övningen och yrket
- Mass- och gruppsykologi
- Hur den moderna psykologin förändrat vår syn på människan
- Samarbetspsykologi
- Arbetspsykologi
- Viljelivets psykologi
- Intelligens och samhällsutveckling
- Psykologins värde och dess begränsning

2. Yrkesliv och arbetsmarknadsfrågor

Frågor rörande arbetsorganisation och arbetsledning, arbetsmarknaden och dess parter är centrala i denna grupp. Några exempel:

- Personalvård inom industrin
- Samarbete och trivsel inom industriföretaget
- Intresseorganisationerna på arbetsmarknaden
- Den unge ingenjören inför industriföretaget

Samförståndssträvanden mellan arbetsgivare och arbetare
Arbetsglädje och arbetsheder
Industriell demokrati
Människan i produktionsprocessen
Vad kan vinnas med företagsnämnder?
Praktisk arbetsvetenskap
Industrisociologi

3. *Aktuella samhällsproblem*

Denna grupp innehåller föreläsningar över aktuella samhällsfrågor som inte gäller yrkes- och arbetslivet. Det är en mycket heterogen samling föreläsningar, vilket framgår av nedanstående exemplifiering som görs särskilt tydlig för att kunna utnyttjas i en följande analys.

Inför världsfredens problem
Alkoholens sociala verkningar
Människor och människoöden i dagens Europa
Internationellt hjälparbete i Tyskland
Dagens ungdom i dagens samhälle
Överbefolkningens problem
En ny värld i vardande
FN och hjälpen till underutvecklade länder
Indien i världsperspektiv
Norrländ, närande eller tärande
Aspekter på atomåldern
Naturskyddsfrågor i samband med vattenskraftsutbyggnad
Att överleva atomkriget
Människan och naturens jämvikt
Det krympta klotet
Befolkningsproblem — förr, nu och i framtiden
Motsättningen mellan öst och väst
Människans anpassning i atomåldern
Moderna rasproblem
FN:s insatser på de tekniska och humanitära områdena
Atomenergin
Ghana — utvecklingslandet
Möte med U-länder
Afrika spränger bojorna
Naturtillgångar och utvecklingstendenser i Norrbotten

4. *Människan och kulturen i tekniksamhället*

Detta ämnesområde måste betraktas som centralt i Kommitténs arbete. Det innefattar en rad problem rörande relationen mellan människan, den teknis-

ka, samhälleliga och kulturella utvecklingen. Många föredragstitlar var allmänt hållna och påfallande många föreläsningar hölls med dessa två titlar:
Teknik och kultur
Teknik och humanism

Det fanns emellertid också variationer på samma tema och helt andra infallsvinklar:

Tekniken och humanismen — strid eller samarbete?
Människan och tekniken
Tekniken som kulturfaktor
Kulturen, dess vägar och mål
Teknikens värld och kulturens vård
Personlighet och teknik
Människan i teknikens samhälle
Till frågan om teknikens humanisering
Humanistisk och teknisk kultur
Tekniska komponenter i dagens kulturbilder

5. *Livsåskådningsfrågor och etik*

Många föreläsningar handlade om frågor rörande människovärde och etik. Titlarna var inte alltid så specificerade men föreläsarens eget yrke ger inte sällan en vink om till vilken kategori föredraget hör. Exempel:

Kampen om människovärdet
Kultur och människovärde
Människolivets harmoni
Världsbild och livsåskådning
Rätt och moral i samhälle och gemenskapsliv
Biologi och livsåskådning
Religionen — moralism eller frigörelse?
Teknik och religion
Normer och ideal, ha de någon betydelse?
Idoler och ideal

6. *Konst och litteratur*

Till denna grupp har förts presentationer av konstnärer och författare liksom deras verk och verksamhet samt också frågor av mer generell natur. Ett knippe exempel:

Vad konsten är och vad konsten ger
Vad lyriken kan ge människan
Samhällsfrågor i modern svensk litteratur
Hjalmar Bergman inför industrialismens genombrott

Formsinnets fostran
 Strömningar i nyare svensk litteratur
 Greklands äldre kultur
 Skapande idé och formgivning
 Klassisk monumentalarkitektur
 En resa genom det antika dramat
 Musiken som inspirationskälla

7. Historia

Föreläsningar i renodlat historiska ämnen förekom endast i mycket begränsad omfattning men aktuella frågor presenterades inte sällan med historiska perspektiv. Några exempel:

Historiens studium
 Har historien en mening?
 Utvecklingen av svensk folkrepresentation under 1800- och 1900-talet
 Demokratin, ett arv från Hellas
 Svensk folkfrihet förr och nu
 Väpnad fred — kallt krig, en historisk betraktelse
 Ett förenat Norden — ett historiskt problem
 Den industriella miljön förr och nu
 De historiska urkunderna om kristendomens uppkomst
 Människans syn på arbetet — historiskt och aktuellt

8. Medicinska problem

Trots att antalet föreläsningar rörande medicinska frågor är litet, har de förts till en särskild grupp. Avgränsningen har varit svår att göra, särskilt i de fall psykiatriker behandlat psykologiska problem och arbetsmiljöfrågor. Ungefär hälften av alla föreläsningar — av många föreläsare — hade titeln ”Psyisk hälsa och personlig trivsel”. Några andra varianter:

Kropp och själ i medicinsk belysning
 Arbetskapacitet och insuffienstillstånd
 Neuroser i ett tekniskt samhälle

Som redan antytts har det inte varit möjligt att tveklöst och konsekvent hänföra en viss föreläsningstitel till en viss kategori. I vissa fall har jag låtit mig vägledas av föreläsarens profession. Om en biskop talat över ämnet ”Arbetslivets etik” har det varit naturligt att placera det ämnet i grupp 5 medan det varit rimligare att låta en företagsledares föreläsning över samma ämne föras till grupp 3. Ämnen av typ ”Kontakt med människor”, ”Prestige

Tabell 1. Föreläsningsverksamheten med ämnen fördelade på grupper och femårsperioder.

Tidsperiod Ämnesgrupp	1943-1948		1948-1953		1953-1958		1958-1963		Totalt	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
1. Yrkesliv o arbetsmark- nadsfrågor	53	32,3	51	18,9	27	10,4	22	10,1	153	16,8
2. Psykologi	37	22,6	53	19,6	25	9,6	10	4,6	125	13,7
3. Människan o kulturen i tekniksamh	24	14,6	28	10,4	55	21,2	40	18,4	147	16,1
4. Konst o litteratur	10	6,1	29	10,7	20	7,7	34	15,7	93	10,2
5. Aktuella sam- hällsproblem	8	4,9	36	13,3	59	22,7	56	25,8	159	17,5
6. Livsåskådnings- frågor, etik	17	10,4	29	10,7	32	12,3	23	10,6	101	11,1
7. Historia	6	3,7	16	5,9	5	1,9	6	2,8	33	3,6
8. Medicinska problem	2	1,2	11	4,1	3	1,1	7	3,2	23	2,5
9. Övrigt	7	4,3	17	6,3	34	13,1	19	8,8	77	8,5
Totalt	164	—	270	—	260	—	217	—	911	—

Anm. Uppgifterna för läsåret 1959/60 gäller de planerade föreläsningarna och inte de i verksamhetsberättelsen redovisade som genomförda. Det något för stora antalet kompenseras emellertid av att det 30-tal föreläsningar som hölls 1960/61 inte finns medräknade då uppgifter om dessa saknas.

och saklighet” och ”Specialistens samhällsansvar” har liksom en del helt aparta ämnen — t ex ”Ryskt skolväsen” och ”Vad gör ett offentligt bibliotek för nytta?” — fått lov att föras till kategorin ”övrigt”.

Det förhållandet att indelningen av föreläsningarna i grupper sker med viss osäkerhet innebär inte att det skulle vara ointressant att göra jämförelser utan endast att man inte får tillmäta små skillnader någon betydelse. Den fördelning som redovisas i tabell nr 1 ger, vågar jag påstå, en i stort sett korrekt bild av ämnesprofilen under Kommitténs hela verksamhetstid. Det är därför meningsfullt att granska den närmare. 20-årsperioden har de-

lats in i fyra 5-årsperioder, bl a för att inte tillfälligt starka eller svaga insatser på ett område skall slå igenom i den statistiska redovisningen.

Om man först ser på utvecklingen under hela perioden finner man kraftiga förändringar vad gäller de två ämnesområdena arbetsmarknadsfrågor och psykologi. Dessa två grupper dominerade stort under åren 1943-48 och utgjorde mer än hälften av alla föreläsningar (ca 55 %) medan de under åren 1958-63 utgjorde endast 15 % av hela antalet föreläsningar. Det finns flera förklaringar till denna utveckling. Den viktigaste är den att dessa ämnen i och med den nya läroplanen av år 1956 fördes in i den reguljära undervisningen vid de tekniska gymnasierna. Detta ledde till en formlig överenskommelse mellan Kommittén och KÖY att arbetsmarknadsfrågorna skulle utgå ur föreläsningsprogrammet.²⁴ Någon motsvarande officiellt formulerad policyändring kom så vitt framgår av det bevarade materialet inte till stånd beträffande ämnet psykologi men läroplansreformen måste rimligtvis ha fått en liknande om än inte lika kraftig effekt i programplaneringen.

Att arbetsmarknadsfrågorna under den första 10-årsperioden ägnades stort intresse är rimligt med tanke på de blivande ingenjörernas kommande yrkesverksamhet. Men varför detta stora intresse för psykologi under hela 1940-talet?

Förklaringen måste sökas i ett allmänt stort intresse för denna unga vetenskap. Jag har i studier över svensk skolpolitik under 1940-talet noterat det starkt växande intresset för psykologi och den stora tilltron till psykologernas — de nya läromästarnas — möjligheter att vägleda såväl politiska beslutsfattare som föräldrar, lärare och skolledare. Landets fyra professorer i psykologi och pedagogik engagerades av 1940 års skolutredning för att besvara ett antal för utredningen strategiska frågor beträffande barns psykiska egenskaper och utveckling. 1946 års skolkommision gick vidare på samma väg och etablerade ett omfattande forskningsprogram som ett stöd i utredningsarbetet.²⁵ Det hör också till bilden att man från näringslivets sida, inte minst inom industrin, visade stort intresse för bl a anlagsundersökningar med hjälp av psykologiska test. Försök med testning som ett hjälpmedel vid intagning av studerande vid Tekniska högskolan i Stockholm förekom i slutet av 1940-talet. Industripsykologi höll på att utvecklas till en deldisciplin. Under de här registrerade föreläsningarna arrangerades också kurser eller studiecirklar i arbetspsykologi.

Frågor rörande arbetslivet tillmättes som nämnts under den första perioden stor betydelse och tilldrog sig stort intresse. Man kan fråga sig om det med utgångspunkt från föreläsningsrepertoaren är möjligt att utläsa någon personalpolitisk policy eller ideologi från Kommitténs sida. Enligt min mening är detta möjligt och det program som avspeglas kan sammanfattas i orden *harmoni och samverkan*. Några föreläsningssämnen kan nämnas som exempel:

Betingelser för trivsel och samverkan inom industri
Samarbete och trivsel inom industriföretaget
Samarbetssträvanden mellan arbetsgivare och arbetare
Effektivitet, trygghet och trivsel i produktionslivet
Vad kan vinnas med företagsnämnder?
Socialvården inom ett företag
Samarbetspsykologi
Mänskliga relationer i arbetet

De tre förstnämnda ämnena var under 1940-talet mycket vanliga. Vad det ideologiska budskapet kan ha varit i de många "biskopsföreläsningarna" med de "neutrala" titlarna "Arbetets mål och mening", "Arbetslivets etik", "Människan och arbetet", "Kyrka, industri och samhälle" vet man givetvis inte alldeles säkert. Men några samhällsomstörtande klasskampspapper kan knappast ha kommit från de episkopala katedrarna. Man kan nog tryggt utgå ifrån att också dessa föreläsningar var präglade av samma samförståndsanda. Det var med andra ord snarare Luthers hustavla än Marx' Kapitalet som var ledstjärnan. Eller kanske detta recept: en rejäl dos pliktetik med inslag av välvillig Saltsjöbadsanda och dessutom lite modern social engineering.

Fanns då inga föreläsningar alls som speglade eller antydde konflikter och spänningar? Svaret måste bli: ytterligt få. En enda föreläsning antyder det klart: "Intressemotsättningar mellan arbetsgivare och arbetare". Det är emellertid möjligt att konfliktperspektivet kan ha funnits utan att det manifesterats i titeln. Vad som den socialdemokratiska landshövdingen K J Olsson kan ha sagt i en föreläsning över ämnet "Arbetarrörelsen och socialismen" är för oss omöjligt att veta, men man kan nog gissa att han i sin position som landshövding inte var allt för upphetsande. Någon företrädare för LO kan inte upptäckas i förteckningen över de hållna föreläsningarna trots att överdirektören för KÖY vid planeringen av verksamheten framförde önskemål om den saken. Det bör dock samtidigt erinras om att det i sista hand var just KÖY som slutgiltigt fastställde föreläsningsprogrammet. Det kan också påpekas att en ombudsman från LO invaldes som ledamot av Kommittén men detta skedde så sent som under verksamhetsåret 1961/62 och det tycks inte ha medfört någon förändrad inriktning vad gäller föreläsningarna. Den åtgärden bör nog främst betraktas som ett bidrag i ansträngningarna att rädda en verksamhet som höll på att tyna bort.

5. Humanismens apostlar — de 300 föreläsarna

Som nämnts i ett tidigare avsnitt hölls i Kommitténs regi över 900 föreläsningar under den 20-årsperiod den verkade. I verksamhetsberättelsernas förteckning över dessa redovisas mer eller mindre fullständigt föreläsarens namn och titel. En del är välkända för en nutida betraktare som inte är alldeles obekant med tiden men de flesta är obekanta. Det är visserligen inte något förstahandsintresse att identifiera dem alla men det kan ändå inte vara alldeles oväsentligt att söka få en bild av vilka dessa humanismens budbärare bland unga teknister var. Det som främst intresserar är vilka verksamheter i samhället och vilka kunskapsområden som de representerade.

De uppgifter som kan ligga till grund för en analys av föreläsarstaben är i första hand den titel som finns angiven. Det finns emellertid svårigheter att med tillgång enbart till den uppgiften göra en exakt klassificering. En del föreläsare medverkade under lång tid och under den tiden hände det inte sällan att vederbörande hann med att både avlägga nya examina och skifta selsättning. Man finner sålunda en och samma person med titeln docent och professor eller kyrkoherde och domprost. En annan svårighet består i att både examenstitlar och yrkestitlar används. Den som anges som fil mag, fil lic eller fil dr kanske är lärare — adjunkt eller lektor. Bakom direktörstiteln döljer sig inte sällan en civilingenjör. På det medicinska området möter man inte endast titlar av typen överläkare och stadsläkare utan också med lic och med dr. I vad mån de senare är verksamma som läkare är inte lätt att veta.

Eftersom jag inte ansett det särskilt angeläget att presentera någon mycket exakt klassificering av föreläsarna har jag inte funnit mödan värt att lösa problemet med blandningen av examens- och yrkestitlar. Jag har därför tagit fasta på den i verksamhetsberättelsen uppgivna titeln. För att inte ge sken av en exakthet som antagligen inte finns avstår jag från att presentera resultatet i tabellform och understryker samtidigt att siffrorna bör uppfattas som approximativa. Detta innebär dock inte att alla siffror skulle vara osäkra. För vissa kategorier kan nämligen helt exakta antal uppges. De bevarade verksamhetsberättelserna har uppgifter om föreläsningarna under 19 läsår. För året 1960/61 uppges att ca 30 föreläsningar hållits men inte vilka och för det sista läsåret — 1963/64 — finns ingen verksamhetsberättelse alls.

De befintliga verksamhetsberättelserna redovisar 911 föreläsningar hållna av 279 olika föreläsare. Den största enskilda yrkeskategorin var professorer, nämligen 43. Det innebär att drygt 15 % av föreläsarna var professorer, dock inte att de höll 15 % av alla föreläsningar. Andra flitiga föreläsare var rektorer (31 eller 11 %), läkare (20 resp 7 %) och en grupp med examenstitlarna fil lic och fil dr (19 resp 7 %). Den i förhållande till sin totala numerär mest frekventa gruppen bestod av biskopar, nämligen 10. Om man till dem

fogar 10 präster och 6 pastorer blir totalsumman av denna kategori 26 (ca 9 %). Gruppen direktörer var ungefär lika stor som antalet ingenjörer (inkluderande alla sorter): 17 resp 15 (6,1 resp 5,4 %). Ytterligare några väl avgränsade grupper kan nämnas: lektorer — 8; landshövdingar — 5; inspektörer (eller inspektriser) — 5. Gruppen docenter är mera yrkesmässigt oklar; de flesta var sannolikt titulärdocenter inom skilda verksamheter. Mot bakgrunden av här redovisade siffror är det befogat att peka på några karakteristiska drag. Man kan notera

att många av föreläsarna innehade höga positioner i samhället;
att många avlagt höga akademiska examina — ca 20 % av föreläsarna var docenter eller professorer;
att vetenskapsmän på hög nivå medverkade flitigt och
att rena näringslivsföreträdare var relativt få.

Man kan fråga sig varför andelen professorer var så påfallande hög. Det finns skäl att peka på flera samverkande faktorer. Det fanns säkerligen kvar en folkbildningstradition från den tid i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet då många professorer gav sig ut på "bondföreläsningar". Man kan vidare erinra om att universitetens lärare alltså upprätthöll förbindelserna med läroverken genom engagemanget som censurer i studentexamen. Dessa förhållanden bör dock närmast betraktas som förutsättningar för att professorn Georg Wästlund och docenten och specialläraren vid KTH (och sedermera professorn där) Erik Ingelstam skulle lyckas så väl i sina ambitioner att ge det bästa möjliga till de tekniska läroverken. Utan den ambitionen och utan deras kontakter i högskolevärlden skulle detta säkerligen inte ha uppnåtts. I verksamhetsberättelserna påtalas ofta vikten av att föreläsningarna är av god kvalitet: "Vid valet av föreläsare har Kommittén sökt att hålla den högsta tänkbara standard. Värdet av att vid en föreläsningens verksamhet som denna kunna räkna med landets bästa krafter kan enligt Kommitténs erfarenheter ej överskattas".²⁶ Det kan emellertid noteras att denna profil blev mindre markerad mot slutet av 1950-talet. Verksamheten antog en karaktär som i någon mån började likna den inom folkbildningens föreläsningens verksamhet. Man kan bl a notera att en del föreläsare uppenbarligen gjorde små turnéer med föreläsningar vid flera skolor i rask följd.

Det finns slutligen anledning att nämna några enskilda föreläsare som framstår som verkliga trotjänare — antingen så att de höll ovanligt många föreläsningar eller att de under en ovanligt lång tid ställde sig till förfogande eller till yttermera visso svarade för många föreläsningar under en lång tid.

Två personer inom Kommitténs ledning var flitigare och ihärdigare än andra. Den ene var *Einar Lunell*, Kommitténs ordförande 1954-1964. Han höll under åren 1945-1964 sammanlagt 40 föreläsningar. Ämnestitlarna

John Eriksson, f. 1901, ingenjör, lärare o byrådirektör v Statens Hantverksinstitut, en av initiativtagarna till Kommitténs bildande, ledamot av styrelsen 1943-61, varav en tid som vice ordf.

varierade något men de utgjorde i realiteten tre: Teknik och humaniora, Naturvetenskap och religion samt Matematik och konst.

Den andre var *John Eriksson*, en av Kommitténs initiativtagare och därtill vice ordf 1955-1961. Han levererade under åren 1948-1962 35 föreläsningar. Frågan om tekniken och kulturen stod hela tiden i centrum, vilket framgår av hans föreläsningstitlar:

- Människan i rationaliseringarnas värld
- Tekniken som kulturfundament (kulturfaktor)
- Tekniska komponenter i dagens kulturbild
- Teknik och människovärde
- Tekniken och värdena

En trogen grupp av "outsiders" bestod av studierektorn inom armén *Erik Bjelfvenstam*, direktören vid Svenska arbetsgivareföreningen *Lennart Bratt* och fil dr *Gösta Ekelöf*, Industriens arbetsledarinstitut. De svarade var och en för dryga 20-talet föreläsningar. Deras repertoar var begränsad och relativt likartad. Bjelfvenstam talade över två ämnen — Ledarskapets psykologi och Olika människotyper — och Bratt över ett enda: Samförståndssträvanden mellan arbetsgivare och arbetare. Ekelöf föreläste under årens lopp över fyra ämnen som dock egentligen endast var två: Betingelserna för trivsel och

samverkan i produktionslivet (Vad hämmar och befordrar arbetsintensitet och trivsel i våra dagars arbetsliv) och Olika ledartyper (som jag mött inom svensk industri).

Socialpsykologen *Erland Sundström* bidrog också med ett 20-tal föreläsningar i vad som egentligen var två ämnen men som presenterades med alternativa rubrikversioner: Social kontroll i mänskligt gruppliv (Den sociala gruppen — dess struktur och funktion) och Ett jobb, ett yrke, en livsuppgift (Kring problemet om arbetets mening). Hans medverkan skedde huvudsakligen under 1950-talet. En annan trofast medarbetare bör nämnas om än inte på grund av en stor mängd föreläsningar utan därför att han verkade under så lång tid. Det var läkaren *Curt Åmark* som höll sin första föreläsning 1947 och då presenterades som med lic. Han återkom allt emellanåt med en föreläsning och man kan i verksamhetsberättelserna följa hans karriär: docent, överläkare och medicinalråd. Han medverkade med två föreläsningssämnen: Kropp och själ i belysning av medicinsk forskning och erfarenhet resp Neuroser i ett tekniskt samhälle.

Ytterligare två trotjänare och stöttepelare återstår att nämna: Kommitténs ordförande under 10 år *Erik Ingelstam* och ledamoten under 20 år *Erik Hjalmar Linder*. Ingelstam höll ett 10-tal föreläsningar under perioden 1943-1960. Ett centralt tema utgjordes av frågor om forskningen och dess natur och presenterades i flera varianter, Forskningsvägar och forskningsmål, Från vetenskapens international och Det expanderande vetandet (och världssamhället). Två andra ämnen var dessa: Det ökande kunnandet och framtidens försörjningsfråga resp Teknik och moral. Bakom denna ämnesrepertoar är det inte svårt att ana intresset för det Fausttema som i andra världskrigets kölvatten kan ha varit högst aktuellt för en naturvetare — till yttermera visso professor vid en teknisk högskola — med intresse för både samhällsproblem och livsåskådningsfrågor.

Erik Hjalmar Linder är unik i det avseendet att han hade ett mera varierande ämnesregister än andra. Litteraturen och litteraturforskningen utgjorde dock det centrala i hans föreläsningsverksamhet. Dessa exempel visar hans profil:

- Tekniskt och kulturellt framåtskridande
- Samhällsfrågor i modern svensk litteratur
- Strömningar i nyare svensk litteratur
- Hjalmar Bergman och Wadköping
- Indien i världsperspektiv
- Aniara

Som framgått av det föregående började den förliga vinden i Kommitténs arbete att avta i mitten av 1950-talet. Den nya läroplanen, den starka satsningen på teknisk vidareutbildning och de minskande ekonomiska resurser

Erik Hjalmar Linder, f. 1906, litteraturhistoriker o tidningsman, ledamot av Kommitténs styrelse under hela dess verksamhetstid, flitig och uppskattad föreläsare.

na har redan nämnts. Den snabba tillkomsten av nya tekniska gymnaser är också en faktor att räkna med — de nya skolorna hade naturligt nog fullt upp med organisatoriska problem att lösa. Den allmänna trenden med ett starkt minskat intresse för föreläsningar inom folkbildningen under TV-mediets genombrottsår bör också beaktas.

Man kan som synes peka på flera relativt tydliga och påtagliga faktorer men det förefaller ändock troligt att det minskande intresset för Kommitténs föreläsungsverksamhet främst bör tillskrivas den förändring i tidsandan som övergången till det slutande 50-talets och det begynnande 60-talets ”rekordår” utgjorde. Eller med andra ord: Kommitténs nedgång och fall var i sig ett uttryck för denna tidsandans förändring.

Kommittén gjorde i början av 1960-talet en kraftansträngning för att rädda verksamheten. Man presenterade en förteckning med en rad nya föreläsare och med uppgifter om personalia och de ämnen de kunde tala över. Framgången tycks dock ha blivit begränsad. Endast ett fåtal av de ca 40 nya föreläsare som var beredda att ställa sina tjänster till förfogande kunde utnyttjas. Att verksamheten obevkligen var på upphällningen berodde således

inte på att det saknades föreläsare i denna humanismens apostlaskara. Men visst var rekryteringen en annan än på 1940-talet då samhällets spetsar i stor utsträckning kunde engageras.

6. Kurser och konferenser

Även om föreläsungsverksamheten var den helt dominerande verksamhetsformen förekom dock även andra aktiviteter. I slutet av 1940-talet anordnades i anslutning till föreläsningarna studiecirkel i arbetspsykologi vid några tekniska gymnaser. Kommittén såg sig dock efter något år inte kunna svara för dessa kurser då det var svårt att finna ledare. Man beslöt därför att helt överlåta den delen av verksamheten till lokala initiativ. I vilken utsträckning denna studiecirkelverksamhet kom att fortsätta har inte kunnat undersökas.

Av större intresse är i stället att något beröra de konferenser och överläggningar som Kommittén deltog i, antingen som huvudansvarig eller som medarrangör. Den första av dessa konferenser hölls 1947 i *Graninge stifts- och ungdomsgård* och gällde väsentligen den egna verksamheten även om en del utomstående deltog. Ett par av de viktigaste frågorna — strategin i den fortsatta verksamheten och referattjänsten — har tidigare berörts. En punkt på dagordningen gällde en engelsk motsvarighet till Kommitténs egen verksamhet ”British Student Industrial Committee” som hade grundats som en gren av Student Christian Movement år 1932.²⁷

Ett arrangemang av helt annat slag var den konferens som samma år anordnades i *Örebro* med ”representativa företrädare för industri och utbildningsliv”, varvid många enligt verksamhetsberättelsen framhöll värdet av Kommitténs verksamhet och gav synpunkter på dess utformning.²⁸

År 1949 medverkade Kommittén som delansvarig arrangör i en tvådagars konferens i *Sigtuna*. Huvudansvarig och värd var *Sigtunastiftelsen* med direktor Olov Hartman som ledare. Som delansvariga medverkade också SAF, LO och TCO. Deltagarförteckningen uppvisar en ”demokratisk bredd” som knappast skulle vara möjlig idag. LO-företrädarna bestod av en enda ombudsman och ett 10-tal arbetare. Yrkesbeteckningarna ger klart besked om detta: jästfabrikarbetare, brädgårdsarbetare, skofabrikarbetare, bruksarbetare, sågverksarbetare, m fl.

Konferensens tema var *Arbetets mening* och inleddes av Olov Hartman som särskilt apostroferade Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning och presenterade konferensämnet ur ett livsåskådningsperspektiv och med ett förhållningssätt som måste ha tilltalat Kommitténs företrädare: ”Arbete, politik, litteratur, kärleksliv, musik — vad som än diskuteras på det här stället, så har diskussionen ytterst gällt Meningen. Ingen lösning har varit självklar, även den som förnekat Meningen har hälsats som en

medsökare, inte som en motståndare. Men även hans åsikt har fördjupat den envisa Sigtunastiftelsen att föra alla diskussioner fram till det yttersta frågetecknet".²⁹ Det var emellertid inte Sigtunastiftelsen som gett dessa frågor dess aktualitet. De hade stigit fram ur tiden själv: "Vår generation har hört tillräckligt många kommandoord, tillräckligt många appeller och paroller".

Kommitténs mer konkreta bidrag i programmet bestod av ett föredrag av Erik Ingelstam över ämnet *Tekniken och människan*. Han fick därvid tillfälle att inför detta för svenskt arbetsliv representativa auditorium tala om sin hjärtesak, faran av teknikernas specialisering och isolering från samhället i övrigt och behovet av deras allmänorientering och kontakt med livet utanför teknikens värld.

Kommitténs medverkan i konferenser av olika slag kom många gånger att ge tillfällen att orientera om den egna verksamheten. Ett sådant tillfälle var den konferens om utbildningsfrågor som TCO anordnade 1951. Kommitténs andre ordförande, Georg Wästlund, gav en bred exposé över målsättning och verksamhet. Även om han därvid i positiva ordalag apostroferade både överstyrelsen för yrkesutbildning och 1948 års tekniska skolkommitté så kunde han med berättigad stolthet peka på vad Kommittén åstadkommit och även fästa uppmärksamheten på det unika i dess tillkomst:

"Historien om kommittén är som sig bör enkel och sensationsfri. Jag tycker själv, att historien är upplyftande så till vida som den visar att vårt samhälle trots allt inte är värre byråkratiserat eller centraldirigerat än att det finns plats för personliga initiativ. Jag tror dock samtidigt, att det fallet är rätt unikt inom vårt förträffliga undervisningsväsen med dess stränga och enhetliga utformning, dess krav på effektivitet, dess väl kontrollerade funktion samt den starka betoningen av det kunskapsmässiga."³⁰

En kontaktkonferens mellan Kommittén och företrädare för KÖY, TCO, KTH, CTH, TLI och TLE hölls i *Sigtuna* hösten 1954. Den gällde främst verksamhetens fortsatta utformning och frågan om föreläsningar i humanistiska ämnen vid de tekniska högskolorna. Det kan därtill noteras att önskemål framfördes om flera föreläsningar om internationella förhållanden.

Detta växande intresse kom också till uttryck vid en stor tvådagarskonferens som Kommittén arrangerade 1957 tillsammans med Svenska Ekumeniska Nämnden och Sveriges Förenade Kristliga Studentrörelser. Konferensens namn var *Teknik och människovård* och ett av konferensens huvudteman var Det krympta klotet med inledningsanföranden om Världsproduktion och världsnöd (Sixten Heppling), Medmänsklighet (Kerstin Anér) och Kyrkorna och det krympta klotet (Arvid Stenström). Konferensen hade samma breda rekrytering som den tidigare nämnda konferensen 1949 över temat Arbetets mening. Programmet vittnar också om samma öppenhet och bered-

villighet att låta företrädare för skilda intressen och synsätt komma till tals. Temat Teknik och människovärde hade som inledare företrädare för så vitt skilda verksamheter som Samariterhemmet i Uppsala (Pehr Edwall), Metallindustriarbetarförbundets avdelning i Linköping (Lars Henriksson) och Atomkraftkonsortiet (Gunnar Lindström). Temat Acceptera och tänka om presenterades med dessa rubriker: Teknisk kapacitet och samhällsansvar (Erik Ingelstam), Teknikens samhällsekonomiska konsekvenser (Curt-Steffan Gieseke och Hans Hagnell) och Tekniken och den mänskliga förslitningen (Henry Mjönes). En "tvärfacklig" eller "tvärideologisk" panel inledde debatten över ämnet Människan i centrum: Olov Hartman (Sigtunastiftelsen), Folke Halldén (SAF) och Bo Carlsson (LO). Det kan också noteras att det faktiskt fanns inslag av den teknikvärdering eller konsekvensanalys (technology assessment) som skulle komma att slå igenom i den forskningspolitiska debatten på 1970-talet.

Denna Kommitténs medverkan i konferenser av olika slag kan ses som ett komplement till den egna föreläsningverksamheten men den hade ingenting med den egentliga målgruppen — gymnasisterna vid de tekniska läroverken — att göra. Den var ett uttryck för önskan att ta aktiv del i den pågående samhällsdebatten och att påverka opinionen i en riktning som stod i överensstämmelse med den egna grundsynen.

IV. För en reformerad ingenjörsutbildning

Frågan om den tekniska utbildningen var under 1940- och 1950-talen föremål för livlig reformverksamhet. Denna gällde såväl kvalitativa förändringar som en kraftig kvantitativ utbyggnad. För *Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning* var visserligen denna reformverksamhet ingen central fråga men den kom ändå att engagera sig starkt i frågan om att införa allmänbildande ämnen i gymnasieingenjörernas utbildning. Flera av de ledande i Kommittén liksom många av de trogna föreläsarna tog också aktiv del i den debatt som gällde frågan om humanistiska inslag i civilingenjörsutbildningen. Till detta kom givetvis att den föreläsningens verksamhet som bedrevs vid såväl de tekniska läroverken som de tekniska högskolorna i sig bidrog till att fästa uppmärksamheten på denna fråga. Det är av naturliga skäl just dessa problem som kommer att behandlas i det följande. Det finns dock anledning att i anslutning till denna problematik också något beröra frågan om ingenjörens roll i samhällslivet. Det var ju ytterst det problemet som diskussionen gällde.

1. De tekniska gymnasierna — en genomgripande reformering

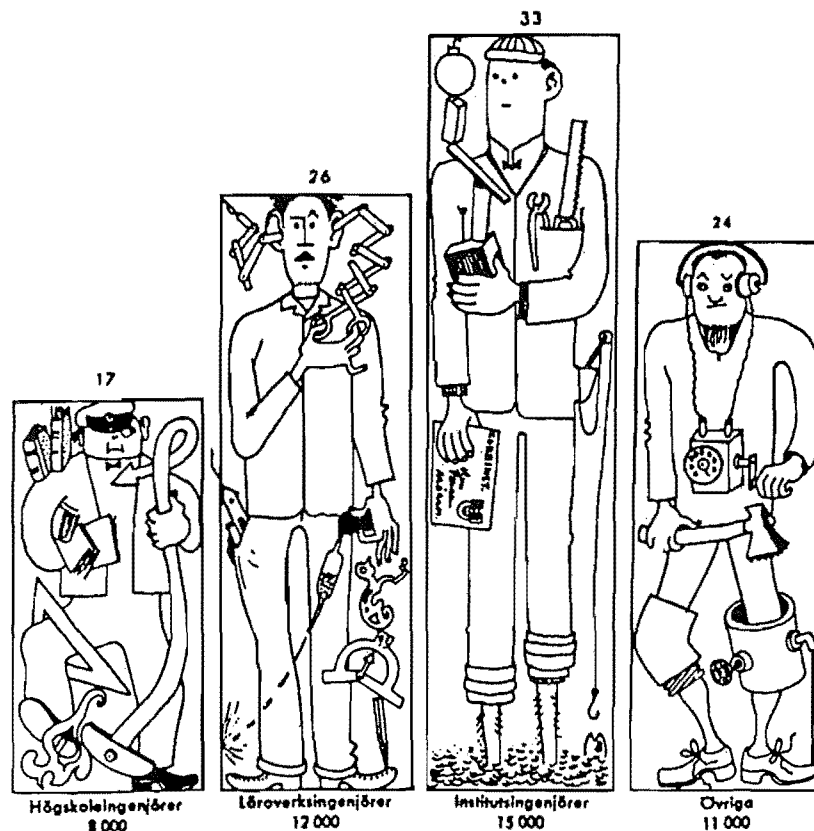
Den teknikerutbildning som förekom i 1940-talets början var som tidigare framhållits organiserad på tre nivåer:

- tekniska högskolor,
- tekniska läroverk (gymnasier och fackskolor),
- tekniska institut

Då den begränsade utbildningen vid de tekniska fackskolorna inom de tekniska läroverken kan jämföras med den vid instituten, framstår ingenjörsutbildningen som relativt väl strukturerad i tre skilda nivåer. Det fanns emellertid på vissa punkter oklarheter som skapade irritation och i viss mån direkt konfrontation mellan olika grupper. En sådan fråga gällde rätten till ingenjörstiteln. Denna titel fyllde i praktiken två skilda funktioner: dels som *examenstitel* och dels som *befattningstitel*. Den ingenjör som examinerades från teknisk högskola hade sedan länge rätten till examenstiteln

civilingenjör eller i förekommande fall bergsingenjör. De examinerade från tekniskt gymnasium gick i början av 1940-talet till aktion i denna fråga, vilket ledde till en motaktion från "institutsingenjörernas" sida.

Kontroversen hade sin upprinnelse i de fackliga strävanden som tog sig bl a det uttrycket, att medlemmarna i de ingenjörsföreningar som fanns i anslutning till de tekniska läroverken år 1941 gick samman i en riksorganisation: *Tekniska Läroverkens Ingenjörsförbund (TLI)*. Organisationen omfattade i mitten av 1940-talet ca 12 000 medlemmar. Av ett diskussionsinlägg från denna tid kan man sluta sig till den stämning ur vilken den fackliga riksorganisationen växte fram. Läroverksingenjörerna utgör en homogen grupp av yrkesmän, heter det, ingenjörer i mellanställning: "Över dem omgärdar högskoleingenjörerna sina verksamhetsområden med stränga kompetenskrav, under dem tränger en brokig skara av institutbildade tekniker på".¹

Teknisk utbildning enligt folkräkningen 1945. Beräkningen hänför sig till teknisk förvaltningspersonal samt företagsledare inom industri och hantverk. Siffrorna i staplarna anger procent. Enligt *Industria* 1950.

Läroverksingenjörernas ställning var ingalunda så lysande som många tycktes tro heter det vidare. Det fanns därför goda skäl att hålla samman.

Redan följande år — 1942 — begärde TLI i en framställning till Kungl Maj:t att genomgången tekniskt läroverk skulle berättiga till examenstiteln ingenjör. Man var starkt irriterad över att en del privata institut utfärdade intyg över avlagd ingenjörsexamen. Det är tydligt att man också var besvärad av den konkurrens som rådde mellan dessa olika utbildningar. Man ansplade också på de ekonomiska intressen som man menade låg bakom institutens verksamhet. TLI presenterade problemet på följande sätt:

”Trots att statsmakterna under senare år öppnat nya möjligheter för den ungdom, som söker sig till de tekniska läroverken, måste nu årligen ett stort antal kvalificerade sökande avvisas. De senare tvingas under nu rådande förhållanden att söka sig till enskilda tekniska läroanstalter, där de mot dryga avgifter erhålla en utbildning, som av lätt insedda skäl ingalunda kan anses likvärdig med den, som de skulle ha erhållit vid våra tekniska fackskolor och gymnasier. Ur såväl privat-ekonomisk, industriell som statlig synpunkt är en utveckling i denna riktning icke försvarlig.”²

Sedan skrivelsen remissbehandlats, varvid Stockholms Tekniska Institut (STI) förnekade att man använde ingenjörstiteln i examensbevisen, utfärdades den kungörelse som innebar att avgångsexamen från tekniskt läroverk skulle benämnas gymnasiets resp fackskolans ingenjörsexamen.³

Efter detta beslut började STI också använda ingenjörsexamen i sina avgångsbetyg. Det kom att heta att examinanden efter prövning blivit ”godkänd i Stockholms Tekniska Instituts ingenjörsexamen”. Detta ledde i sin tur till fortsatt strid. TLI krävde i skrivelse till Kungl Maj:t i december 1946 att statlig kontroll av ingenjörsexamen skulle inrättas, att statliga, kommunala och privata tekniska läroanstalter skulle klassificeras, att privatistexamen för ingenjörer skulle inrättas och att den lägre tekniska läroverksutbildningen skulle bli föremål för utredning. Man var angelägen om att reservera ingenjörstiteln för de tekniska läroverken. Examen från läroanstalter som meddelade ”lägre teknisk utbildning” borde benämnas ”teknikerexamen”.⁴

Redan följande år framförde TLI på nytt önskemål om en utredning och presenterade denna gång en fyrdelad klassificering av utbildningen. Man utgick därvid från den yrkesstruktur som fanns inom näringslivet:

”På samma sätt som teknikens utövare bildar en pyramidformad organisation bestående huvudsakligen av från toppen räknat tekniska chefer, forskare, driftsingenjörer, konstruktörer, tekniska assistenter, verkmästare, tekniska biträden, förmän och yrkesarbetare bör det tekniska undervisningsväsendet formas på motsvarande sätt.”

Man menade att denna yrkesstruktur också i stort sett motsvarades av en liknande utbildningsstruktur och att denna var ändamålsenlig:

1. Civilingenjörutbildning (Teknisk högskola)
2. Ingenjörutbildning (Högre tekniskt läroverk)
3. Teknikerutbildning (Diverse statliga, kommunala och enskilda skolor)
4. Yrkesarbetarutbildning (Lärings- och yrkesskolor, verkstadsskolor m m).

Åtskilliga andra propäer angående en utredning av den lägre tekniska undervisningen gjordes — bl a från NKI-skolan och Hermods korrespondensinstitut — om teknisk privatistexamen. Det dröjde emellertid ända till 1948 innan regeringen tillsatte den efterfrågande utredningen. Som ett av motiven för denna angavs i direktiven, att det var en allvarlig brist att det statliga eller statsunderstödda tekniska undervisningsväsendet inte var i stånd att bättre svara mot de krav på utbildning av detta slag som fanns. Man pekade vidare på att utbildningen vid de privata skolorna i regel var förenade med stora kostnader. Det gällde därför att pröva förutsättningarna för en större insats från det allmänna sidan inom detta område.⁵

Den sålunda tillsatta kommittén — 1948 års tekniska skolutredning — kom att få en stark förankring i Överstyrelsen för yrkesutbildning (KÖY) och i de tekniska läroverkens lärarkår. Ordförande blev överdirektören i KÖY Ryno Lundquist. Utredningsarbetet bedrevs med stor noggrannhet och tog också sin försvarliga tid. Först år 1955 överlämnades det 600 sidor starka betänkandet.

Kommittén för humanistisk orientering fann det naturligt och angeläget att delge den tekniska skolutredningen sina synpunkter och erfarenheter från föreläsningsverksamheten. I en skrivelse presenterades verksamheten och påtalades dess ”stora betydelse”. Oavsett inom vilket område de blivande ingenjörerna skulle komma att arbeta måste, framhöll man, en orientering inom berörda områden vara ovärderlig: ”Med den dominerande ställning våra tekniker intaga i samhällslivet är det viktigt att de ha kännedom om vad som konstituerar kulturen. Humanistiska aspekter måste utan tvekan läggas på många frågor, som ha med samhällets målsättning att göra. Orientering om livsåskådningsfrågorna befrämjar personlighetsutvecklingen hos eleverna själva och stimulerar till balans mellan fackmässigt och humanistiskt tänkande”.⁶

Dessa tankar har, heter det vidare, alltmer kommit att bekräftas i tekniska kretsar. Och även i den allmänna debatten hade värdet av ”en mera allmän orientering inom allmänmänskliga sammanhang för vårt lands ingenjörer och arbetsledare” omvittnats. Inte minst den pågående industrialiseringsprocessen inom näringslivet hade lett till ökade krav på teknikernas förståelse för mänskliga sammanhang och deras kunskaper om samarbetspsykologi. Skrivelsen avslutades med denna vädjan: ”Kommittén har med här anförda synpunkter velat inför Skolutredningen framhålla sin uppfattning,

att verksamhet av berörd art bör inrymmas i undervisningsplanerna i en form som för framtiden säkrar dess bestånd, och på ett sätt som befinnes lämpligt vid de undervisningsformer, som skolutredningen kan komma att föreslå”.

En i detta sammanhang intressant fråga gäller givetvis i vilken utsträckning Kommitténs synsätt går igen i skolkommitténs resonemang och konkreta förslag. I ett inledande avsnitt presenterades en rad önskemål beträffande ingenjörutbildningen. Redan en rubrikmässig katalog visar att utredningen anlagt ett brett samhällsperspektiv och ingalunda något ensidigt teknikersynsätt:

De stora tekniska framstegen kräver successiv förnyelse av undervisningsplanerna;

Större vikt bör läggas vid undervisningen i svenska och främmande språk;

Det humanistiska inslaget i ingenjörutbildningen;

Undervisningen bör syfta till en utveckling av förmågan att utöva ledarskap och att samarbeta med andra;

Undervisning i arbetsstudier;

Ingenjörens allmänna medborgerliga utbildning;

Utbildningen bör bedrivas med sikte på att lära eleven arbeta självständigt;

Behovet av övning i muntlig framställning;

Krav på ökad praktik för ingenjörsexamen.⁷

Avsnittet om humanistiska inslag i ingenjörutbildningen består till största delen av en fyllig och positivt hållen redogörelse för det arbete som Kommittén för humanistisk orientering bedrivit. Rektorer och lärare har varit nöjda. Överstyrelsen för yrkesutbildning har haft ”synnerligen värdefull hjälp” av de helt frivilliga och utan ersättning arbetande ledamöterna som lyckats intressera ”de allra bästa av föreläsare” och därigenom fått till stånd föreläsningar som ”i allmänhet verkat stimulerande på avsett sätt”.⁸

Utredningen ansåg värdet av denna Kommitténs verksamhet vara ”obe-
stridligt” och diskuterade frågan om den borde inordnas i den reguljära undervisningen. Man kom dock fram till att det vore bäst att även för framtiden mera fritt kunna ordna en föreläsningsverksamhet ”där friska impulser från olika delar av samhällslivet” kan bli ett komplement till den vanliga undervisningen: ”Vid ett mera stelt inordnande i sin helhet av dessa allmänkulturella moment i en fastställd undervisningsplan skulle det säkerligen bli svårare att hålla elevernas intresse lika levande för denna del av undervisningen”.

Tekniska skolutredningen förklarade sig visserligen inse, att arbetet med att förbereda och planera föreläsningsverksamheten var betydande och menade att även om man i hög grad uppskattade de frivilliga krafter som skött

verksamheten så vågade man inte för framtiden räkna med detta. Om så inte kunde ske, framhöll man vidare, borde Kommitténs initiativ fullföljas genom Överstyrelsens försorg. Vad gällde det ekonomiska ansvaret svävade man heller inte på målet: ”Det är av vikt att även framdeles anslagsmedel ställas till förfogande för denna verksamhet”.

Kommitténs arbete hade pågått under 10 år, den hade ekonomiskt stötts genom statliga anslag beviljade av riksdagen på regeringens förslag och förmedlats genom det ansvariga ämbetsverkets försorg — det var om något ett uttryck för statsmaktens gillande. Till detta kom nu vad som med en modern terminologi skulle kallas en utvärdering av de 10 årens verksamhet genomförd av en statlig utredning. Betyget blev högt. Rekommendationen om fortsatt verksamhet och fortsatta statsbidrag talar därtill sitt tydliga språk. Men nu åter till frågan om reformförslagen.

Den meningen förs ofta fram, heter det i betänkandet, att ingenjörerna ”i allt för ringa grad aktivt intresserar sig för politik och samhällliga frågor över huvud taget” (s 54). Som en förklaring pekade man på brister i ingenjörernas ”allmänna medborgerliga utbildning”, att — med andra ord — ”den unge ingenjören vet för litet om samhället och dess funktioner, om sociala förhållanden, för att kunna få intresse för hithörande frågor och förmåga att ta verksam del i samhällsarbetet”. Skolutredningen drog därav den naturliga slutsatsen att det var viktigt att ingenjören hade både intresse och nödiga förutsättningar för en ”medborgerlig insats i samhället även utöver sin egentliga yrkesutövning” och att han på ett naturligt sätt kunde samarbeta med personer från olika yrkesområden (s 55). Det ansågs också angeläget att en orientering i dessa frågor sker i unga år, så att han redan från början av sin praktiska verksamhet kan bedöma exempelvis de sociala problem som möter honom i arbetet. Det konkreta förslaget innebar att som nytt obligatoriskt ämne på samtliga facklinjer skulle införas *nutidshistoria med samhällslära* med fyra veckotimmar. (Det kan också nämnas att ett liknande förslag tidigare framförts i en utredning angående ”Vidgat tillträde till högre studier” men med en helt annan motivering.)⁹

Frågan om utbildning i ledarskap utgjorde ett centralt problem i skolutredningens arbete. Det ansågs viktigt att de blivande ingenjörerna på ett tidigt stadium skulle få kunskap om ”de grundläggande principerna för arbetsledningens utövande” och de krav ifråga om karaktär och moral som bör ställas på en dugande ledare och därtill får ”förståelse för samt vilja och förmåga till samarbete med andra” (s 52).

För att tillgodose dessa krav borde undervisning ges i *arbetspsykologi*. Denna borde också behandla problem rörande arbetsstudier. Konflikter i samband med arbetsstudier ansågs ofta bero på att ingenjörerna saknat psykologisk blick för problemen. Utredningens slutsats blev att de psykologiska aspekterna på arbetsstudietekniken borde beaktas redan i ämnet arbets-

psykologi, som därför föreslogs bli infört på timplanen i högsta klassen för samtliga facklinjer.

1948 års tekniska skolutrednings betänkande presenterades som nämnts 1955. En granskning av remissyttranden över betänkandet gör det möjligt att bilda sig en uppfattning om synen på den aktuella problematiken bland berörda instanser. Det kan konstateras att man i allmänhet ställde sig positiv. *Arbetsmarknadsstyrelsen* tillstyrkte förslaget om ökat timtal för humanistiska ämnen och i arbetspsykologi "ej blott med hänsyn till att utbildningen därigenom skulle få större användbarhet för olika arbetsuppgifter utan även med hänsyn till att vidgade kunskaper i de allmänbildande ämnena ger grund för vidare studier".¹⁰ *Telestyrelsen* och *Vattenfallsstyrelsen* framhöll att det var angeläget att undervisningen i vissa allmänbildande ämnen, t ex svenska och främmande språk, ekonomi och samhällslära, får ökat utrymme. *Järnvägsstyrelsen* hade inget att invända men tillfogade den kommentaren, att samhällslära och nutidshistoria kanske skulle kunna läsas genom frivilligt deltagande i "speciellt anordnade och på verksamhetsområdet inriktade föreläsningsserier" — det är tydligen Kommitténs för humanistisk orientering verksamhet som föresvävade remissyttrandets författare. Bland de *tekniska läroverkens styrelser* var uppslutningen kring utredningsförslaget allmän och ofta entusiastisk. I ett par fall framhölls dock att de nya ämnena inte skulle få inkräkta på de tekniska och flera styrelser förordade en utvidgning av studierna till 4-årig utbildning i enlighet med ett reservationsyrkande. *Styrelsen för Gävle högre tekniska läroverk* framförde denna motivering: "Bortsett från allmänbildningens betydelse för den enskilda människan vill styrelsen understryka vikten därav för den praktiserande ingenjören i dennes dagliga gärning och särskilt för den som når mera ansvarsfulla poster".

Tekniska läroverkens lärarförbund tillstyrkte införandet av nya ämnen liksom *Tekniska läroverkens ingenjörförbund*, som särskilt framhöll behovet av arbetspsykologi samt nutidshistoria med samhällslära. *Tekniska läroverkens elevförbund* var av "den bestämda uppfattningen" att "samtliga föreslagna förbättringar" — dvs en breddning av kursutbudet — skulle vara till stor nytta men oroade sig för ämnesträngseln och förordade därför 4-årig studiegång. De båda överstyrelserna — *Skolöverstyrelsen* och *Överstyrelsen för yrkesutbildning* — tillstyrkte utan reservation. Den senare underströk "vikten av att i den ingenjörsmässiga utbildningen även ingår goda kunskaper i vissa allmänna ämnen".

Ännu ett yttrande må nämnas: den fackliga centralorganisation som hade den naturliga anknytningen till läroverksingenjörerna. TCO:s yttrande innebar ett klart tillstyrkande av den föreslagna förstärkningen av allmänorienteringen i studierna.

Remissgenomgången visar som synes att det fanns en stark opinion för en

ökad satsning på allmänbildande inslag i denna ingenjörsutbildning. Det var därför naturligt att utredningsförslaget fick bilda underlag för det förslag om reformering av utbildningen vid de tekniska gymnasierna som regeringen presenterade i proposition till 1956 års riksdag.¹¹ Det är heller inte överraskande att detta också blev riksdagens beslut och att ny stadga för de tekniska gymnasierna utfärdades samma år.¹²

Den förstärkning ifråga om nutidshistoria, samhällsorientering och arbetspsykologi som sålunda blev resultatet av 1956 års reform stod som redan nämnts helt i överenskommelse med den verksamhet som Kommittén för humanistisk orientering bedrivit under ett drygt decennium. Om man betraktar denna reform som en framgång för Kommittén — och det bör man enligt min mening göra — så innebar denna att motivet för den egna verksamheten underminerades. Läroplansförändringarna medförde ju att behovet av och motivet för Kommitténs föreläsningverksamhet reducerades ganska avsevärt. Detta tog sig också som visats ovan uttryck i en överenskommelse om att momentet arbetspsykologi skulle utgå ur föreläsningsprogrammet men det måste rimligtvis också ha fått konsekvenser beträffande andra ämnen.

Den genomgripande reformering i strukturellt avseende som svenskt utbildningsväsen genomgick under 1950- och 1960-talen kom också att beröra de tekniska gymnasierna. Detta föranleddes främst av två motiv: dels önskan att bygga ut fackgymnasierna (dvs de tekniska gymnasierna och handelsgymnasierna) för att "länka över" sökande från de allmänna gymnasierna (och därmed de fria och föga målinriktade universitetsstudierna vid filosofisk fakultet), dels strävan att göra skolsystemet så enhetligt som möjligt för att därigenom underlätta bli en rationell och övergripande planering. Genom att alla gymnasiala skolor sålunda blev föremål för en gemensam utredning kom allmänbildningsfrågan att bli central även visavi de tekniska gymnasierna.

Den åsyftade utredningen — *1960 års gymnasieutredning* — hade enligt direktiven att pröva "den önskvärda innebörden" av begreppet allmänbildning och att också ange det mått av allmänbildning som den gymnasiala utbildningen borde ge. Det kan noteras att detta skulle ske förutsättningslöst men under beaktande av det förändrade läge som följer av bli naturvetenskapens och teknikens snabba utveckling, de ökade internationella kommunikationerna och de nya massmedias ökade roll som bildningsmedel.

Det är inte min avsikt att här mera ingående behandla denna reform. Det må vara nog med att konstatera att den föregicks av ett ambitiöst utredningsarbete som också inkluderade stora forskningsprojekt; att ett genomgripande beslut togs av 1964 års riksdag; att de tekniska gymnasierna och handelsgymnasierna integrerades i en en-

hetlig gymnasieorganisation som 4-åriga tekniska resp 3-åriga ekonomiska linjer och att Överstyrelsen för yrkesutbildning upphörde som självständig myndighet och integrerades i den gemensamma skolöverstyrelsen.

Det kan säkerligen ha funnits flera motiv för integreringen av fackgymnasierna och det allmänna gymnasiet men det alldeles avgörande syftet var att i den planerade kraftiga utbyggnaden av hela utbildningssystemet bättre kunna styra utvecklingen enligt centralt fastställda riktlinjer. Eller med den tidens utbildningspolitiska expertspråk så som de formulerades i 1962 års statsverksproposition: ”för genomförandet av en ändamålsenligt balanserad expansion av gymnasieorganisationens kapacitet”.¹³

De i detta sammanhang intressantaste förändringarna i utbildningen av gymnasieingenjörer innebar att de allmänbildande ämnena kom att förstärkas kraftigt. Som *en* förutsättning för detta kan man se förlängningen av studietiden med ett år så som många önskat i samband med läroplansrevisionen 1956. Som *en andra* förutsättning får man räkna resultatet från den avnämningarundersökning som Gymnasieutredningen lät genomföra. Den visade, som undersökningsledaren Urban Dahllöf sammanfattade, att ”även representanter för förvaltning och näringsliv värdesätter beläsenhet i skönlitteratur, historia, samhällskunskap, geografi etc från allmänbildningssynpunkt” och detta även visavi ingenjörer från tekniskt gymnasium.¹⁴ Den nya timplanen innebar att historia och samhällskunskap kom att omfatta sammanlagt nio veckotimmar, svenska och främmande språk, åtta resp tolv veckotimmar och att arbetspsykologi byttes ut mot psykologi. Tillsammans taget innebar detta att ”allmänorienteringen” förstärktes högst betydande.

Det kan finnas skäl att något beröra det resonemang om allmänbildningen som Gymnasieutredningen förde och detta bl a av det skälet att dess kritik av själva begreppet ”allmänbildning” tilldragit sig så stor uppmärksamhet, att det skymt blicken för diskussionen om innehållet och de konkreta förslagen. Eftersom jag själv i någon mån bidragit till en delvis felaktig bild av Gymnasieutredningens hållning i denna fråga tar jag tillfället i akt att polemisera mot mig själv.¹⁵

Utgångspunkten för Gymnasieutredningens resonemang om allmänbildningen var dels de ovan relaterade direktiven, dels de svårigheter som 1957 års skolberedning haft att finna ett allmänbildningsbegrepp som kunde vara användbart i arbetet på en läroplan för grundskolan. Gymnasieutredningen kom fram till den uppfattningen att det var bäst att ”undvika att använda begreppet allmänbildning, eftersom detta begrepp hos olika individer ofta väcker så olika associationer”.¹⁶ En entydig definition skulle knappast kunna råda bot på det förhållandet, heter det vidare. Den utförligare motiveringen för denna slutsats är denna:

”De tidigare använda bildningsbegreppen har förlorat sin innebörd i och med att specialisering blivit ofrånkomlig och samtidigt det för alla individer gemensamma stoffet blivit uttunnat. Bildning har därmed blivit ett honnörssord som saknar saktlig täckning och bara kan förstås som ett uttryck för vars och ens subjektiva bedömning. Behovet att pröva nya definitioner har i debatten lett till försök att ange vissa kvaliteter och kunskaper som anses kunna fordras av var och en som erhållit utbildning på en bestämd nivå. Föreställningen om att visst kunskapsstoff ingår i allmänbildningsbegreppet har därvid avvisats” (s 200).

Det vore emellertid felaktigt att utifrån det faktum att Gymnasieutredningen övergav själva begreppet allmänbildning dra slutsatsen att man var ointresserad av saken. Så var inte fallet. Och trots allt implicerar också resonemangen en bildningssyn som ganska väl kan kartläggas av eftervärlden. Den är i detta sammanhang av stort intresse.

Gymnasiet borde utöver vad som inhämtats i grundskolan ge eleverna följande av kunskaper och färdigheter:

1. Specialförberedelser för olika yrkes- och studieinriktningar,
2. Kommunikationsfärdigheter,
3. Allmänna studie- och arbetstekniska färdigheter,
4. Samhällsorientering, teknisk och naturvetenskaplig orientering och ”övrig kulturell orientering, dvs om litterära, estetiska, religiösa, filosofiska och psykologiska frågor” samt ett historiskt och i vissa fall framåtblickande perspektiv på dessa frågor.

Det var givetvis alla dessa ”orienteringar” som man menade skulle motsvara vad man tidigare kallat allmänbildning. Och i de resonemangen finner man nya, intressanta synpunkter och inte minst en medveten strävan att överbygga den allt bredare klyftan mellan ”de två kulturerna”. Som redskap i det bildningsarbetet framstod studier eller orientering i idéhistoria som det bästa:

”Naturvetare och tekniker får i dagens läge allt svårare att behålla perspektivet bakåt, och humanister får allt svårare att uppehålla kontakten med samtidens naturvetenskap och teknik. Genom ett idéhistoriskt studium skulle bägge kategorierna få en motvikt mot den specialisering, som ej kan undvaras i ett modernt samhälle och som blir mer genomgripande för snart sagt varje år som går” (s 355).

Även om man sålunda inte kan frånkänna Gymnasieutredningen ett intresse för en bred, allmän orientering kan man dock slå fast, att tyngdpunkten i denna inte förlades till traditionellt humanistiska områden i så hög grad som man brukat göra tidigare. Sätillvida innebar nyorienteringen inte endast ett avståndstagande från själva begreppet allmänbildning utan också en markant tyngdpunktsförskjutning ifråga om den ”orientering” som alla borde ges.

Resonemanget om allmänbildningsbegreppet kommenterades framför

allt av *Skolöverstyrelsen*, som tog klart ställning gentemot tanken att det inget annat var än ett honnörssord utan saklig täckning. Man menade att Gymnasieutredningen borde ha bemött den uppfattningen kraftfullare och framförde en egen mera nyanserad ståndpunkt:

”Att invändningsfritt definiera begreppet bildning eller någorlunda uttömmande och precis beskriva dess innehåll torde visserligen nu som förr vara en mycket svåröst uppgift. Men detta hindrar inte, att begreppet bildning alltjämt har en för skolans verksamhet reell innebörd och ett sakligt innehåll av betydelse bl a för avvägningen mellan olika områden av läroplanen.”¹⁷

Enligt Skolöverstyrelsens mening var det inte nödvändigt — och heller inte önskvärt — att göra ”en skarp och väl definierad avgränsning av vad som skall anses vara den för alla elever gemensamma kärnan i bildningsmålet”. En exemplifiering är fullt tillräcklig för det aktuella syftet, nämligen ”att söka åstadkomma en läroplan med för alla gymnasiet elever så stor gemensam bildningssektor som möjligt, en läroplan där man inom olika årskurser och studiekurser mot varandra avväger det målinriktade direkt yrkesförberedande stoffet mot sådant av för alla oavsett framtida yrke m m gemensam karaktär”.

Gymnasieutredningens strävan att bredda allmänbildningsbegreppets innebörd till att omfatta även naturvetenskap möttes av positiva reaktioner från de flesta håll och självfallet inte minst från naturvetare och tekniker. *Överstyrelsen för yrkesutbildning* förklarade att all ungdom som genomgår gymnasial utbildning bör oberoende av vilken linje de väljer ha vissa för alla gemensamma kunskaper och färdigheter och fortsätter:

”Elever som genomgår teknisk respektive ekonomisk gymnasieutbildning bör på denna punkt i princip inte skilja sig från övriga gymnasister. Med detta konstaterande vill överstyrelsen hälsa med tillfredsställelse, att gymnasieutredningen eftersträvat att elever får vissa gemensamma, allmänna kunskaper. Detta blir givetvis av betydelse för att ge eleverna en tillräckligt bred grund för framtida universitetsstudier. Väl så väsentligt är emellertid att alla ungdomar som utbildas på gymnasienivå för att kunna fylla sina uppgifter i samhället bör ha ett visst gemensamt kunskapsstoff bl a av samhällsorienterande art.”¹⁸

Vad gällde just den tekniska linjen så hade Gymnasieutredningen framhållit vikten av att de blivande gymnasieingenjörerna skulle få en breddad undervisning i humanistiska, samhällsvetenskapliga och språkliga ämnen och föreslagit att dessa ämnen skulle beredas vad KÖY kallade ”stort utrymme” på timplanen. Det innebar att utrymmet för fackämnen skulle beskäras men å andra sidan skulle studiegången bli fyraårig. Förslaget kommenterades egentligen inte men tillstyrktes utan reservationer.

Överstyrelsen för yrkesutbildning visade sig sålunda positiv till den föreslagna breddningen i fråga om allmänorientering. Men inte nog med det: man var till och med beredd att på en punkt gå längre än Gymnasieut-

redningen. Det gällde ämnet religionskunskap. KÖY menade att eleverna på teknisk — och f ö även på ekonomisk — linje borde ha religionskunskap på schemat. Man hänvisade till utredningens tanke att detta ämne skulle ”ge insikt om religionens funktion i individens och samhällets liv i skilda kulturmiljöer”. Enligt överstyrelsens mening skulle religionskunskap utifrån detta perspektiv vara av betydelse även för eleverna på teknisk linje: ”Detta gäller dels ur personlighetsdanande synpunkt, dels med hänsyn till deras framtida yrkesutövning”. Man föreslog därför att ämnet religionskunskap skulle införas på tekniska linjen och ges samma timtal som på naturvetenskaplig linje, dvs 1,5 veckotimmar i årskurs 3.

Lärarkollegiet vid *Chalmers tekniska högskola* rekommenderade utökade kurser i religionskunskap och historia (på bekostnad av samhällskunskap). Kollegerna vid *Tekniska högskolan i Stockholm* påtalade vikten av att ”befästa och stärka den sociala och kulturella orienteringen” liksom att ge viss teknisk-naturvetenskaplig orientering åt gymnasister som primärt inte var inriktade på sådana studier och motiverade detta på följande sätt:

”För förståelsen av det samhälle vi lever i och från allmänt humanistisk synpunkt — kollegiet använder här detta begrepp i en vid bemärkelse — och för vidgade kontakter mellan människor med olika intellektuella inriktningar synes denna målsättning i utbildningen böra starkt poängteras och stödjas av alla dem, som önskar en vidgning av gymnasiet mål.”

Från *Statens tekniska forskningsråd (TFR)* framhölls vikten av att medborgarna får möjlighet att förstå det alltmer komplicerade samhället och kan överblicka ”de väsentliga utvecklingsfaktorerna inom olika samhällsområden” och att de kan ”följa de stora utvecklingsdragen inom vår kultur med någon självständighet i uppfattningar och bedömningar”. Man menade vidare att kulturella och intellektuella värden borde ges minst samma utrymme som materiella värden i begreppet levnadsstandard. Slutsatsen av detta resonemang blev denna:

”Att eleverna skall erhålla en god förberedelse för samhällslivet genom en relativt omfattande social och kulturell orientering synes TFR ovedersägligt, liksom att den växande betydelsen av naturvetenskap och teknik kräver en god orientering inom dessa områden även för sådana elever, som siktar mot yrkesverksamhet inom andra områden.”

Om man ser tillbaka på utvecklingen av de tekniska gymnasiernas läroplaner under perioden 1943-1964, kan vi som framgått av det föregående konstatera att de ”allmänbildande” ämnena försträcktes ganska kraftigt. Det är ingen tvekan om att det tillkommit åtskilligt av humanistisk orientering i just gymnasieingenjörernas utbildning under denna tid. Det finns anledning att i ett avslutande kapitel söka besvara frågan om i vilken ut-

sträckning detta var ett resultat av den opinionsbildning som Kommittén för humanistisk orientering bedrivit. Men det finns också anledning att notera den vid denna tid brett förankrade uppfattningen att elever på humanistisk och samhällsvetenskaplig linje borde få orientering i naturvetenskap och teknik. Detta kommer att något beröras i kapitlet om den samtida debatten.

2. Russin i kakan och allmän välvilja — humaniora vid de tekniska högskolorna

Sedan väl den föreläsningsverksamhet vid de tekniska gymnasier, som Kommittén för humanistisk orientering tagit initiativet till, väl kommit igång och funnit sin form, kom tanken på en motsvarande verksamhet i anslutning till andra utbildningar att aktualiseras. Vid ett sammanträde på Graninge stiftsgård i februari 1947 diskuterades frågan om "nya verksamhetsfält i samband med den högre tekniska utbildningen". Man pekade på att vid åtskilliga tekniska högskolor utomlands — t ex vid Polytechnicum i Zürich — i kursprogrammen fanns ämnen av allmän natur medan man på andra håll — t ex vid Norges tekniska högskola i Trondheim — anordnade frivilliga föreläsningar i samverkan mellan högskolan och studentkåren. Det rapporterades att det vid KTH hade bildats en grupp av forskare och lärare för diskussion av frågor rörande forskning, teknik och kultur syftande till att åstadkomma en syntes av vetenskap och livsåskådning. Det rådde allmän enighet om "önskvärdheten och behovet av att anordna frivilliga kvällsföreläsningar i högskolans regi".¹⁹

Det konkreta resultatet av denna diskussion blev att Georg Wästlund tillsammans med två andra KTH-professorer — N O Ahrbom och Henrik Edenholm — förklarade sig villiga att aktualisera frågan i KTH:s kollegienämnd och att Ahrbom och Edenholm invaldes som adjungerade ledamöter i Kommitténs ledningsgrupp. Nämnas bör vidare att kontakt också tagits med Chalmers tekniska högskola — mellan Erik Ingelstam och professor KG Karlsson — och att CTH skulle informeras om den planerade verksamheten i Stockholm.

Föreläsningsverksamheten vid KTH kom igång hösten 1947 och väckte omedelbart stort intresse. Syftet var, heter det i en presentation, inte främst att "stoppa in ett visst humanistiskt kunskapsstoff i Osquars redan förut hårt ansträngda hjärna" utan att stimulera ett *humanistiskt sinnelag*. (Osquar var den egna benämningen på teknologen vid KTH.)

Frågan om vem som skulle leda verksamheten var heller inte alldeles okontroversiell. Det är uppenbart att denna — åtminstone vid något tillfälle — uppfattades som ett konkurrerande inslag bland företrädarna för ideella sammanslutningar vid högskolan. Verksamheten sköttes från KTH:s sida av

en liten kommitté som studentkåren tillsatt. I en "förklaring" i *Kårbladet* 1949 redogjordes för arbetsformerna samt påtalades, att någon form av samarbete med de ideella organisationerna var nödvändig för att den humanistiska verksamheten inte skulle misslyckas. Det har, heter det, aldrig varit meningen att konkurrera med de ideella organisationerna inom kåren.²⁰

Föreläsningsverksamheten fortsatte några år men då intresset började svalna sökte man finna nya verksamhetsformer. "Det som passar ett år kanske inte passar ett annat", heter det i en redogörelse i *Kårbladet* 1951. Kurskommittén menade att en viss omväxling i formerna skulle verka stimulerande och introducerade en ny studieform, nämligen undervisning i studiegrupper: "En liten grupp på ett drygt tiotal intresserade Osquarer samlas för att under en entusiastisk och initierad ledare diskutera och analysera olika avsnitt konst, litteratur, musik, psykologi och andra icke tekniska områden".²¹

Att söka kartlägga den med varierande framgång bedrivna föreläsningsverksamheten vid KTH skulle falla utanför ramen för denna studie. Av större intresse är att något beröra den intensiva debatt som vid denna tid fördes om utbildningen av civilingenjörer och särskilt i vilken utsträckning och på vilket sätt humanistiska inslag skulle föras in som ett obligatoriskt moment i den reguljära utbildningen. Men innan vi tar del av den debatten finns det skäl att fråga sig, om Osquars kollega i Göteborg — Emil — hade något intresse av att som man gärna uttryckte det "odla sin själ".

Vid Chalmers tekniska högskola bildades år 1947 på initiativ av professor Arvid Hedvall — förenad Kommitténs trogna föreläsare — *Humanistiska klubben*. Denna kom visserligen att bli av kortvarig karaktär men är av intresse som symptom på de stämningar som rådde vid denna tid. Den hade sannolikt också viss betydelse för den verksamhet som studentkåren kom att starta och driva i egen regi. Hedvall sökte intressera sina kolleger för att få till stånd viss humanistisk verksamhet i själva utbildningen vid CTH. Han tog år 1948 upp frågan i en skrivelse till lärarkollegiet med resultat att en kommitté bestående av Hedvall själv och tre andra professorer vid högskolan tillsattes för att utreda frågan och eventuellt komma med konkreta förslag.²²

I ett förslag från lärarkollegiet till kollegienämnden föreslogs inrättandet av speciallärarbefattningar i engelska språket och litteraturen, i romanska språket och i lärdoms- och idéhistoria. Motiveringen grundades på uppfattningen om teknikens "ovedersakliga makt att både socialt och politiskt" ingripa i samhällsutvecklingen. Det är därför viktigt, heter det, att de blivande teknikerna "vid sidan av den självklara specialutbildningen beredas tillfälle till kulturkontakter av andra slag".²³ Det kan dessutom vara av intresse att notera att kommittén förordade att intagningsbestämmelserna skulle ändras så, att språkliga och andra humanistiska kunskaper skulle värderas lika som de matematisk-naturvetenskapliga.

Kollegienämnden beslöt att i petita för 1949/50 hemställa om ett särskilt anslag för undervisning i "vissa humanistiska ämnen, nämligen engelska, franska samt lärdoms- och idéhistoria ävensom för möjliggörande av inbjudningar av in- och utländska kulturpersoner till föredrag och diskussion".²⁴ Aktionen ledde emellertid — på grund av "det statsfinansiella läget" — inte till något resultat men den är intressant som tidsföreteelse.

Den humanistiska föreläsningsverksamheten togs redan 1948 över av en förening i anknytning till studentkåren. Den gick under beteckningen *CHUM* (Chalmers studentkårs humanistiska verksamhet) och hade som uppgift att "tillgodose behovet av en allmän humanistisk bildning genom föreläsningsverksamhet och kurser av icke-teknisk karaktär". Verksamheten startade 1948 och pågick under hela 1950-talet. *CHUM* anordnade inte endast föreläsningar utan också musiklyssningsaftnar, språkkurser, konst-, litteratur- och teatercirklar och kurser i diskussionsteknik. Intensiteten var starkt varierande och i hög grad beroende av initiativ från ledningens sida. Genom notiser och artiklar i kårorganet *Tofsen* får man bilden av denna växling: rapporter om lyckade och uppskattade begivenheter, bleklaganden från en besviken *CHUM*-styrelse över dåligt intresse och vädjanden om större engagemang bland chalmeristerna men också en och annan gång insändare med förfrågningar om livstecken från *CHUM*. "Varför intresserar sig Emil inte för humaniora?" frågades i en enkät 1952. Svaren belyser de skilda meningarna alltifrån förnekandet av det bristande intresset — "ryktet om min fackidioti är betydligt överdrivet" — till klagomål över bristande tid och till kritik av de självgoda och arroganta humanisterna.²⁵

Man kan genom *Tofsen* också få glimtar av den humanioradebatt som till och från fördes bland chalmeristerna. Liksom vid Tekniska högskolan i Stockholm diskuterades frågan om ingenjörernas förmenta fackidioti. En skribent förnekade inte att ingenjörerna i allmänhet var ensidiga — "ensidighet låter bättre och är nog ett mera adekvat uttryck än fackidioti" — men menade att de flesta nog var medvetna om sina humanistiska brister men ändå benägna att rycka på axlarna åt det. Humanisterna var för övrigt lika ensidiga men det bekommer dem inte alls: "Om en litteratordoktor inte intresserar sig för annat än litteratur eller om en arkeolog inte kan tala om annat än krukskärvor är det ingen som har ont av det, tvärtom anses de bildade, det anses ju gubevars bildat att kunna en massa om litteratur".²⁶ Andra menade dock att just teknikerna löpte den största risken med en långt driven specialisering. Den moderna tekniken möts från många håll med skepsis, framhöll en skribent, och därför måste dess företrädare redan under utbildningen visa intresse för de ur allmänmänsklig synpunkt viktiga ämnena.²⁷

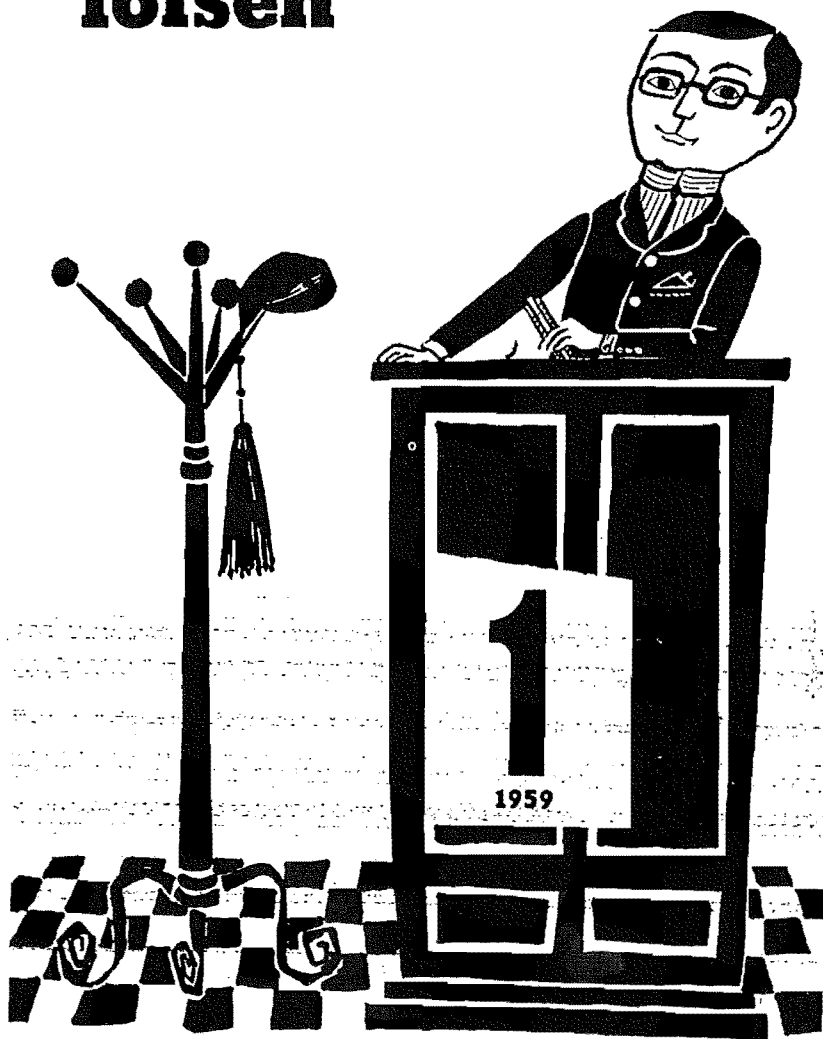
Som framgått av det föregående fanns i slutet av 1940-talet och under 1950-talet ett visst intresse för humaniora bland teknologerna vid de båda

tekniska högskolorna. Det är vidare uppenbart att den föreläsningsverksamhet som startade 1947-48 var inspirerad av den verksamhet som Kommittén för humanistisk orientering startat vid de tekniska gymnasierna något år tidigare och den opinionsbildning som förekom runt omkring denna, inte minst genom de föreläsare som engagerades. Man kan visserligen inte säga att verksamheten vid de tekniska högskolorna var särskilt omfattande men det finns ändå skäl att tro att den satte vissa spår hos vissa av de civilingenjörer som gick ut i arbetslivet under denna tid. Om de humanistiska föreläsningarna främst ska betraktas som russin i den kaka som de tekniska högskolorna bjöd på eller som frön som senare skulle komma att bära frukt i yrkesutövning och samhällsarbete låter sig inte avgöras. Kanske de också bidrog till ökad förståelse för vad "dom där latinarna" hade haft för sig i gymnasiet. Från min egen gymnasietid på 1940-talet minns jag den ramsa som då ingick i realarnas skolpojksjargong:

"Den som är latinare
tror han är finare.
Men den som ser klarare
han är realare".

Då sekreteraren i *CHUM* vid Chalmers introducerade dess verksamhet uttryckte han förhoppningen, att humanisterna skulle få ökad förståelse för naturvetenskapliga studier och menade att "den självgodhet och intolerans" som han tyckte sig finna hos dem stred mot "den sant vetenskapliga anda som bör vara ett gemensamt adelsmärke för naturvetenskap och humaniora". Så tyckte en ung chalmerist 1948 — ett drygt decennium innan debatten om "de två kulturerna" tog fart på allvar.

Debatten om utbildningen vid de tekniska högskolorna initierades av studentkåren vid KTH. Den startade 1948 med en artikel under rubriken "Om fackidioti" i *Kärbladet*. Den fortsatte i samma tidskrift och pågick några år samtidigt som den också fördes i *Teknisk Tidskrift*, en tidskrift utgiven av Svenska Teknologföreningen. Utgångspunkten för artikelförfattaren var att tidens krav på specialutbildning lett till vad som ofta kallades "fackidioti" och att just unga ingenjörer framstod som de mest extrema och de mest typiska exemplen på sådan inskränkthet. Man har en känsla av att "det stora flertalet teknologer saknar även de mest fundamentala delarna av vad man brukar kalla bildning", heter det.²⁸ Detta framstod som högst beklagligt eftersom en fackidiot varken har möjligheter att "skapa en lycklig tillvaro för sig och sin omgivning eller att bli en god samhällsmedborgare". Bristande allmänbildning utgör en god jordmån för trångsynthet och egocentricitet och bidrar till att vi får ingenjörer av den "hårdkokta" typen utan förståelse för andliga värden. Och det är farligt: "Jag vill gå så långt att jag påstår att en ingenjör utan annan bildning än den tekniska kan betecknas som en sam-

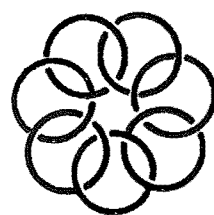

ORGAN FÖR CHALMERS STUDENTKÅR

Som framgått av framställningen fördes en livlig debatt om utbildningen vid de tekniska högskolorna i teknologernas egna kårorgan *Kårbladet* (KTH) och *Tofsen* (CTH).

hällsfarlig individ". Slutsatsen blev att "något måste göras åt fackidiotin på Teknis" — det är ett "samhällsviktigt krav av första ordningen".

I det följande numret av *Kårbladet* redovisade teknologen Karl Borelius erfarenheter från Massachusetts Institute of Technology (MIT) som fram-

Allmänbildande ämnen vid M. I. T.

Vid Massachusetts Tekniska Högskola undervisas det inte enbart i naturvetenskapliga och tekniska ämnen eller i andra ämnen som teknikern direkt behöver för att lösa sina uppgifter. (Som t. ex. juridisk och industriell ekonomi.) På schemat finns även en hel rad humanistiska och sociologiska kurser, av vilka sanitliga studerande måste välja ett visst antal oberoende av vilken fackavdelning de studerar på.

Den nuvarande uppläggningsen av de allmänbildande kurserna antogs 1942. Den innebär en utökning av förutvarande program. Enligt vad som uppgives vid M. I. T. visar denna utökning inte enbart tendensen vid den egna skolan utan även vid de andra tekniska och naturvetenskapliga högskolorna i landet. Bakgrunden till denna utveckling är den diskussion av problemet teknikern—samhället, som föres i U.S.A. såväl som hemma. Ur de samtal med olika personer (däribland en del lärare vid M. I. T.) jag har haft om problemet har jag fått fram i huvudsak följande argument:

1. Teknikern av i dag har i sina händer mäktiga redskap, vilka har stor in-

verkan på samhällets utformning. Om han lär känna detta samhälle bättre både genom att studera det i sociologiska ämnen och genom att studera människorna själva i humaniora, bör han känna större ansvar för resultatet av sina insatser.

2. Allt fler ledande poster inom samhället besättas av tekniker. Dessa bör då vara självständigt tänkande och väl informerade medborgare.

3. Ökad humanistisk bildning bör lära den tekniske specialisten, att endast en begränsad sektor av samhällsproblemen någonsin kan lösas med tekniska medel.

4. De olika grupperna av specialister inom samhället bör samarbeta lättare om deras människokunskap ökar och om de står på samma allmänna bildningsgrund.

5. Ökad bildning kan ge ett rikare och mera omväxlande liv.

Några egentliga motargument har jag inte hört utan motståndet mot ökad allmänbildning hos de studerande levereras av bristen på tid och en allmän önskan att utbilda kunniga tekniker vid M. I. T. Alla är ense om, att det gäller att uppnå ett optimum, men var detta ligger, där-om är meningarna naturligtvis delade.

ställdes som en förebild när det gällde att komma tillrätta med den fackidioti som enligt författaren knappast någon kunde förneka. Han presenterade de motiv för de allmänna ämnernas förekomst i studieprogrammen vid MIT på följande sätt:

"1. Teknikern av idag har i sina händer mäktiga redskap, vilka har stor inverkan på samhällets utformning. Om han lär känna detta samhälle bättre både genom

att studera det i sociologiska ämnen och genom att studera människorna själva i humaniora, bör han känna större ansvar för resultatet av sina insatser.

2. Allt fler ledande poster inom samhället besätts av tekniker. Dessa bör då vara självständigt tänkande och väl informerade medborgare.

3. Ökad humanistisk bildning bör lära den tekniske specialisten, att endast en begränsad sektor av samhällsproblemen någonsin kan lösas med tekniska medel.

4. De olika grupperna av specialister inom samhället bör samarbeta lättare om deras människokunskap ökar och om de står på samma allmänna bildningsgrund.

5. Ökad bildning kan ge ett rikare och mera omväxlande liv.²⁹

KTH-teknologernas engagemang i de egna utbildningsfrågorna kanaliseras via ett av studentkåren tillsatt studieråd. Detta tillsatte i januari 1949 en särskild kommitté med uppgift att utreda frågan om "humanistisk och social" undervisning vid högskolan. Utgångspunkten var just debatten om "fackidiotin" och därmed problemet om hur "den tekniska specialisten skall kunna vara en harmonisk individ och en vaken och ansvarsmedveten samhällsvarelse samtidigt som han är en dugande fackman". I kommitténs arbete deltog även professorerna Ahrbom, Wästlund och Åhrén. Arbetet utmynnade i en skrivelse från studierådet till kollegienämnden våren 1949. Den var på studierådets vägnar undertecknad av Hugo Skantze och Karl Borelius.

Ökad humanistisk bildning bör lära teknikerna, heter det i skrivelsen, att "livets väsentliga frågor aldrig kan besvaras av naturvetenskapen och att endast en begränsad sektor av samhällsproblemen någonsin kan lösas med tekniska medel".³⁰ Teknikern behöver som yrkesman en hel del kunskaper om sina medmänniskor och om samhället och samhället behöver teknikerns synpunkter i den aktuella debatten. Men det innebär i sin tur att teknikern måste få de kunskaper som behövs för att delta i denna debatt.

Enligt studierådets mening behövdes dels en "intensiv frivillig verksamhet" i kårens regi och som en förutsättning för denna en minskning av studiebördan i de tekniska ämnena, dels en obligatorisk undervisning som skulle avslutas med tentamen, dock utan betygsgradering. Kursen skulle bestå av 26 dubbelföreläsningar med historiska ämnen som stomme och med utblickar över olika kulturella verksamheter. Man nämnde särskilt de stora uppfinningarnas inverkan på ekonomi och sociala förhållanden och de fackliga organisationernas betydelse. Kursen borde enligt förslaget kallas "Det tekniska samhällets historia".³¹

Förslaget innebar vidare att undervisningen i tekniska ämnen skulle reduceras med två timmar per vecka under den termin kursen hölls. Studierådet föreslog att kollegienämnden hos Kungl Maj:t skulle begära anslag "för att läsåret 1950-51 kunna på försök upptaga ämnet 'Det tekniska samhällets historia' på schemat som obligatorisk kurs förlagd till första årskursen för samtliga fackavdelningar".

Är detta en modern professor?

— Dö, han harkla sej vesst på samma ställe i fjol också? —

I den livliga debatten om undervisningen vid de tekniska högskolorna i slutet av 1940-talet kom även frågan om tekniska hjälpmedel att diskuteras, vilket framgår av denna bild ur Tofsen (1949).

Framställningen avlogs av kollegienämnden som emellertid var angelägen om att visa sitt intresse: "Dock beslöt nämnden uttala, att nämnden vore synnerligen positivt inställd till att kurser av dylik art i lämplig form komma till stånd". Det var som synes en till intet förpliktigande välvilja som redovisades. Det var främst svårigheten att minska undervisningen i tekniska ämnen som satte stopp för studentkårens planer. Att anordna frivilliga kurser vid sidan av det ordinarie kursprogrammet var en sak som mycket väl kunde ordnas. Att finna kursansvariga lärare som var villiga att släppa ifrån sig ett par timmar var något annat och betydligt svårare — för att inte säga omöjligt.

Studierådets aktion våren 1949 ledde sålunda inte till det önskade resultatet men den frivilliga undervisningen fortsatte — och ökades ut med en kurs i industriell psykologi — och debatten levde vidare. På hösten samma år anordnades en debatt om civilingenjörernas utbildning med företrädare för

Överstyrelsen för teknisk utbildning, näringslivet, KTH, CTH, ”de yngre ingenjörerna” och studentkåren vid KTH. I diskussionen som gällde utbildningen i stort fick KTH-teknologerna stöd för sina önskemål om en fördjupad allmänbildning. Från utomstående poängterades inte minst vikten av att kunna samarbeta och betydelsen av bättre insikter i de ekonomiska sammanhangen, medan man från lärarens sida även nu påtalade svårigheten att hinna med ytterligare kursmoment. Från Överstyrelsens sida förklarades att man var tacksam för reformförslag ”om de framföres som en enhällig opinion av industrins folk samt lärare och elever vid KTH”.³²

Debatten om utbildningen vid de tekniska högskolorna fördes inte endast internt. Svenska Teknologföreningen anordnade hösten 1950 en diskussion över ämnet ”Ingenjörernas hjärna — ett utrymmesproblem”.³³ Utgångspunkten var problemet med kunskapsstoffets accelererande ökning och kraven på specialisering. Naturligt nog kom man därvid in både på frågan om utbildningens syfte och innehåll och de studiemetodiska problemen. De framförda synpunkterna var de från andra sammanhang välkända och behöver därför inte här återges på nytt. Det är uppenbart att teknologerna lyckats skapa intresse för frågan rörande ingenjörernas olika roller. KTH:s rektor Ragnar Woxén kunde här inför en ny publik påtala vikten av att teknologerna utvecklades till välorienterade samhällsmedborgare och goda människokännare. En talare efterlyste en teknikens etik, ”regler som sätter vår verksamhet i helgd”.

Det ständiga talet om de fackidioter som fostrades på ”Teknis” vann av naturliga skäl inte uppskattning av alla. ”År Osquar ensam fackidiot”, frågades i en artikel 1950. Författaren hade inga invändningar mot den humanistiska verksamheten, som borde vara obligatorisk, men han reagerade mot att det enbart var tekniker som uppfattades som fackidioter och att ”en del humanistiskt inriktade personer driver sin tekniska okunnighet som en sorts snobbistisk sport”. Det är inte endast tekniker som är specialister och ”fackidioter” utan även humanister. Varför ska inte professorer i klassiska språk eller konsthistoria betraktas som fackidioter om de är alldeles okunniga i matematik? Författarens slutsats blev denna: ”Det gäller att ta vara på alla möjligheter till överbryggande av klyftan mellan de olika specialistgrupperna, och när ett ärligt försök från någondera hållet göres, så bör även den andra sidan räcka ut handen”.³⁴

Ett annat debattinlägg är till formen vad rubriken anger: ”Försvar för fackidioten”. Men författarens formuleringar kan mycket väl tolkas så, att det förmenta försvaret är en drift men specialisten. Fackidioten är ingalunda, vilket ofta påstås, mindervärdig ur social synpunkt. Han är tvärtom en nyttig kugge i samhällsmaskineriet, han hör till det närande ståndet och offerar villigt ”sin individuella helgjutenhet för den större enhetens rikare utveckling”.³⁵ Han har behållit sin barnsligt förtröstansfulla tillit att allt går

bra och att allt går framåt och alltså har han haft kvar ”sin fulla arbetsglädje och faktiskt åstadkommit att det mesta gått framåt mellan katastroferna”. Han har gått fri från ”fin-de-siècle, från surrealism och från fyrtiotalångest. Han har under tiden skaffat oss nylon och djupfrysta jordgubbar, så att vi andra inte heller skulle se så sorgsna ut. Han skapar inte myter. Han representerar endast den faktiska utveckling som han tror obehövt bryta sig fram tvärs genom ideologiernas trassel. Han utgör ett paradoxalt exempel på hur våldsamt dynamisk utveckling bygges upp av fullkomligt statiska element: de idoga specialisterna”. Hur är då specialisten som person? Jo, han är ”ganska lycklig och anspråkslös eftersom han inte besväras av ambitionen att bli allsidigt utvecklad och kunna betraktas som ett fristående konstverk”. Han är vidare ”en miserabel älskare” men han bör inte hindras att gifta sig eftersom han blir ”en idealisk bedragen äkta man”. Han har inte mycket tid för sina barn men eftersom de lämnas över till samhällsfostrande vård så kan han inte anklagas för att undandra dem pedagogikens senaste fräslingsläraror.

Författaren avstår från att kalla fackidiotens motsats för kultursnobb och väljer i stället beteckningen kulturamatör med hänvisning till att ordet amatör egentligen syftar på en person som älskar något. Om fackidioten lämnas ifred så missunnar han inte kulturamatören ”att spela ekvilibristiska övertoner till vardagslivets grundackord” men han är själv inte heller lyhörd för övertoner och som avslutning frammanar författaren en framtidsbild som kan tolkas så, att han trots alla raljerande turer och, som jag tolkar det, underfundiga attacker åt båda håll för fram en allvarligt menad varning för specialiseringens faror: Men minns att det inte är specialisten som spejar och spanar då det är fara å färde. Det är ”kulturamatören” som har ansvaret att ”hålla vakt, att varsko om snaran håller på att läggas kring oss, att slå larm och föra oväsen. Fackidioten märker snaran först när den dras till och då är det för sent”.

Frågan om specialiseringens faror fördes också i andra fora våren 1950. I en artikel i *Teknisk Tidskrift* frågades om teknologerna utbildades till andliga robotar. Författaren besvarade själv frågan jakande. Den unge teknologen har dessvärre blivit mera lik en andlig robot än en självständigt och kritiskt tänkande ingenjör i kontakt med människorna och utvecklingen runt omkring honom.³⁶

Denna debatt om ingenjörsutbildningen som främst fördes internt vid de tekniska högskolorna togs efter en tid upp i riksdagen. Det var en av Kommitténs egna föreläsare, socialinspektisen *Brita Elmén*, som tillsammans med sju andra riksdagsledamöter (samtliga tillhörande folkpartiet) i en motion år 1953 hemställde om att riksdagen hos Kungl Maj:t skulle anhålla om förslag om ”införande av obligatorisk undervisning vid de tekniska högskolorna och läroverken samt handelshögskolorna i humanisti-

ska ämnen, främst psykologi, pedagogik och sociologi".³⁷ Genom den snabba tekniska utvecklingen och genom den fortgående rationaliseringen inom näringslivet har arbetslivet radikalt förändrats, heter det i motionen. Detta har medfört att arbetet kommit att bli ett tekniskt problem, att ingenjören står som ledare av produktionen och arbetet och att "den maskinella och tekniska sidan" har kommit i första hand och människan först i andra och sista hand. Men denna utveckling har inte beaktats vid ingenjörutbildningen. Man hänvisade till en amerikansk utredning om den tekniska utbildningen där det påtalats, att vår tids svåraste och mest komplicerade problem gäller de mänskliga och samhällsliga problem som förorsakats av vetenskapens och teknikens inflytande på samhället. Man påpekade att upp till en sjättedel av ingenjörutbildningen på vissa håll i USA upptas av humanistiska ämnen.

Den föreläsningens verksamhet som Kommittén för humanistisk orientering bedrev presenterades i motionen liksom den aktivitet som förekom vid de tekniska högskolorna i Göteborg och Stockholm. Vad gäller den senare så påtalades att just frivilligheten medförde att det var de teknologer som allra bäst skulle behöva den humanistiska utbildningen som inte deltog. Den logiska slutsatsen måste därför bli denna: "För att en ingenjör tekniska och vetenskapliga kunskaper skall kunna omsättas på ett rätt sätt och bli till gagn för samhället och mänskligheten, måste han vara insatt i vår tids problem och ha intresse för en vidare sektor av kulturen än enbart den tekniskt vetenskapliga. Med det inflytande, som ingenjörerna har på samhällsutvecklingen, är det nödvändigt, att humanistiska ämnen, kanske i första hand psykologi, pedagogik och sociologi, införes som obligatoriska ämnen i de tekniska högskolornas kursplaner och att de i större utsträckning än för närvarande läggs in i undervisningen i de tekniska läroverken".³⁸ Samma behov ansågs föreligga även i utbildningen av civilekonomer, varför även landets handelshögskolor inkluderades i motionsyrkandet.

Eftersom motionen gällde såväl högskole- som läroverksutbildning blev den föremål för utskottsbehandling i två olika sammanhang. Utskottet förklarade sig visserligen helt dela motionens synsätt och syfte — "betydelsen för samhällets riktiga utveckling av att ingenjörerna för att i det praktiska arbetslivet rätt kunna fullgöra sin uppgift äro insatta i dagens skiftande problem och hysa förståelse samt intresse för en vidare sektor av samhällslivet än enbart den tekniskt vetenskapliga" — men yrkade ändock avslag på motionens yrkande.

Vad gällde de tekniska läroverken hänvisades till att frågan prövades av 1948 års tekniska skolutredning — ett klassiskt sätt att "slakta" en motion — och för de tekniska högskolornas vidkommande anfördes, att det inte skulle vara möjligt att införa undervisning i humanistiska ämnen utan "en däremot svarande icke önskvärd förlängning av studietiden".³⁹ Man menade

också att allmänorienteringen borde vara avklarad före högskolestuderna. Behovet av fortsatta studier i "för en ingenjör särskilt betydelsefulla humanistiska ämnesområden" borde ske i frivilliga former, vilket också ägde rum; utskottet hänvisade till de av studentkårerna vid KTH och CTH anordnade föreläsningarna och till specialkurser anordnade av arbetsgivarorganisationerna.

Det konkreta resultatet blev alltså magert men som viljeyttring är utskottets skrivning ändock av intresse. Denna gällde inte endast själva utbildningen utan också fortbildningen:

"Utskottet vill i detta sammanhang särskilt betona att ingenjörernas kontakt med allmänna samhällsliga problemställningar givetvis bör upprätthållas under hans fortsatta praktiska verksamhet och att det torde ligga i tex arbetsgivares och personalsammanslutningars intressen att i anslutning till praktiska erfarenheter från arbetsplatserna anordna föreläsning- och studieverksamhet just i ämnen av den art, som motionärerna främst äsyftat, exempelvis arbetsledarkunskap och arbetspsykologi."

Resultatet av 1953 års aktion i riksdagen blev sålunda inget annat än en välvillig viljeyttring. Men den innebar självfallet också att problemet redovisats och att existensen av Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning uppmärksammats bland åtskilliga av riksdagens ledamöter.

Tio år senare gjordes ett nytt försök i riksdagen. Även denna gång stod Brita Elmén som primus motor och även nu var det företrädare för folkpartiet som agerade.⁴⁰ I motionen påtalades att praktiskt taget inget hänt för att öka den humanistiska undervisningen inom den tekniska utbildningen under 1950-talet. Men samtidigt har det allt mer visat sig angeläget att ingenjörerna är väl insatta i allehanda samhällsproblem och inte minst i arbetsplatsernas problem som då varit under livlig debatt, bl a frågan om olycksfallens orsaker och grunden för trivsel i arbetet. Men, heter det vidare i motionen, för att de problemen skall kunna "angripas på ett rätt sätt krävs kännedom om människan, hennes reaktioner och relationer till samhället".⁴¹ Man hänvisade också till att den tekniska utbildningen i Västtyskland förlängts för att humanistiska inslag skulle kunna föras in i kursplanerna liksom till att en stor del av teknikutbildningen i USA ägnades åt humaniora.

Motionen av år 1963 innehåller knappast något egentligt nytt utöver 1953 års motion och resultatet blev heller inte denna gång annat än en välvillig skrivning. Det intressantaste består i att den remitterades till Överstyrelsen för de tekniska högskolorna, som i sin tur remitterade den vidare till de båda högskolorna i Stockholm och Göteborg. Dessa fick därmed möjlighet att redovisa vad som gjorts för att tillgodose detta utbildningsbehov samtidigt som de officiellt uppfordrades att deklarerat sin principiella ståndpunkt och

detta inte endast som tidigare inför sina studentkårer utan nu inför riksdagen.

Kollegienämnden vid KTH redovisade att särskilda medel för budgetåret 1962/63 ställts till förfogande för frivillig undervisning i humanistiska ämnen: dels det anslag på 4 000 kr som anvisats för detta ändamål, dels en summa av samma storlek ur ett anslag för ersättning till bl a tillfälliga lärare. Kollegienämnden förklarade sig dela motionärernas uppfattning om "önskvärdheten av ökad undervisning i humanistiska ämnen" men fann det omöjligt att göra sådan undervisning obligatorisk då de nödvändiga naturvetenskapliga och tekniska ämnena var så omfattande att den obligatoriska undervisningen inte kunde ökas.⁴²

Chalmers tekniska högskola kunde redovisa en delvis obligatorisk kurs i "arbetsledningens praktiskt ekonomiska, sociala, yrkeshygieniska och arbetspsykologiska problem" och därutöver en frivillig kurs omfattande 60 timmar (på söndagar) i "human relations på arbetsplatsen".⁴³ Denna hade kommit till stånd på initiativ av CHUM men drevs med ekonomiskt stöd av högskolan, TCO och PA-rådet. Enligt planerna skulle denna kurs länkas in i en nyinrättad professur i industriell organisation. Kollegienämnden förklarade sig vidare "i huvudsakliga delar" stödja de synpunkter som framförts i motionen men menade, att undervisningen inom de aktuella ämnesområdena faktiskt förekommit under flera år. Med hänsyn till den pågående snabba expansionen av undervisningsorganisationen ansågs det emellertid nödvändigt att låta dessa frågor "ytterligare mogna innan definitiva förslag framlägges". Till detta kom den hårda studietakten.

I sitt eget yttrande hänvisade Överstyrelsen för de tekniska högskolorna till den undervisning, bl a i industriell psykologi och arbetsledning, som kommit till stånd på senare år men påtalade samtidigt svårigheten att "pressa in ytterligare undervisning i humanistiska ämnen". I likhet med de båda kollegienämnderna betygade emellertid överstyrelsen sin allmänna välvilja: "Med hänsyn till det förevarande spörsmålets vikt kommer överstyrelsen emellertid att uppmärksamma de möjligheter, som kan uppkomma, att bereda de teknologie studeranden tillfälle att vidga kunskaperna inom det humanistiska området".

Man kan utifrån ovanstående redovisning konstatera att alla berörda betygade sin välvilja gentemot tanken på en ökning av humanistiska inslag i civilingenjörsutbildningen men att detta trots allt måste betraktas främst som retorik. Det är vidare av vikt att notera att de problem inom "humaniora" som förs in i den mer eller mindre reguljära undervisningen gällde arbetspsykologi och arbetsledarfrågor och liknande. De problem om människan i mer filosofiskt eller livsåskådningsmässigt avseende — frågor om människovärde och samhällsutveckling i stort — som var högaktuella i slutet av 1940-talet förekom visserligen sporadiskt i humanistiska föreläsningar i

studentkårernas nyckfulla regi men de var inte längre centrala. Om man tar del av det yttrande över 1940 års skolutrednings och 1946 års skolkommissions betänkanden som Överstyrelsen för de tekniska högskolorna avlämnade, får man en god illustration till den betydelse man i slutet av 1940-talet tillmätte en allsidig humanistisk bildning. Man instämde i de yttranden från andra universitets- och högskolemyndigheter som understrukt vikten av "en så bred och allsidig allmänbildning hos studenterna som möjligt", vilket ansågs viktigare än en långt driven specialisering i ämnen som skulle studeras senare. Vad gällde ingenjörsutbildningen framhöll Överstyrelsen vidare detta:

"Under senare år har kravet på en mera gedigen humanistisk bildning hos teknologerna gjort sig allt starkare gällande och det är enligt Överstyrelsens mening av stor vikt, att detta krav tillgodoses. Ur de tekniska högskoleingenjörernas krets kommer i stor utsträckning såväl industriledare som vetenskapsmän på skilda tekniska områden, och det ligger i sakens natur, att då naturvetenskap och teknik har fått ett alltmera dominerande inflytande på samhällslivet, och denna utveckling kan väntas fortgå, av dessa vetenskapers företrädare måste krävas en allmän kringssynthet, som endast en allsidig humanistisk skolning kan ge. Denna fråga har för övrigt också vittgående internationella aspekter. Det torde därför kunna ifrågasättas, om icke gymnasiernas humanistiska utbildning för de tekniska högskolorna är av större betydelse än för de lärdomssäten, där den humanistiska bildningen kan förvärfvas under de högre studierna."⁴⁴

Av en blivande högskoleingenjör borde man, heter det vidare, fordra goda insikter i filosofi-psykologi, i historia-samhällslära, i minst två främmande språk och i modersmålet.

När Överstyrelsen för de tekniska högskolorna 15 år senare yttrade sig över en annan skolutrednings betänkande — 1960 års gymnasieutredning — var man inte lika tydlig. Situationen var också en annan: denna gång gällde frågan inte minst de tekniska gymnasiernas integrering i det allmänna gymnasiet. Man var visserligen allmänt välvillig gentemot tanken på en förstärkning av humanistiska inslag men entusiasmen var uppenbarligen inte lika stor som i slutet av 1940-talet.

3. Ingenjören i samhället — kugge i maskineriet eller aktiv medborgare?

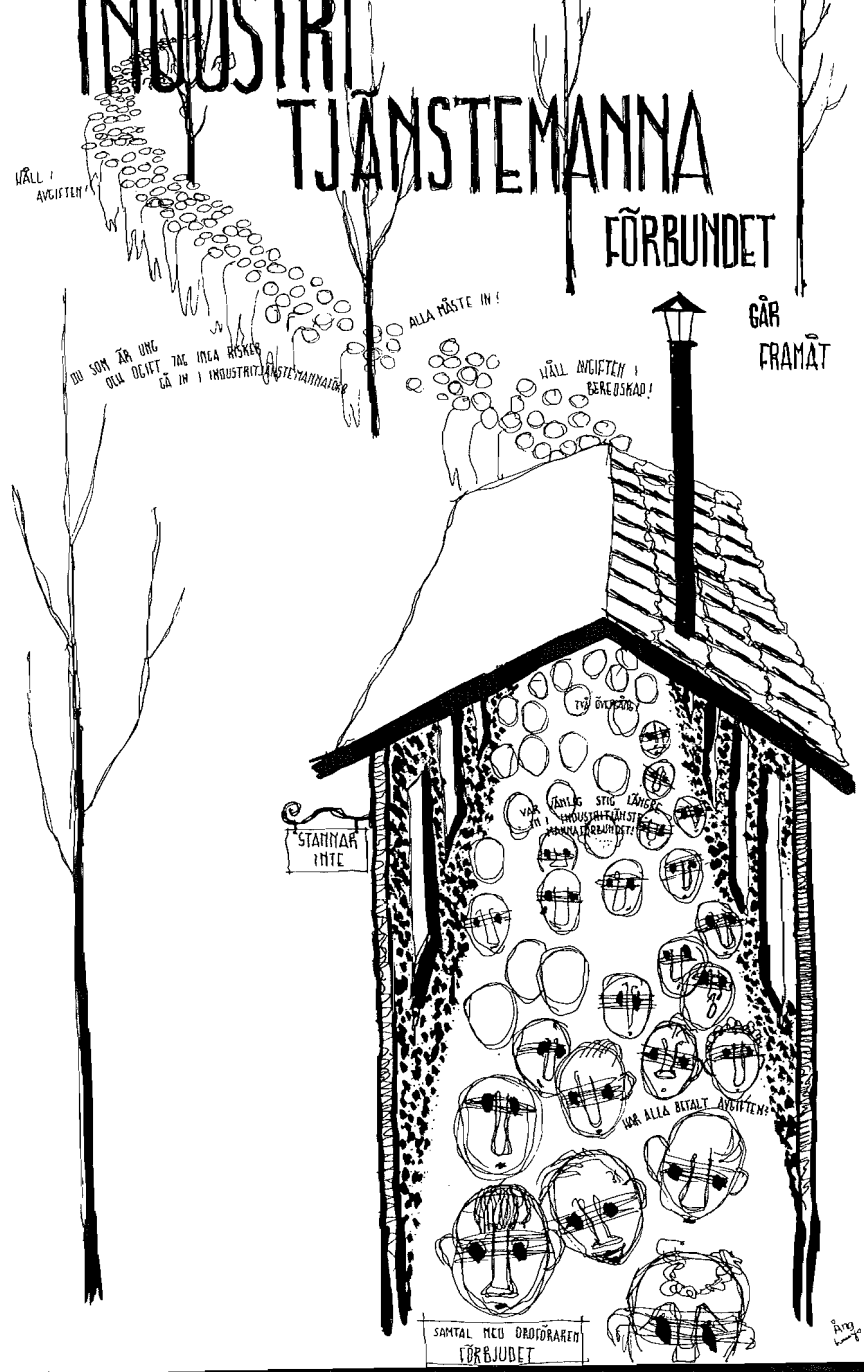
Om man vill studera den problematik som kan benämnas "ingenjören i samhället" finner man att 1940-talet är ovanligt intressant. Det är i flera avseenden en brytningstid. Det var då som ingenjörstiteln officiellt etablerades som examenstitel vad gäller andra än högskoleingenjörer, vilket som nämnts ledde till strid mellan läroverks- och institutingenjörer. Det var under 1940-talet som de gamla tankarna på ett riksförbund för ingenjörer aktuali-

serades på nytt men fick lov att skrinläggas. Detta hängde samman med en annan rörelse i tiden: att de olika ingenjörsgруппerna började formera sig i enlighet med det organisationsmönster som växte fram på tjänstemannasidan och som allt sedan dess bestått. Till bilden hör vidare att det mot slutet av 1940-talet fördes en livlig debatt om ingenjörernas engagemang i samhällsarbetet, en debatt som i hög grad stimulerades av Kommittén för humanistisk orientering. Ingenjören — en ”kugge eller aktiv medlem i samhället”? Så formulerade KTH-rektorn Ragnar Woxén frågan i ett föredrag år 1947.

Den strid om ingenjörstiteln som fördes mellan läroverks- och institutingenjörer speglar både en ökande facklig medvetenhet och en växande konkurrens mellan dessa kategorier. Även i strävandena att skapa en riksorganisation kan man spåra dessa motsättningar men därtill också en önskan att stärka hela ingenjörskårens ställning i samhället. Inom Svenska Teknologföreningen hade en särskild kommitté behandlat frågan om bildandet av en sådan organisation. I ett betänkande avlämnat 1943 påtalades att ingenjörer i allt för liten grad deltagit i lösandet av allmänna samhällsproblem och i den debatt som följde framfördes ofta samma synpunkter. Huvudmotivet ansågs vara dels vikten av att väcka ingenjörskårens medvetande om att den höll på att förlora betydelse i samhället, dels strävan att ”klargöra nödvändigheten av efterutbildning i icke tekniska ämnen och att på bred bas ordna en sådan utbildning”.⁴⁵

Någon riksorganisation för ingenjörer kom emellertid inte till stånd. Planerna tycks främst ha stupat på oklarhet om både ekonomiska förutsättningar för en fackligt orienterad organisation och osäkerhet om kommande relationer till Svenska Teknologföreningen. Man kan av debatten också sluta sig till att frågan om ”examensstrukturen” inom en riksorganisation var i hög grad kontroversiell. I vissa lokalföreningar hade man diskuterat viss minimiandel högskoleingenjörer; i andra hade man fruktat en uppdelning i vad man kallade ”ett slags teknisk över- och underklass”.

Tanken på en alla ingenjörer omfattande facklig organisation kom snart att bli inaktuell då som nämnts ett horisontellt, socio-ekonomiskt organisationsmönster visade sig starkare än ett vertikalt, ”yrkessektoriserat”. År 1944 bildades TCO genom en sammanslagning av ett par tjänstemannaorganisationer som bildats under 1930-talet. Och samma år som de ovan presenterade planerna gick om intet — 1943 — bildades Sveriges yngre akademikers centralorganisation (SYACO), vilket givetvis i hög grad måste ha dämpat de yngre civilingenjörernas intresse av den planerade samorganisationen. Det dröjde sedan inte längre än till 1947 innan SYACO förvandlades till SACO. För läroverksingenjörerna kom TCO att bli den naturliga huvudorganisationen på det fackliga planet och Sveriges Industritjänstemannaförbund det förbund som passade flertalet bäst.

De svenska ingenjörerna började organisera sig fackligt på 1940-talet. Detta kan bli avläsas i annonser i KTH-teknologernas *Blandaren*. Här en annons från Industritjänstemannaförbundet år 1947. Den första SACO-annonsen dyker upp 1952.

Det fackliga organisationsbildandet bland tjänstemännen på 1940-talet innebar säkerligen inte att ingenjören lämnade den mer eller mindre isolerade klubbgemenskap som de tekniska föreningarna utgjorde men det är tydligt att han också började engagera sig i allehanda fackligt-samhälleliga frågor. Men hur förhöll det sig med engagemanget i det medborgerliga arbete som en politisk demokrati förutsätter? Frågan kom att behandlas vid discussionsaftnar vid de tekniska högskolorna och i en del ingenjörsföreningar.

Vid Svenska Teknologföreningens årsmöte i maj 1947 togs frågan om ingenjörens samhällsengagemang upp i det nyss nämnda föredraget av *Ragnar Woxén*. Han utgick ifrån att de nyutexaminerade ingenjörerna hade haft en högst obetydlig kontakt med det samhälle som fanns utanför skolans och högskolans hank och stör. Innan teknologen börjar sina högskolestudier har han "ofta slösat bort massor av tid på betygskomplettering" — två tredjedelar av nybörjarna vid KTH hade en "medelkompletteringstid" av två år. Högskolestudierna under 4-5 år ägnades nästan uteslutande åt tekniska ämnen under skolmässiga former. Han har, fortsatte Woxén, blivit förflockad och ensidig och har stora förutsättningar att bli "en god fack-idiot" genom att han under studietiden "andligt isolerat sig och saknat intresse för idédebatter".⁴⁶ Den ingenjör som KTH-rektorn önskade sig var i stället en individ som vill hjälpa till att "smörja det gnisslande samhällsmaskineriet" och som tar aktiv del i samhällsarbetet och medverkar till att skapa ett samhälle "med respekt för människovärde och frihet i stället för att låta sig skapas av samhället".

Woxéns tvekan om sina egna elevers "samhällsduglighet" är uppenbar: Är han en hjälplös produkt av det mekaniserade samhälle som utvecklats efter industrialismens genombrott? Dyrkar han inte längre de nio muserna, vetenskapens, konstens och diktens skyddsgudinnor? Är han kanske bunden av "inlärld dogmatisk fördom"? Och slutligen i denna obarmhärtiga rättegång: "Tror han över huvud taget på någonting och vad vill han göra"?

I ett sammanfattande resonemang om samhället, människan och tekniken utgår Woxén från en analys av dessa företeelser och börjar med att först ställa denna fråga: Hur är nu det moderna samhället? Det förhåller sig inte så som det ofta sägs att tekniken behärskar samhället, säger han. Det är i själva verket så, att tekniken har skapat de materiella förutsättningarna för kulturellt framåtskridande och för mänsklig lycka. Den gör inte anspråk på att vara ett mål utan endast ett medel. Men den har skapat farliga hjälpmedel för de maktavande att behärska samhället med: film, press, radio och reklamteknik. Det är heller inte teknikernas fel att samhället mekaniserats. Den moderna tekniken har tvärtom ökat individens möjligheter att undvika mekanisering. Den har givit ökad fritid och bidragit till att minska antalet slavar: "Var inte galärslaven en olyckligare tempoarbetare än mannen vid det löpande bandet och hade inte de 5 miljonerna fria hellener 12 miljoner slavar?"

Är det inte lyckligt att vi nu genom tankearbete och teknik kan skapa oss nya maskiner, som frigör arbetskraft, speciellt från det tunga kroppsarbetet"?

Men hur är då den moderna människan? Det är inte precis någon ljus bild som Woxén tecknar. Hon är hetsad och kulturtrött, säger han, hon vill ha det bekvämt och vill gärna slippa ansvar, hon ser helst till sina egna intressen utan att "söka sammanhanget mellan dessa och samhället". Och slutligen: Hur är nu teknikern? Woxén sammanfattar:

"Teknikern är rationell och vill arbeta effektivt. Han är logisk och accepterar gärna en rationell organisation men han är föga intresserad av människan som sådan och är politiskt sett slö. Det sista skyller han på att politiken saknar logik och rationalitet, men är inte politiken en metod att nå vissa syften genom utnyttjande av individernas goda och dåliga, eller så att säga mänskliga egenskaper, att nå resultat relativt andra maktgrupper och nationer, och är inte vissa nationers politik logisk — skrämmande logisk i sina konsekvenser. Vore inte detta ett område, där teknikern, som gör anspråk på att vara både logisk och klok, skulle kunna göra en insats."

Den slutsats Ragnar Woxén drar av sin analys är att teknikernas insatser behövs både i kommunalpolitiken och i rikspolitiken. För detta krävs emellertid en bättre samhällelig orientering. Som exempel på en sådan nämner han den föreläsningens verksamhet som vid denna tid bedrevs vid KTH. Men det krävs också att ingenjören själv vill vara något mera än en kugge i samhällsmaskineriet. Woxén talar varmt för ett teknikernas ökade engagemang i samhället. När det nu talas så mycket om hobbies och fritidssysselsättning skulle väl teknikern kunna ha ett "socialt och allmännyttigt" arbete som hobby? För att känna tillfredsställelsen av att bidra till att "skapa mänsklig lycka"?

Frågan om ingenjörernas engagemang i det politiska livet diskuterades vid flera av de sammankomster som ingenjörsföreningar brukade anordna. "Behövs ingenjören i politiken"? var exempelvis ämnet för en diskussion vid en sådan ingenjörsträff år 1947. En inledningstalare beklagade att så få ingenjörer var praktiskt aktiva och sökte både förklara anledningen till detta och att finna bot för det. Vad gäller orsaken till den låga aktiviteten så hänvisade han till ovanan vid offentliga framträdanden och "bristande träning i talekonsten", till en ensidig utbildning som "på ett otidsenligt sätt" utelämnar den mänskliga faktorn och till en allmän inställning som inte vetter mot politikens värld: "van att med räknestickan i hand söka exakta lösningar byggda på ovedersägliga fakta bär det honom emot att i de täta vildsnåren av ovidkommande ting ur den politiska debatten sovra ut det som har positivt värde".⁴⁷ Att ägna timplånga debatter åt oväsenliga detaljer ger ingen tillfredsställelse.

Men hur ska då ingenjören förhålla sig? Skall han nöja sig med att med sin sakkunskap medverka enbart i de förberedande instanserna? Eller måste han

trots allt gå in i den politiska processen? Föredragshållaren själv tvekade inte om svaret på dessa frågor. Vi måste med nödvändighet göra vår röst hörd i de politiska instanserna för att kunna påverka samhällsutvecklingen, förklarade han. Det räcker inte med att fungera opartisk expert. Den demokratiska parlamentarismen är den enda vägen och den kräver att teknikern liksom alla andra medborgare tar sin del av ansvaret. Och om man tycker att det politiska livet är försumpat så skall för den skull inte "samhällets praktiskt mest erfarna krafter vända det ryggen".

Problemen var emellertid inte endast en fråga om attityder och intresse utan också om tid. Medan det blivit allt vanligare att förtroendemän rekryteras från olika slag av organisationer och tenderar att bli yrkespolitiker är det för ingenjörer svårt att förena deras yrkesarbete med politiska insatser.

Frågan om de praktiska möjligheterna att engagera sig i politiskt arbete diskuterades livligt vid denna tid. *Svenska Ingenjörsföreningens Nämnd* — ett organ för Svenska Teknologföreningen och ett 40-tal tekniska föreningar runt om i landet — vädjade i ett uttalande till olika arbetsgivare om större förståelse för ingenjörernas behov av ledighet för att kunna fullgöra politiska uppdrag. Den tecknade denna bakgrund:

"Frågan om ingenjörernas insatser i landets politiska liv har under senare år allt oftare debatterats inom vårt lands ingenjörskretsar. Under sistförflutna vår hade exempelvis ett par av landets största ingenjörsföreningar upptagit denna fråga på sina diskussionsprogram. Det framkom därvid, att hos oss ingenjörerna endast i mycket begränsad omfattning deltaga i det statliga och kommunala politiska arbetet. Från många håll — såväl enskilda, kommunala som statliga — uttalades emellertid önskemål om att ingenjörerna i större utsträckning intressera sig för och deltaga i allmänna värv. Genom en dylik ökad representation från ingenjörernas sida skulle den inom landet tillgängliga sakkunskapen i ökad omfattning kunna utnyttjas vid behandlingen av många allmänna frågor av teknisk och teknisk-ekonomisk art."⁴⁸

En konkret vädjan riktades till landets industrichefer. Man ville att dessa skulle söka "väcka de unga ingenjörernas politiska intresse och vilja att åtaga sig allmänna uppdrag" och vidare att de skulle underlätta för dem att fullgöra sådana medborgerliga plikter. På så sätt skulle "teknikens män" kunna få ökad representation i den statliga och kommunala förvaltningen.

Att det faktiskt var mindre väl beställt med ingenjörernas engagemang i kommunalpolitiken vid denna tid får man en antydning om av den undersökning av situationen i Skåne år 1947, som presenterades vid en sammankomst inom Skånska Ingenjörsklubben. Temat var just "Ingenjören i samhället". Av 441 ledamöter i stadsfullmäktige i Skånes städer var 10 ingenjörer, dvs drygt 2 %, vilket ansågs vara allt för litet. Vid den efterföljande diskussionen påtalades av flera talare, att ingenjören måste "inta sin plats och bära sitt ansvar" liksom att ingenjörsföreningarnas kanske största uppdrag bestod

i att stimulera ingenjörernas intresse för det allmänna. Man ville också påverka arbetsgivarnas vilja att underlätta ett aktivt deltagande. Mötet antog en resolution i vilken man betonade den viktiga uppgift som ingenjören hade i det samhälleliga arbetet och påpekade "det obestridliga gagnet för det allmänna vid en ökad insats från ingenjörernas sida som förtroendemän i kommunala styrelser och nämnder".⁴⁹

Intresset för att engagera ingenjörerna mera i samhällsarbetet kan ha motiverats av skilda skäl. Det framskymtade i en del inlägg att man menade att de politiska besluten skulle bli bättre om teknikerna deltog "hela vägen" i beslutsprocessen. Ordföranden i Svenska Teknologiska Föreningen *Oskar Åkerman* förde fram den synpunkten i ett anförande betitlat "Ingenjören i samhället" år 1951. Det är uppenbart, menade han, att de beslutande lekmännen ofta blir tveksamma när frågorna slutligen skall avgöras. Det har inte någon egen uppfattning utan blir helt beroende av hur materialet presenteras. "Men en tekniker kan vid tekniska spörsmål ställa frågor som åtminstone gör, att det kan åvägbringas att vederbörande i fortsättningen får en känsla av att det inte går att bara hur som helst servera en fråga".⁵⁰

Motivet för ökade insatser från teknikernas sida i det samhälleliga arbetet kunde emellertid också vara att de borde vara med och ta ansvaret för en utveckling som de som tekniker varit med om att driva fram. Tanken var alltså den att de inte skulle kunna slippa undan det ansvar som de i egenskap av politikernas rådgivare formellt helt lämnade över. ASEA-chefen och ordföranden i Teknologföreningen *Hugo Edström* framhöll i ett anförande vid STF:s årsmöte 1954, att om vi ingenjörer själva varit bland "de mest aktiva att skapa de tekniska förutsättningarna för samhällsmaskineriet av idag" så får vi inte heller dra oss för att visa hur vi anser att det skall skötas. Om man konstruerar en komplicerad maskin kan man ju inte bara lämna över den till andra att skötas utan hjälp: "Uppgiften att tillse att den tekniska apparaten förvaltas väl är lika viktig som uppgiften att konstruera och förbättra den".⁵¹

Både Åkerman och Edström var som nämnts ordförande i Svenska Teknologföreningen. Med tanke på den policy denna sammanslutning bekände sig till — åtminstone i slutet av 1940-talet — var det naturligt att de också tog till orda i denna fråga om ingenjörernas roll i samhället. Det kan därför vara värt att notera att den aspekten knappast alls fanns berörd i den hederskodex som föreningen antagit ett par decennier tidigare men som alljämt gällde. Dessa riktlinjer för ingenjörernas "lojala uppträdande under sin yrkesutövning gentemot allmänhet och kolleger" (antagna 1929) gällde främst frågor rörande patent och uppfinningar, uppdrag och beställningar och lojalitet i yrkeslivet i största allmänhet. Endast i en sista allmänt hållen paragraf antydde den samhälleliga aspekten: "Han skall ständigt minnas, att hans yrkesutövning såväl som de tekniska vetenskaperna böra stå i samhällets, fosterlandets och mänsklighetens tjänst".

Ingenjören i samhällets tjänst är självfallet en problematik som skulle för- tjäna en undersökning långt mera systematisk och heltäckande än den frag- mentariska belysning som varit motiverad och möjlig inom ramen för denna studie. Det är dock av intresse att notera att frågan var i hög grad aktuell un- der den tid då Kommittén för humanistisk orientering var som mest inflytel- serik i sin opinionsbildande verksamhet.

V I den samtida debatten

Föreläsningarna vid de tekniska gymnasierna utgjorde som framgått av det föregående den centrala uppgiften i den verksamhet som Kommittén för humanistisk orientering bedrev under loppet av två decennier. Denna har kunnat kartläggas med relativt stor säkerhet. Vid sidan av detta bildnings- arbete deltog emellertid en del av Kommitténs ledamöter i den allmänna de- batten och framför allt stimulerades många av Kommitténs föreläsare att göra sina röster hörda. Det var exempelvis inte ovanligt att en föredragshåll- are lät publicera det anförande som han hållit.

För att få en föreställning om den offentliga debatt som Kommittén r- verkade i och mer eller mindre direkt stimulerade till kommer kontureri denna att tecknas. Eller kanske rättare: jag kommer att ge några glimta den debatt som jag funnit karakteristisk och av relevans visavi den här aktu- ella problematiken — dock utan att göra någon systematisk kartläggning. De debattinlägg som kommer att presenteras var så gott som undantagslöst författade av föredragshållare engagerade av Kommittén eller av ledamöter av Kommitténs styrelse. De kan med andra ord sägas vara ett utflöde av den verksamhet som bedrevs av Kommittén för humanistisk orientering. En del av dessa inslag i den allmänna kultur- och samhällsdebatten kommer att pre- senteras relativt fylligt — inte endast för att göra dem rättvisa utan också för att så korrekt som möjligt spegla denna debatt.

Även om man kan se en tydlig kronologisk utveckling i efterkrigsdebatten — med tonvikt på självprövning och besinning tiden närmast efter andra världskrigets slut och framtidstro och expansionslusta mot slutet av 1950-talet — finns det dock ingen klar gräns. Hos en del människor kom upplevelserna av världskriget och hotet om ett nytt att aldrig riktigt släppa sitt grepp. Hos andra tycks de dystra minnena ganska snart ha trängts undan av en frejdig utvecklingsoptimism och en orubblig tilltro till människans möjligheter att lösa även de nya problemen.

1. I världskrigets skugga — en tid av besinning

”Vår trälldom under den teknik, som är vårt eget verk, har så småningom blivit vårt öde. Verket föll i rövarhänder. Den onda viljan tog ledningen.”

(Arthur Engberg i *Vecko-Journalen* 1944)

”Teknikens utveckling driver oss till en ny besinning inför de yttersta frågorna ...”

(Manfred Björkquist i *Människan och tekniken* 1946)

Ett centralt tema i föreläsningarna under åren efter andra världskriget och fällningen av de första atombomberna — i en tid av besinning och eftertanke — var den fråga som *Faustmotivet* under århundranden lockat fram: är människans ständiga strävan efter ny kunskap något gott eller ont? Svaren har skiftat — vilket svar den tyske konstnären A. von Kreling gav framgår av en illustration i en tysk 1800-talsutgåva av Goethes *Faust*.

När Kommittén startade sin verksamhet var den främst motiverad av den moraliska kris som det andra världskriget tycktes ha sin grund i och det behov av andlig väckelse som kriget skapat. När kriget väl var över och den materiella och andliga destruktionen blivit uppenbar i all sin ohygglighet, upplevde många det som en absolut nödvändighet att som man uttryckte det

återupprätta människovärdet. Atombomberna över Hiroshima och Nagasaki markerade ytterligare de skrämmande konsekvenser som den tekniska utvecklingen kunde få och behovet av en verklig självprövning. Tre teman kan urskiljas i denna efterkrigsdebatt — varnande och manande ord till och från tekniker:

- att återupprätta människovärdet;
- att ta ansvar för den tekniska utvecklingen;
- att motverka den långt drivna specialiseringen i utbildningen och främja vidsynthet och överblick.

Att återupprätta människovärdet

”Människovärdet vi fordrar tillbaka —
Tekniker i alla länder — tekniker och forskare
i alla länder — förenen Eder.”
(Gunnar Beskow i *Teknisk Tidskrift* 1947)

När Nordiska Ingenjörsmötet år 1946 arrangerades för första gången efter kriget, höll stockholmsbiskopen *Manfred Björkquist* ett föredrag över ämnet *Människan och tekniken*. Han tog som utgångspunkt för sin betraktelse just kriget och atombomben och tyckte sig skymta än effektivare förstörelsemedel och än hårdare kamp om världsherraväldet. Den tekniska tidsålderns ansikte är ett Janus-ansikte, framhöll han. Tekniken är ett väldigt redskap som kan användas både i uppbyggandets och i förstörelsens tjänst. Två framtidsfrågor stod i centrum för Björkquists intresse:

- Hur påverkas människolivet av den värld som tekniken skapar?
- Hur påverkar tekniken människans hela livssyn — hennes moraliska och religiösa grundförhållanden?

Manfred Björkquist var ingalunda blind för teknikens positiva effekter men det var naturligt att inför detta forum främst fästa uppmärksamheten vid de negativa. Han påtalade särskilt den livliga livsrytmen och den känsla av brådska som de flesta människor kände, paradoxalt nog eftersom ju tekniken ansågs spara tid. Den hetsiga livsrytmen sliter våra nerver och hindrar ”den lugna besinning som allt högre människoliv kräver”. Det ökade arbetstempot är en direkt kulturfara genom att det motverkar det rätta ledarskapet, som kräver ”ro, eftertanke och besinning”. Den tekniska tidsåldern borde framför allt, menar han, på nytt upptäcka ”söndagens idé och innebörd”. Han var visserligen ingen fiende till saklighet, ordning och effektivitet i arbetet men det fanns områden som måste fredas för en sådan utveckling: ”Allt personligt liv kräver ett lugnt tempo, en långsam livsrytm — det kräver tid. Uppfostran kräver oändligt tålmod, familjeliv och vänskap kräva ymnig ro. Livet i djupare och innerligare mening skall icke expedieras utan levas. Allt organiskt liv måste ha tid för mognad.”¹

Den snabba livsrytmen medför allt fler och allt flyktigare intryck och därmed också en ökad rotlöshet. Nutidsmänniskan låter sig ledas av allt flyktigare intryck — och inte som medeltidsmänniskan av övertygelse — och detta leder till att vi inte får tid och ro att bli övertygade, att "vinna en inifrån uppbyggd åskådning". Och här kunde Björkquist koppla samman den moderna tekniken med en annan av världskrigets lärdomar: "Men utan en livs-åskådning, utan en övertygelse blir människan dess mer prisgiven åt propagandans och dagsmeningarnas skiftande inflytelser. Människan blir massmänniska, aktieägare i ett eller annat åsiktsbolag. Hon kommer att styras utifrån, handla ryckigt och på kort sikt." Vad kan då göras i denna situation? Björkquist hänvisade bl a till bildningsarbetet som kan ha till uppgift att skapa korrektiv och balans. Man bör väcka nytt intresse för den stora klassiska traditionen: "Det tekniska behöver som supplement det klassiska".

I en tid präglad av ryckig och kortsiktig opinionsbildning måste kultur-livets väsentliga tillgångar mobiliseras. Till dessa värden hör traditionen. Och här kunde han åter föra fram sin centrala tanke om behovet av besinning och eftertanke: Traditionen varnar människan mot en allt för påträngande propaganda. Den skapar utrymme för prövning och eftertanke. Den ger anledning till sovrning och bearbetning av det överrika stoffet.

Biskop Björkquists tidsanalys ter sig onekligen en smula pessimistisk. Han ställer själv den raka frågan om vi över huvud kan göra något åt utvecklingen. "Har icke tekniken blivit vårt öde, som utvecklar sin karaktär och obönhörligt fullföljer sin egen linje?" Svaret blir att vi vid detta "besinningens vägska" måste ta vårt ansvar som enskilda människor och detta i desto högre grad som staten "blottar ett amoraliskt ansikte, där begäret efter maktutvidgning blir ett dominerande drag". Teknikens utveckling kommer att bero på människan bakom maskinen. Den driver oss till "en ny besinning inför de yttersta frågorna, moralens och religionens eviga gränsfrågor".

Det kan i detta sammanhang vara av intresse att notera att när Björkquist två år senare — 1948 — lät publicera detta tal i boken *Det okuvliga hoppet* så tillfogade han denna mening: "Det är en glädje att, ej minst i vårt land, många av teknikens egna män alltmer vakna upp för dessa problem och vinna ny förståelse för behovet av en bärande religiös grundåskådning". Det torde inte vara allt för djärvt att gissa, att det var just Kommittén för humanistisk orientering som han hade i tankarna — han var själv en av dess föreläsare.

Litteraturhistorikern och kulturdebattören *Erik Hjalmar Linder* var som tidigare nämnts inte endast ledamot av Kommittén för humanistisk orientering utan också en av dess mest uppskattade föreläsare. Tekniken, människan och samhället var ett tema som han med olika infallsvinklar behandlade i skilda sammanhang. Jag väljer att presentera hans credo utifrån ett före-

drag — med titeln *Teknikens samhälle och människan* — som han höll i Teknologiska föreningen år 1950.

Liksom många andra av de första efterkrigstidens samhällskritiker tog Linder atombomben som utgångspunkt för sin analys. Atombomben framstod som ett slags symbol för människoslaktets förmåga att komma naturkrafternas hemlighet på spåren och att skapa oerhört effektiva redskap. Den framstår rent av som en symbol för hela den tekniska tidsåldern, för hela "den med oavlätlig snabbhet framskridande naturvetenskapliga världserövringen".² Den fråga som han och många med honom ställde sig var denna: Är homo sapiens verkligen mogen att ta i bruk ett sådant verktyg?

Linder är angelägen om att markera att han ingalunda är fiende till den ökade medvetenhet som den framväxande vetenskapen medfört — det må gälla när bonden odlar sin jord, när läkaren söker bota den sjuke eller när föräldrarna uppfostrar sina barn. Denna ökade medvetenhet, denna "orsakslagens, kausalresonemangets seger, denna rationalitetens fram-marsch över det omedvetnas marker", har medfört att *något* värdefullt har erövrats, menar han, och preciserar denna sin "kunskapsideologiska" utgångspunkt: "Och om vi bara aktar oss för att lita på ett rent automatiskt framåtskridande, en nästan mekanisk utveckling av världen, om vi alltså undviker att bli utvecklingstroende, så kan vi säkert med högburen panna behålla vår roll som utvecklingsvänliga."³

Han är också angelägen att markera en nyanserad syn på industrialiseringen. Jag hör inte till dem som utan vidare skyller tidens nervositet på maskinerna, säger han. Och inte går det att skylla alla olyckor och bekymmer på industrialismen. Det som nyligen hänt är detta, att en viss stor uppfinning — atombomben — råkat skapa en kris i vårt eget självförtroende; den har avslöjat haltlösheten i en illusion som vi länge gått och burit på.

Hur bör vi då förhålla oss i den nya och krävande omgivning som det tekniska samhället utgör? Vår tids människor bör, menar Linder, lära sig en smula ödmjukhet och ägna sig åt lite självrannsakan, att inte vara så självsäker, att komma ifrån den självgoda utvecklingstron. På motsvarande sätt skulle en viss anspråkslöshet vara på sin plats i synen på flydda tider. Det vore värdefullt om vi kunde lära oss att respektera gamla tiders *vishet* men utan att för den skull underskatta nya tiders *vetande*. Att lära något av historien — det skulle vara detsamma som att ta en kurs i verklighetssinne.

Vad är det då som egentligen har förändrats genom tekniksamhällets framväxt? Har "livets grundbetingelser" förändrats? Nej, svarar han, så förhåller det sig inte även om många tror det. Det som i första hand har förändrats är de yttre levnadsomständigheterna. Utifrån 1980-talets utsiktspunkt — med bl a det påtagliga intresset att söka "sina rötter" och det på många håll starka motståndet att flytta till stora tätortscentra — är det av

intresse att ta del av den analys han gjorde år 1950. Den må citeras i dess helhet:

”Samhällena, samlivet förändrades. Tätorterna växte, nya tätorter skapades, människorna anhopades i väldiga myrstackar, kommunikationerna band ihop individerna över vilka avstånd som helst, levnadsstandarden steg, prestationsförmågan mångdubblades, varornas mängd och spridning översteg på kort tid vad man över huvud trott vara möjligt. Maskinerna dånade. Djävulen passade i ett obevakat ögonblick på att skapa brådskan, i varje fall ett nytt slags brådska — brådskan att hinna med allt som maskinerna satte oss i stånd att hinna. Det som slogs sönder var just det gamla, trygga levnadssättet, det var i vissa fall bandet med födelseorten, känslan av sambandet med tidigare generationer. Det var bilden av byalaget, sammanhållet i inbördes hjälpsamhet och god ömsesidig kännedom, det var bilden av en bygd samlad i ro och väntan på skörd omkring kyrkan och prästgården, det var den lugna rytmen av arbets- och vilodagar, arbetets söcken och Herrens helg.

Allt det där måste strykas bort ur den nya tiden, och i hastigheten följde också en hel del av den livssyn och de livsvärden med, som hade funnit sin form och sina uttryck i det gamla statiska samhället. När samhället blev dynamiskt, föränderligt, antogs denna livssyn i sin helhet vara hopplöst föråldrad.”⁴

Det var som nämnts de yttre levnadsomständigheterna som främst förändrades i industrialiseringens spår men inte ”livets grundbetingelser”. Vilka är då dessa? Och hur motiverar han denna sin uppfattning? De grundläggande betingelserna för våra liv är, menar Erik Hjalmar Linder, dessa:

”De är födelsen och döden, en kort och äventyrlig resa mellan dessa båda stationer, de är relationer till anhöriga och medmänniskor, de är glädjeämnen och sorger, särskilt knutna till livsfrämjande händelser å ena sidan, sjukdom och död å den andra, de är undran över det korta livets mening och över tillvarons gåta, de är försöket att finna en inre hållning, som låter individen möta både glädje och sorg, både liv och död med värdighet och klara ögon.”

Dessa ”livets grundbetingelser” har enligt författaren inte förändrats i det nya tekniska samhället. Vi har visserligen bländats av den nya tiden och inbillat oss detta. Vi har haft alldeles överdrivna uppfattningar om vad vetenskap och teknik kan uträtta — ”nästan avskaffat livets lidande och tragik” och ”hart när avskaffat besvär och bekymmer” — och många har rent av uppfattat vetenskapen som en livsåskådning.⁵

Det finns ännu en aspekt i Erik Hjalmar Linders föredrag som är värt att lyfta fram, även den ett uttryck för den besinning och eftertanke som följde i krigets spår. Som både tidnings- och radiojournalist kunde han inte annat än uppskatta de tekniska framsteg som radion och den moderna pressen innebar. Men även dessa företeelser hade sin både positiva och negativa sida. Den positiva — mer och säkrare kunskap om världen — är uppenbar men även den negativa: den makt som de tekniska framstegen på detta område kan koncentreras till onda krafter. Hitlers och Stalins diktaturer skulle inte

ha varit möjliga utan dessa moderna massmedier: ”Nu kan felaktiga nyheter matas i en nation morgon, middag och kväll, varje läcka kan täppas till, varje avvikelse förbjudas. Och åsikter kan levereras med bedövande enformighet tills offren tröttnar”.⁶ För att teknikens erövringar på detta område ska bli av godo krävs största möjliga frihet. Gamla erfarenheter av frihetens och förtryckets förkastlighet får, heter det vidare, en ny relief i det tekniska samhället — de är ett formligt livsvillkor för kulturen. Och de kan också vara oss behjälpliga i vår strävan att återupprätta människovärdet och att hålla det i helgd.

Många av landets biskopar var som tidigare nämnts engagerade i Kommitténs verksamhet. En av dessa var biskopen i Härnösand, *Torsten Bohlin*, vid denna tid inte minst uppmärksammas genom den ”dialogbok” som han publicerade tillsammans med Stellan Arvidson: *Kristendomen. Mot — för* (1946). På begäran av redaktionen för KTH-teknologernas organ *Kårbladet* presenterade han sin filosofi i en artikel med titeln *Människovärdets kris* (1950).

Denna människovärdets kris bottnade enligt hans mening i den nya livssyn som växt fram på senare tid och som han kallade *naturalism*. Den innebar att människan uppfattades som ett animalt väsen, ett opersonligt driftknippe. Själva begreppet människovärde var därför helt meningslöst, en falsk varubeteckning. I denna ”animalismens trollkrets” gäller ingen annan måttstock än nyttan och lusten; människan ges därför värde endast för någonting annat: för stats- eller samhällsnyttan eller för en annan människas nytta eller lust. Tanken på människovärdet blir därför ”en främling, en statslös, inom denna åskådning; den kan kanske få tillfälligt uppehållstillstånd — hel och full medborgarrätt kan den i varje fall aldrig erhålla”.⁷

Ett annat inslag i det andliga klimatet som Bohlin vände sig mot var rationalismens anspråk, tanken att ”naturalismen” skulle kunna presentera en vetenskaplig människouppfattning; det är att spela med falska kort menade han. Begreppet ”vetenskaplig livsåskådning” var en motsägelse: ”*Ingen* avslutad helhetsbetraktelse kan pressas fram enbart ur vetenskapligt fastställda fakta. *Ingen* livsåskådning kommer till stånd utan ett personligt ställningstagande, som spränger den objektiva bevisningens sfär”.

Gentemot naturalismen satte Torsten Bohlin den *etiska idealismen*. Han hyllade den vaktjänst som gjorts — alltifrån Sokrates och Platon och över Kant och in i våra dagar — men den var ändock inte tillräcklig om den inte fanns förankrad i en *kristen livsåskådning*. Man torde kunna betrakta den samhälls- och livssyn som Bohlin presenterade som i hög grad överensstämmande med den dominerande inom Kommittén för humanistisk orientering.

En av de tekniker som vid denna tid med stor ambition gick in i värderingsdebatten var *Gunnar Beskow*, då verksam vid Svenska väginstitutet och ett par år senare professor vid Chalmers. I en artikel i *Teknisk Tidskrift* (1947)

med rubriken *Människan som värdegrund och verkningskvantum* tog han upp dessa problem just utifrån teknikernas perspektiv. Han menade att teknikern i sin yrkesutövning ofta såg människan huvudsakligen som produktionsfaktor — ”av tradition har inom tekniken människan ingått i form av dagsverken” — men att man också börjat anlägga andra perspektiv. Redan detta att ”faktorn människan” räknades in i den rent materiella produktionsprocessen som konsument var ett framsteg. Det kunde visserligen uppfattas som ”en i sin materialism förödmjukande tarvlig syn på människan” att betrakta henne som konsument men bakom låg ändå detta att produkten var till för människans skull.

För teknikern fanns det dock vid denna tid strax efter andra världskrigets slut anledning att i än högre grad betrakta människan utifrån ett annat perspektiv: det politiska. I det resonemang som Beskow förde om teknikerns uppgift när det gällde att återupprätta människovärdet i efterkrigstidens värld, tog han som utgångspunkt den enskilda människan i medveten motsats till kollektivet. Detta var nämligen västerlandets värdegrund. Och det grundvärdet hade också nyligen räddats i den gigantiska kampen mot ”nazismens-fascismens ras- och nationalitetskollektivistiska värdeskala och dess politiska följsatser”.⁸ Hotet mot detta grundvärde — och dess politiska följsats demokrati — kom från gruppegoism och kollektivegoism: ”Där min ras, min nation, min stat är det heligaste värdet och alltings mått där får intet stå i vägen för min ras, mitt folk, min stat — det vet varje kollektivmedlem, från ledare till menig soldat i arbetsblus eller fältuniform”.

Vilka slutsatser bör dras av dessa erfarenheter av svenska ingenjörer i dagens Sverige? Gunnar Beskow menade att teknikerna kunde och borde engagera sig främst på två sätt. Det ena avsåg den tekniska organisationen och produktionen där det gällde att ”betrakta människan inte bara som verkningskvantum utan som ett egenvärde: ökning av arbetstrivseln, av arbetets intresse och värde som uppgift”.⁹

Den andra insatsen avsåg politiken. Här gällde det att bryta den för tekniska vidskepelsen och den vetenskapliga dogmatism och slentrian som behärskade politiken och politikerna. Det gällde att ”störta det hov av avgudar, den hierarki av skenvärden, som politikerna är slavar och präster åt”. Vad som krävdes var inget mindre än en verklig revolution — ”genom att klart och konsekvent hävda människan som grundvärde”. Som exempel på de otung som åstadkommit mycket ont nämner Beskow den nationella valutapolitiken och den nationella pappersvalutan och erinrar samtidigt om vad vetenskapsmän och tekniker lyckats åstadkomma: allmängiltiga internationella likare för längd, volym, vikt, temperatur etc. Tekniken och forskningen kan ha gjort världen tekniskt mogen för världssamhället. ”Men politiskt har den väl aldrig synts så omogen som nu” var hans dystra slutsats två år efter andra världskrigets slut.

Beskows tilltro till teknikens företrädare var dock inte alldeles utan självkritik och självbesinning. Alla yrkesgrupper har sitt fackpräglade dogmtänkande, förklarade han, sin vidskepelse och sin avgudadyrkan. Avgudarna är i regel andrahandsvärden som upphöjts till primärvärden och till herravälde över det mänskliga. Så kan det också vara med teknikerna. Ett par av teknikens avgudar heter *effektivisering* och *rationalisering*.

Även om Beskow sålunda inte alls var blind för farorna med ett teknikerstyrt samhälle var dock hans övertygelse den, att teknikernas vidskepelse var ”väsentligt lindrigare och ofarligare” än yrkespolitikernas. (Hans avståndstagande från teknokratin var verkligen inte särskilt kraftfullt: ”en genomförd teknokrati bleve säkerligen föga trivsam”!) Ingenjörer behövdes därför i samhällsarbetet. Och det var främst två ting som de hade att erbjuda: internationalism och saklighet. Teknikern-forskaren representerade fören av de få levande internationerna och denna borde nu bli aktiv direkt i samhällslivet. Hans betraktelse över värderingsfrågorna i efterkrigstidens världssamhälle mynnade därför ut i denna maning:

”Människovärdet vi fordrar tillbaka —
Tekniker i alla länder — tekniker och forskare
i alla länder — förenen Eder!”

De fyra debattinlägg som här redovisats representerade ett karakteristiskt inslag i Kommitténs föreläsningsutbud under åren strax efter andra världskrigets slut: en maning att i besinningens och självprovningens tecken återupprätta människovärdet och att förankra denna strävan i en humanistisk-kristen livssyn.

Det fanns emellertid också företrädare för en humanism som inte hade ett kristet förtecken men som i övrigt verkade i samma anda. Som exempel på en sådan tänkare och samhällskritiker vill jag nämna *Gunnar Aspelin*, professor i filosofi vid Göteborgs högskola och en av Kommitténs föreläsare under denna tid. Han medverkade också i den ”humaniströrelse” som fanns vid de båda tekniska högskolorna.

Aspelin höll hösten 1947 ett föredrag vid Tekniska högskolan i Stockholm med rubriken *Världsbild och livsåskådning*. Han tog som utgångspunkt de tre frågor som Immanuel Kant ställt rörande ”de högsta problem som reser sig för tanken”: Vad kan jag veta? Vad bör jag göra? Vad kan jag hoppas?

Hans svar på den första frågan var det svar som den analytiska filosofin och den empiriska forskningens företrädare i vårt land brukade ge vid denna tid:

”Den världsbild, som vår tanke skapar på iakttagelsernas grundval, är alltid fragmentarisk och ofullständig. Hela sanningen är oss inte given, men vi kan förvärva oss en kunskap, som ger oss allt säkrare orientering i denna gåtfulla värld. Och även om vi måste resignera inför de stora frågorna vid vetandets gränser, så

bevarar alltid det stränga och redbara sanningssökandet ett värde, som står kvar när alla illusoriska lyckodrommar förgått.”¹⁰

Svaret på den andra frågan var präglad av både den hägerströmska synen på ”moraliska föreställningars sanning” — ”Den frågan kan ingen vetenskap besvara” — och andra världskrigets upplevelser: ”Men den som upplevt vad mänsklig nöd och mänskligt lidande vill säga, han kan känna det som en bjudande plikt att hjälpa till med att skapa gynnsammare materiella och andliga livsvillkor”.

Den tredje frågan krävde ett långt resonemang. Om man ser förhållandet som det var i dagens värld kan man inte förneka ”den djupa klyftan mellan de värden kulturmänniskan sätter högst och de makter som i stor utsträckning dirigerar historien”, menade han. Men han ville inte ansluta sig till den dogmatiska kulturpessimism som de två världskrigen och utsikterna till nya världskatastrofer skapat och som efterträtt en tidigare kulturoptimism. Vi är inga passiva åskådare av en utvecklingsprocess som följer sin givna bana; vi medverkar själva i det stora dramat. Vi har ingen anledning att slå oss till ro och lita på att ”utvecklingen” ska föra oss fram till något bättre oberoende av våra ansträngningar. Men vi har lika litet anledning att tro på ödesbundna katastrofer hur mycket vi än spjärnar emot. Den slutsats han kom fram till var ett slags tredje ståndpunkt. En situation kan förefalla hur hopplös som helst men det finns ändå alltid möjligheter. Det var uttryck för en behärskad optimism och en vädjan om ett aktivt engagemang. Eller med hans egna ord: ”Vi har rätt att hoppas att vår kamp för livsvärdena inte kämpas förgäves”.

Dessa Gunnar Aspelins slutord stämmer också väl överens med den viljeinriktning som Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning gav konkreta uttryck för åren strax efter andra världskriget: en maning till inte endast självprovning och besinning utan också till ansvarstagande och aktiv delaktighet i samhällsarbetet.

Teknikutveckling och samhällsansvar

”... vi bör inse att samhällsansvaret kräver att vissa människor utbildas till att förstå både teknik och samhälle, både hur de energialstrande neutronerna och det idéflödande ... mänskliga själslivet fungerar”.

(Erik Ingelstam i *Teknisk kapacitet och samhällsansvar* 1957)

Som framgått av det tidigare avsnittet om ingenjören i samhället fördes i slutet av 1940-talet en livlig debatt om teknikernas engagemang i samhällsarbetet. Både industriledare och ingenjörer efterlyste en mera aktiv medverkan i den politiska verksamheten. Ingenjörsklubbar antog resolutioner med vädjan till arbetsgivarna att skapa bättre möjligheter för ingenjörer att ta på

sig uppdrag i bl a kommunalpolitiken. Denna ”kampanj” hade två helt skilda motiv. Det ena bestod i uppfattningen att politiska beslut skulle bli bättre om tekniker medverkade; tanken bör rimligtvis ha varit den att tekniska aspekter borde beaktas i högre grad. Det andra motivet bestod i en önskan att teknikerna skulle ”ta sitt ansvar”, att de i sin yrkesverksamhet skulle beakta de samhälleliga konsekvenserna av den tekniska utvecklingen och att de i det demokratiska samhället inte skulle dra sig undan utan att göra sin medborgerliga plikt.

Eftersom denna debatt till en del var direkt kopplad till frågan om ingenjörsutbildningen berördes den i anslutning till den frågan. En av de mest engagerade debattörerna var ju rektorn vid Tekniska högskolan i Stockholm, Ragnar Woxén, som ville se ingenjören som en aktiv medlem i samhället och inte som en kugge i maskineriet. Jag hänvisar till detta avsnitt men vill därutöver ta upp ännu några inlägg i denna debatt. Denna strävan var ju en av de ledande tankarna i den verksamhet som Kommittén för humanistisk orientering bedrev.

Det var emellertid inte endast företrädare för industrin och industrisamhället som uppmanade teknologer och ingenjörer att ta ett större ansvar för den framtida utvecklingen. Professorn i grekiska vid Göteborgs universitet *Ingemar Düring* diskuterade frågan vid en sammankomst på Chalmers tekniska högskola och lät sedan publicera en artikel under rubriken ”Qvo vadis?” i chalmeristernas kårorgan *Tofsen* år 1949. Hans utgångspunkt var den, att det för de flesta var frestande att enbart sköta det egna arbetet och att i övrigt odla diverse privatintressen — allt i enlighet med detta ”småborgerliga” resonemang: Om jag sköter mig och min lilla värld och om andra gör likadant så ordnar sig saken av sig självt. Låt därför politikerna och topparna i organisationerna sköta den s k samhällsutvecklingen. Det är också bekvämt att fly in i sin egen lilla värld. Försvarsattityden är given, menade Düring: man slipper den kritik som drabbar den ansvariga: ”Politikerna är odugliga, organisationerna gör inte vad de borde, det hela går i alla fall åt helsicke, och vad kan en enkel Svensson göra åt det?”¹¹ Eller också flyr han som eskapisten in i romantiken — det må vara i form av ”teknokratiska framtidsdrommar och utvecklingsoptimism” eller ”biodukens flykt från verkligheten”.

Denna inställning var emellertid enligt Düring oriktig och borde därför motverkas. Den bottnade delvis i myter om statens och organisationernas roller: ”Man glömmer att i varje ögonblick då något uträttas i samhällslivet så är det en människa, en individ som gör det”. Låt oss därför städa undan denna myt och överge föreställningen om mer eller mindre mystiska krafter i samhällsutvecklingen, manade han. ”Vi bär alla vår del av ansvaret”.

I denna vädjan inför ett forum av unga teknologer betonade Ingemar Düring särskilt de intellektuellas ansvar. Just de intellektuella — kanske mer än

andra — borde känna sitt ansvar och inse vad följderna kan bli om man inte tar aktiv del i samhällsarbetet, framhöll han. Men vad skulle då en humanist som Düring själv kunna göra? För klassikern Düring var det angeläget att betona att humanism var något mera än humanistisk lärdom och att den gamla motsättningen mellan humanister och naturvetare ”för en mera avancerad uppfattning” var övervunnen. Humanism är, menade han, framför allt en vilja, en vilja att se framåt mot bakgrunden av vårt kulturarv och en tro på människans andliga krafter. Den som har en humanistisk grundsyn räknar med tankar och idéer som realiteter och som krafter i samhällsutvecklingen.

Vår tid är ett epokskifte framhöll Düring vidare. ”Man skall vara blind för att inte se hur telekommunikationerna och atomkraften håller på att omdana världen”. Vart bär det då hän, frågade han. Något svar gav han inte. Budskapet var dock klart och tydligt: den enskilde har ansvar för samhällsutvecklingen och inte minst de intellektuella har ansvar för den kultur vi tagit i arv. I ”klerkernas förräderi” — de intellektuellas förräderi mot kulturarvet i mellankrigstidens Europa enligt den franske kritikern och författaren Julien Benda — såg han en allvarlig fara. Och bakom denna syn kan man ana inte endast professorn i grekiska utan också den aktive skolpolitikern — han var vice ordförande i 1946 års skolkommision — och den engagerade Unescomannen: ”Det är ett faktum att den aktiva humanismen med sina rätta rötter i Hellas och Palestina ... är Västerlandets och följaktligen vår egnaste angelägenhet. Vi finner den ingen annanstans, vare sig i den nya världens rationalistiska framstegskultur eller i den nyaste världens tro på ett kommunistiskt samhälle”. Man kan också bakom detta engagerade tal om den enskildes ansvar ana en annan fransk tänkare: Jean-Paul Sartre. En grundtanke i den existentiella som just åren efter andra världskrigets slut väckte stort intresse inte minst i Sverige var ju den, att människan var fri, att hon var ”dömd” till frihet och därmed också dömd till ansvar för sitt handlande.

Frågan om tekniken och ansvaret för dess utveckling och för den utvecklingen i samhället som var en följd av tekniska innovationer kom att tas upp av den år 1950 startade kulturtidskriften *Perspektiv*. I en artikel i dess andra häfte tog en ung civilingenjör, *Bengt Svedberg*, upp denna fråga under rubriken ”Människan — teknikens herre eller slav?” Den infördes senare också i Chalmersteknologernas organ *Tofsen*. Efter en samling historiska exempel på tekniska uppfinningar ställde han frågan vart denna utveckling skulle leda. Många människor hade den obehagliga känslan av att befinna sig ombord på ett expresståg som var utan kontroll och som bara ökade farten undan för undan.

Författaren menade att människan inte nödvändigtvis behövde bli slav under tekniken, hon kunde nu lika väl som under stenåldern leva sitt liv utan att

behärras av de tekniska hjälpmedlen, hon skulle i stället med ledning av sitt förnuft kunna behärra dem och ta dem i sin tjänst. Men det fanns, menade han, ett allvarligt hot: den materiella kulturens inflytande. Om människan inte kunde frigöra sig från detta inflytande var det risk för att hon ”måste följa med exponentialkurvan ända upp till dess allra mest hisnande höjd för att sedan våldsamt falla till marken”.¹²

Redaktionen för *Perspektiv* tog upp detta debattinlägg och lät frågan om människan som teknikens herre eller slav gå vidare till ett antal ”fackmän”. En av dessa hade som föreläsare anknytning till Kommittén för humanistisk orientering och hans svar skall därför beröras här. Det var *Torsten Althin*, intendent vid Tekniska muséet i Stockholm. Han tog teknikerna i försvar och gav exempel på de ”storartade ting” som de skänkt mänskligheten. Han menade att ansvaret heller inte vilade på teknikerna. Frågeställningen ”Teknikens herre eller slav” hade därför ingenting att göra med vad tekniker och ingenjörer ”i och för sig” presterar därtill ”tvingade av en inneboende skaparkraft”. Det är i stället teknikens och industrins konsumenter som främst bär ansvaret för om ”möjligheternas gräns passeras och de tekniska medlen missbrukas i stället för att behärras och brukas på rätt sätt inom riktiga gränser och efter sunt förnuft”.¹³ Det var en inställning helt i överensstämmelse med den fria marknadshushållningens principer och inte särskilt väl i linje med den hållning som Kommittén för humanistisk orientering omfattade.

För initiativtagarna till och ledarna för denna Kommitté var idén om teknikerns medansvar den kanske främsta utgångspunkten i deras engagemang. Det innebär emellertid inte att de själva var särskilt flitiga skribenter i tidningar och tidskrifter. Deras praktiska arbete under många år var deras främsta bidrag och utgjorde också ställningstagande i sak. Det finns dock undandtag.

Kommitténs ordförande under de första tio åren, *Erik Ingelstam*, behandlade problemet både i tal och skrift; det förefaller att ha varit en verklig samsvetsfråga för honom. I en artikel under rubriken ”Tekniskt och allmänmänskligt”, som först publicerades i *Svenska Dagbladet* (1949) och senare återgavs i Chalmersisternas *Tofsen*, menade han att det vid denna tid faktiskt existerade något av ”en teknikernas självprövning och strävan till samhälls-betonad konsolidering”.¹⁴ Bland tecken som pekade på detta nämnde han aktiviteten inom de nya företagsnämnderna, inom ingenjörsklubbar och den frivilliga bildningsverksamheten inom industrier och på industriorter. Han menade vidare att det inte var omöjligt att det inom en kommande tekniker-generation skulle växa fram ett ökat medvetande om behovet av att ”vråda vrånget rätt”, underförstått det vrånga som den tekniska utvecklingen lett till eller medverkat till. Få angelägenheter var enligt hans mening angelägnare

än att i en tid av snabb teknisk utveckling skapa möjligheter för teknikens företrädare att bli "vidsynta föregångsmän".

Frågan om teknikerns samhällsansvar togs av Ingelstam upp mera explicit vid konferensen *Teknik och människovärde* som hölls i regi av Svenska Ekumeniska Nämnden våren 1957. I ett föredrag med titeln "Teknisk kapacitet och samhällsansvar" — senare publicerat i något bearbetad form i en tryckt konferensrapport — utgick han från det förhållandet, att "den tekniska kapaciteten" blivit så stor och dess räckvidd ibland så världsomspännande att teknikerns och naturvetarens betydelse för "handlandets konsekvenser" blivit likvärdig med statsmannens. Och därmed delar han också med denne ett ansvar för samhällsutvecklingen.

En speciellt problematik i detta sammanhang var den vid denna tid väl etablerade idén om forskningens frihet. Denna idé var inte endast knäsat principiellt utan också så långt möjligt praktiskt tillämpad. Det finns, säger Ingelstam, ett drag i vetenskapens egen natur som verkar emot tanken på ett forskarnas ansvar: "Det är arbetets fascinerande karaktär. Forskaren blir fångslad av sin uppgift — en god vetenskapsman måste äga något av besatthet — och om den bara fascinerar honom tillräckligt, så glömmer han alldeles att resultatet rent av är anlagt på att vara farligt".¹⁵ Detta innebär att resultatet av en enskild forskares kanske lekfulla idé kan bli inte endast "en praktisk apparat som löser differentialekvationer" utan lika väl en interkontinental robot. Hans slutsats av detta resonemang blir denna forskningspolitiskt intressanta tes: att det blivit svårare än någonsin att företräda "den extrema ståndpunkten om forskningens absoluta frihet".

Problemet är emellertid inte endast teoretiskt och principielt utan också direkt praktiskt. Det gäller att kunna göra den gentemot samhälleliga intressen rätta bedömningen och det är väsentligen en fråga om information. Och det är i sin tur i hög grad — om än inte helt — en fråga om tid. Men det är också en fråga om attityder från forskarens sida. Han måste försöka skapa sig "en ansvarsbunden kultursyn" men självfallet också vara väl insatt i den tekniska fackproblematiken. Förberedd på detta sätt är teknikern-forskaren mogen att söka påverka den allmänna opinionen. I annat fall kan resultatet bli av mindre värde: "Ty det ligger mycket i att det vore mot vetenskapens eget väsen, och till föga nytta för den önskade utvecklingen, om det då och då inträffade panikartade opinionskastningar som följd av teknikernas inlägg".¹⁶ Vi bör inse, avslutar han sitt föredrag, att "samhällsansvaret kräver att vissa människor utbildas till att förstå både teknik och samhälle, både hur de energialstrande neutronerna och det idéflödande, men i många avseenden oföränderliga mänskliga själslivet fungerar".

Var det måhända något i stil med Tema *Teknik och social förändring* vid Universitetet i Linköping som Erik Ingelstam hade i tankarna för 30 år sedan?

Specialiseringens faror

"Vi är specialister i vår tid ... Men just därför behöver vi varandra. Insikten om det större sammanhang, i vilket vår lilla insats skall passas in ... skall rädda oss från specialiseringsraseriet".

(Erik Hjalmar Linder i *Tekniskt och kulturellt framåtskridande*, 1943)

"Specialiseringens stora våda är just detta, att man blott ser en liten sektor och glömmer att sätta in detaljerna i deras stora sammanhang... Det måste komma något annat i stället, nämligen vetenskapsmännens samarbete. Frågan är, om detta kan realiseras på annat sätt än genom att man skapar universitet av en helt ny typ."

(Georg Borgström i *Jorden — vårt öde*, 1953)

"Ett viktigt resultat vore vunnit, om den framtida gymnasieundervisningen kunde bidra till att minska klyftan mellan tekniker-naturvetare å ena sidan och humanister å andra sidan."

(Svenska Teknologföreningen i remissyttrande över 1960 års gymnasieutrednings betänkande, 1964)

Som framgått av det föregående framstod för många den allt starkare specialiseringen inom samhälls-, kultur- och produktionsliv som naturlig men den uppfattades samtidigt som farlig. Risker för en olycklig specialisering utgjorde i själva verket det kanske starkaste motivet för bildandet av Kommittén för humanistisk orientering. Specialiseringen medförde att det bildades klyftor mellan olika yrkesgrupper och att experternas möjligheter att förstå tillvaron utanför det egna fackområdet minskade, hette det i det presentationsblad som gavs ut inför starten. Det var synpunkter som var ständigt aktuella både bland Kommitténs ledamöter och föreläsare. Om inte specialisterna kan finna varandra i samverkan kommer samhällsmaskineriet genom differentieringen att gnissla och därmed också att bli mindre effektivt hette det i ett annat sammanhang.¹⁷

Det är också påfallande att många diskuterar den problematik som i slutet av 1950-talet genom C P Snows bok om de två kulturerna skulle få ett i massmedia genombrott. En av dessa debattörer var Chalmersprofessorn *Arvid Hedvall*. I en artikel med rubriken "Om teknikens humanisering" 1947 efterlyste han inte endast vad rubriken anger utan också ett större intresse för naturvetenskap bland humanisterna: "Den humanist, som är obekant med för den livlösa materien gällande lagar, kan inte gärna undgå att känna samma brist i balansen som en naturvetare eller tekniker, som står främmande för humanistiska värden".¹⁸

Den ena bristen är knappast bättre än den andra även om humanisten anses — eller anser sig själv — vara mera bildad. Men en sådan uppfattning är, menade Hedvall, inte längre hållbar; den är en relik från en gången tid. Klyftan mellan å ena sidan humanister och å andra sidan naturvetare och tekniker var emellertid enligt Hedvall ett faktum och han sökte också förklara detta förhållande. Humanisterna bygger i vida större utsträckning än tek-

nikerna på det förgångnas grund och de senare saknar ofta intresse för kulturell kontinuitet. En socialt isolerad och in absurdam mekaniserad biologi — han pekade bl a på vad han kallade "vulgärdarwinismen" — gjorde humanisterna oförstående. Klyftan vidgades därför under dessa "högröstade pubertetsår" och till detta kom de omvälvningar som industrialiseringen medförde rent socialt. Något samarbete mellan akademierna fanns inte vid tiden för sekelskiftet och heller inga bryggor mellan fakulteterna och vad värre var: man ville heller inte bygga några. Hedvall sökte uppenbarligen förklara klyftan mellan de två kulturerna genom att peka på förhållanden i fråga om intellektuell utveckling inom de olika vetenskaperna och i anslutning därtill en del psykologiska mekanismer:

"Fanns det en självuppfylld brådmogenhet hos naturvetare och knappast mindre bland medicinare, så var det en lika pregnant isolering bland humanister och en knappt fattbar efterblivenhet hos teologer, där djävulens personliga existens och de sju skapelsedagarna i lika hög grad var en realitet som talet om människans utveckling ur lägre livsformer en blasfemi. Det är intet tvivel om att humanisterna gjorde ett mera 'bildat' intryck än de andra fakulteternas alumner. Men de medförde som ofta livsbestående minnen från studieåren också föreställningen att vara kulturens utkorade egendomsfolk. Under tiden hände det emellertid mycket i naturvetenskapens verkstäder, som ej längre via de akademiska matlagens diskussioner nådde humanisterna. Det kunskapsstoff som hopades var till vissa delar ej heller så lättsmält, och så blev oförståelsen bestående. Varken humanister eller naturvetare hade kommit underfund med att deras arbetsmetoder ofta äro mycket närbesläktade."¹⁹

Det konkreta recept som Hedvall förde fram var en långt mindre specialiserad skola. Den grundläggande skolan måste "dana kulturellt välbalanserade människor" och därför utan linjeuppdelning eller specialisering meddela allmänbildning. Och de tekniska högskolorna bör ändra intagningsbestämmelserna så att "bättre balans nås i avseende på de humanistiska kunskaperna". Men då måste också humanisterna träda ut ur sin isolering.

Denna Arvid Hedvalls IVA-artikel stimulerade *Svenska Dagbladet* till en ledare om "specialisterna och människan". Utgångspunkten var densamma men hotbilden mera maktpolitiskt färgad:

"Det är förträffligt med framstående specialister, men det är viktigare med allmänintresserade medborgare. Det hot mot människan, som tendensen mot en allsmäktig stat utgör, blir även allvarligare om de intellektuella frivilligt avstå från varje befattning med vad som ligger utanför deras eget snäva fack. Därpå lämna förhållandena i Sovjetunionen avskräckande exempel; där finnas, har en amerikansk iakttagare nyligen omtalat, många förträffliga specialister men knappast någon person med bredare bildning. Specialisten är nyttigare ur statens synpunkt och med säkerhet även lätthanterligare än den allmänbildade."²⁰

För *Alf Ahlberg*, filosofen och rektorn vid Brunnsviks folkhögskola, var det samhällliga perspektivet naturligt. I en artikel i KTH-teknologernas organ *Kårbladet* — "Ingenjörsvetenskapen och den humanistiska bild-

ningen" — tog han som utgångspunkt den spanske filosofen Ortega y Gassetts kritik av vad han kallade *specialiseringens barbari*. Som representant för detta barbari framstod den hårt specialiserade fackmannen, okunig på andra områden än sitt eget men ändock med anspråk att vara en auktoritet även utanför sin specialitet, en lärd ignorant och därmed en farlig människa. Den moderna civilisationen har, fortsätter Ahlberg, drivit oss till en allt längre genomförd arbetsfördelning och tvingar oss till det trista valet mellan att bli "en grundlig fackman eller en ytlig dilettant", en människa som "vet mer och mer om mindre och mindre" eller en människa som "vet mindre och mindre om mer och mer".²¹ Men är då, frågar Alf Ahlberg, valet mellan "fackidioter" och "dilettanter" ofrånkomligt? Nej, svarar han, det finns en annan väg även om den erbjuder stora svårigheter. Fackmässig grundlighet kan vi förvärva bara på ett begränsat område men vi kan ändock undgå att hamna i ytterligheterna fackidioti-dilettantism genom att lära oss se den helhet i vilken vår begränsade specialitet ingår. Problematiken är särskilt aktuell på teknikområdet:

"Den blivande teknikern, ingenjören, arkitekten måste också få en stark känsla för att hans verksamhet hör in i ett vida större sammanhang, att de synpunkter han lärt sig att anlägga på problemen ha en begränsad räckvidd, att effektiviteten visserligen så länge han håller sig till sitt specialområde är målet, men att den i ett större och mera allmänmänskligt sammanhang icke kan vara självändamål utan medel."

En annan fara som särskilt hotar teknikens män är enligt Ahlberg effektivitetsraseriet. Av detta skäl är "en *humanistisk orientering* i den tekniska utbildningen kanske nödvändigare än på något annat område". (Vi kan notera att han här använder just den formulering som Kommittén för humanistisk orientering låtit ingå i själva namnet.) En ingenjör måste därtill vara orienterad i "allmänna samhällsfrågor, i den moderna arbetarrörelsen, i tankesätten och frågeställningarna hos den nutida industriarbetaren".

Att se helheten framstod också för filosofen och sociologen *Torgny Segerstedt* som det främsta botemedlet mot den fortskridande specialiseringen. I en artikel om våra bildningsideal i *Studiekamraten* 1947 framhöll han vikten av att den specialutbildade får möjlighet att "vidga horisonten", att "ställa in sin egen verksamhet i ett större sammanhang". Han sammanfattade sitt bildningsideologiska credo med dessa ord:

"Bildningen skall anknyta till utbildningen, men den skall även vidga horisonten och ge ett större sammanhang. Det utmärkande för vår tids människor är att de blivit allt mera specialiserade, men vad man kan sträva efter är, att de åtminstone skola kunna skönja sammanhanget. Det blir till sist för mig det väsentliga i all bildningsverksamhet."²²

Torgny Segerstedt återkom senare vid flera tillfällen till samma problematik, inte minst i sin egenskap av ordförande i 1955 års universitetsutredning. Den tekniska utvecklingen, som redan lett till uppkomsten av en rad nya spe-

cialhögskolor, kräver med nödvändighet en fortsatt specialisering, förklarade han i ett föredrag om "Människan i det förvandlade samhället" år 1955. Detta leder emellertid lätt till brist på helhetssyn, "en brist som kan gälla både samhället i dess helhet och den enskilda människan".²³ Specialiseringen leder också ofta till isolering, till en opersonlig kontakt mellan människor därför att specialisten endast kan verka i och genom institutioner, där det personliga måste ge vika för kravet på effektivitet.

Detta avsnitt om specialiseringens faror har introducerats för läsaren med hjälp av tre motto. Det ena är ett ord från tiden för Kommitténs tillkomst och det står centralt i just det sammanhanget. Det andra är hämtat ur en bok som kom tio år senare och ingår i ett helt annat tankemönster: växtfysiologen och livsmedelsforskaren *Georg Borgströms* numera klassiska bok *Jorden — vårt öde*. Även han var en av Kommitténs föreläsare. Det var en bok om världens försörjningsproblem som väckte ett enormt uppseende. Det centrala i boken var visserligen frågan om jordens befolkningsutveckling och den industrialiserade världens resursslöseri, men det fanns också en annan tanke som för författaren ingalunda var oviktig men som kom bort i den stora debatten om de verkliga ödesfrågorna. Den tanken var i själva verket så viktig att Borgström i det sammanfattande kapitlet *Vad som krävs* nämnde den särskilt som en av fem huvudfrågor. Den gällde just specialiseringens vådor och hans lösning av problemet var vad han kallade en *ny typ av universitet*.

Vad som främst behövs är enligt Borgström att samordna det vetande som specialisternas forskning resulterar i. Det har varit forskningens stora misslag, säger han, att överlåta åt politiker och journalister att samordna och uttolka, att "verkställa urvalet av de resultat man önskat tillämpa. Det är på detta viktiga område framtidens forskning måste rycka in".²⁴ Men han avvisar polyhistortanken: det behövs inte och det går inte att lita till universalisnillan — det skulle enbart leda till att vi fick "dåliga upplagor av frågesportens dr Allvetare". För att komma ifrån vår kulturs sönderfall i specialfack, ett "specialisternas kaos" där "allsköns politiska charlataner får härja fritt och förstörande" behövs samordning. Vi måste få "samordnande forskare" som plockar fram väsentligt vetande från olika vetenskapsområden för att åstadkomma en syntes: "Här krävs en universalsyn — nya universitet i ordets egentliga bemärkelse".

Det tredje mottot representerar den strävan att överbrygga klyftan mellan "de två kulturerna" som i början av 1960-talet slog igenom på bred front. Men det bör uppmärksammas att problematiken var aktuell för Kommittén för kulturell orientering under hela dess verksamhetstid. Det var i själva verket just det temat som skapade kontinuiteten från starten 1943 till upplösningen 1964.

Intresset för humaniora vid de tekniska högskolorna tog sig som framgång av det föregående uttryck i frivilliga föreläsningar i humanistiska ämnen och

i vissa försök att etablera sådan undervisning i mera permanenta former. Relationen till humaniora diskuterades i slutet av 1950-talet även bland naturvetarna. Naturvetenskapliga forskningsrådets (NFR) sekreterare *Gösta W Funke* inledde en serie artiklar i rådets årsbok avsedda att "belysa vissa problem av gemensamt intresse för naturvetenskap och humaniora, främst den aktuella situationen rörande forskning på gränsen mellan dessa båda vetenskapsområden".²⁵ Han uttryckte sin uppskattning av den kontakt med de humanistiska ämnesområdena som förekommit vid de tekniska högskolorna och den läroplansreform som genomförts vid de tekniska gymnasierna. Han betygade att företrädarna för naturvetenskapen också visat stor uppskattning av de humanistiska disciplinernas betydelse, både "när det gäller att bedöma deras värde ur rent utilitaristiska synpunkter och ur allmänt kulturell synvinkel" men kände en stark oro för att naturvetenskapen och dess resultat inte "på långt när i tillbörlig grad beaktas i våra dagars samhälle" (s 227 f).

1960 års *gymnasieutredning* diskuterade tesen att vår ursprungligen relativt enhetliga civilisation kluvits i två kulturer och att detta främst skulle ha betingats av att det humanistiskt betonade bildningsidealet lett till "bristande förmåga att assimilera de tekniska och naturvetenskapliga kunskapsområdena med de sociala och allmänmänskliga sammanhangen".²⁶ Det hade emellertid, framhåller utredningen, hävdats att denna kategoriklyvning egentligen var felaktig och att problemet var fel ställt. Den verkliga motsatsen var i stället den mellan specialisering och övergripande kunskap. De två kulturerna skulle därför senare komma att upplösas i många flera.

Oavsett hur man ställde sig till den tolkningen så borde ändock slutsatsen bli den, att det för skolan måste vara en viktig uppgift att "motverka en icke önskvärd specialisering". Som tidigare nämnts menade gymnasieutredningen att allmänbildningsbegreppet var så vagt och allmänt hållet att det var oanvändbart och att den därför avstod från att använda det. Det må ha varit en uppriktig argumentering. Det är dock troligt att ett annat skäl vägde tyngre, nämligen insikten om att det via ett sådant resonemang gick lättare att frigöra sig från en som det tycktes allt för humanistiskt präglad bildningssyn. I diskussionen om de två kulturerna var det nämligen behovet av naturvetenskaplig och teknisk orientering bland humanister och samhällsvetare som man tryckte starkast på. Man argumenterade utförligt och energiskt för en sådan satsning i ett reformerat gymnasium:

"Den tid vi lever i präglas i hög grad av naturvetenskapens och teknikens starka utveckling. Praktiskt taget alla människor beröres dagligen härav och en ständigt växande andel är direkt knuten till tekniskt-naturvetenskapligt utvecklingsarbete eller omedelbara tillämpningar härav. Av dessa senare individer kräves givetvis speciella insikter i naturvetenskap och teknik. Men även övriga medborgare måste för att förstå sina medmänniskor och de snabba förändringarna i samhället lik-

som för att kunna ta del i aktuella diskussioner och personligen kunna ta ställning i för individen själv, samhället och ofta hela mänskligheten avgörande frågor ha en viss aktuell orientering i naturvetenskap och teknik. Utnyttjandet av naturvetenskapliga och tekniska forskningsresultat framstår idag som en av de mest verksamma faktorerna i den sociala och ekonomiska utvecklingen. En icke oväsentlig del av de politiska spörsmål, medborgaren i ett demokratiskt samhälle har att ta ställning till, har naturvetenskapliga och tekniska implikationer. Varje medborgare måste därför få en fortlöpande orientering om naturvetenskap och teknik och om hur dessa verkar som drivkrafter för den sociala utvecklingen” (s 191 f).

Slutsatsen av detta resonemang blev att alla gymnasister borde få information om naturvetenskap och teknik. I diskussionen om hur detta skulle lösas praktiskt pekade man främst på två något skilda vägar. Den ena innebar att skilda kunskapsområden skulle införlivas med varandra med idéhistoriens hjälp för att sammanhang mellan exempelvis filosofi, naturvetenskap och politik därmed skulle skapas. Det skulle göra det möjligt att ge en bild av vad man kallade *världsbilden och dess utveckling*. En annan väg kunde gälla studiet av teknikens och naturvetenskapens sociala och politiska aspekter, dvs förhållanden som inverkar på människans livsvillkor och påverkar det politiska handlandet. Skolan skulle utifrån ett sådant perspektiv belysa problem som möter *medborgaren i samhället*.

För att öka elevernas förmåga att förstå människan och hennes villkor måste *båda* dessa perspektiv beaktas. Det gällde att skapa bättre förståelse för det moderna samhällets problem men detta kunde inte ske genom att ”ånyo och blott mera detaljerat genomgå grundskolans kurs”. Man måste i stället följa idéernas uppkomst och utveckling och teckna de stora dragen i den politiska, ekonomiska, kulturella och vetenskapliga utvecklingens historia och ”söka — i samverkan ämnena emellan — så långt det är möjligt ge sammanfattning och överblick”.

Tanken på en breddning av allmänorienteringen och en strävan att genom samverkan olika ämnen emellan nå större överblick och sammanhang mötte i allmänhet positiva reaktioner i remissbehandlingen av betänkandet. Det är önskvärt att åstadkomma bättre förståelse för teknikens betydelse som drivkraft i samhällsutvecklingen bland humanister och samhällsvetare men likaväl också insikt i de kulturella och historiska faktorernas betydelse för utvecklingens kontinuitet bland tekniker och naturvetare, framhöll exempelvis Svenska Teknologföreningen.

Den livliga debatten om specialiseringen och allmänbildningen i början av 1960-talet fördes oftast i enlighet med de banor som C P Snow tecknat. Men det fanns också andra kulturpersonligheter med lyskraft som berört samma problematik. *Albert Einstein* hade i början av 1950-talet presenterats som ”humanist” i en *Tofsen*-artikel. Enligt denna hade han kritiserat vissa tendenser i amerikanskt undervisningsväsen som skulle ha hotat att göra ung-

domen till fackidioter som med alla sina fackkunskaper mera skulle komma att likna ”väldresserade hundar än harmoniskt utvecklade personligheter”.²⁷ En direkt föregångare till Snow var *Bertrand Russell*, som i anslutning till mottagandet av ett pris i Unesco-sammanhang i januari 1958 — sålunda ett år innan Snows bok publicerades — gjorde ett uttalande om klyftan mellan naturvetenskap och ”kultur”, som via *Unesco courier* kom att spridas i vida kretsar.

Den i ett historiskt perspektiv nya situationen med en klar åtskillnad mellan naturvetenskap och humaniora är farlig, menade han. Naturvetenskap och teknik går nu fram som en armé utan förare, blint och hänsynslöst och utan mål eller avsikt. Och det beror till en del på att de som har ansvaret för de mänskliga värdena lever kvar i den förindustriella tankevärlden präglad av dess författare och konstnärer. Russells slutsats var den att ”ovetenheten” om naturvetenskapernas utveckling inte går att förena med fortsatt mänskligt liv.²⁸

Som framgått av det föregående fanns under efterkrigstiden ett betydande intresse för specialiseringens problem. Det är därför inte ägnat att förvåna att C P Snows bok om de två kulturerna väckte stor uppmärksamhet. Marken var väl beredd. Och mitt i den samtida debatten stod Kommittén för humanistisk orientering. Men det blev ändå — naturligt nog — en av efterkrigstidens många utbildningsutredningar — 1960 års gymnasieutredning med universitetskanslern *Nils Gustaf Rosén* som ordförande — som lyckades driva frågan framåt mot konkreta resultat. Det skedde med stor kraft och uppenbar konsekvens.

2. Expansion och förändring — de nya hoten

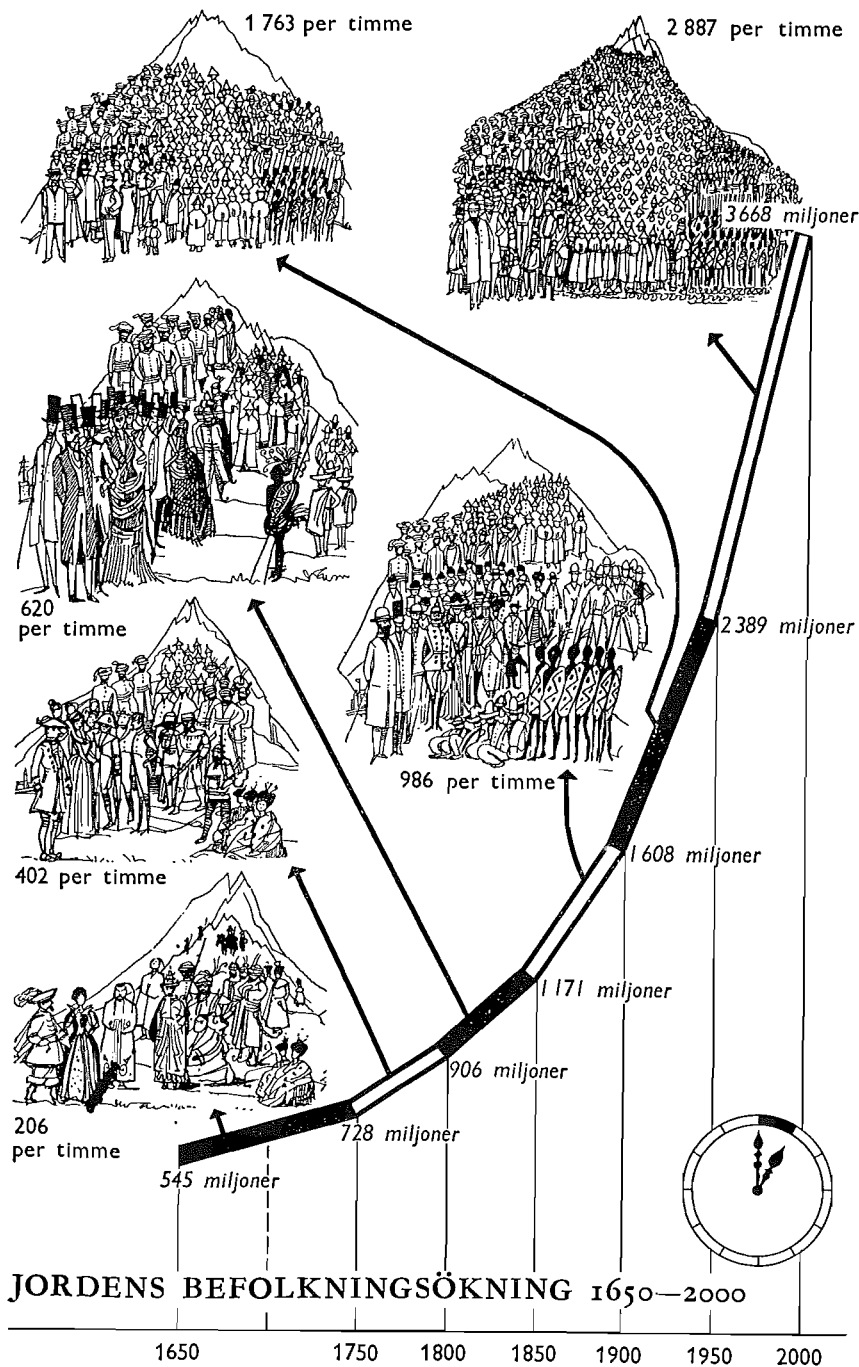
”Om vi får leva i fred, lovar oss teknikens män ett nästan nytt samhälle inom loppet av några decennier”.

(Inledningsorden i *1955 års universitetsutrednings första betänkande*.)

”Den tekniska utvecklingen kommer att revolutionera vår tillvaro. Men den enskilda människans anpassning till det nya samhälle, som växer fram i teknikens spår, är ofta en svår process. I högre grad än tidigare måste uppmärksamheten ägnas åt åtgärder, som kan hjälpa oss att gradvis växa in i detta nya samhälle”.

(*Framstegens politik* 1956.)

Samhällsutvecklingen i Sverige under 1950-talet och fram mot slutet av 1960-talet kännetecknas av en stark och stabil tillväxt i materiellt avseende, en standardökning som under dessa den svenska ekonomins rekordår saknar motstycke i vår historia. Förändringarna var också betydande och i vissa avseenden dramatiska på andra områden i samhället: en utbildningsexplosion som överträffade både de mest optimistiska förhoppningar och de värsta

JORDENS BEFOLKNINGSÖKNING 1650-2000

Föreläsningarna på 1950-talet kom att i allt högre grad handla om de nya, internationella problemen bli befolkningsfrågan. Denna bild är hämtad ur Georg Borgströms bok *Jorden — vårt öde*.

farhågor — delar av högskolan hamnade i rent kaos —, djupgående strukturförändringar inom näringslivet, omfattande befolkningsomflyttningar och stora förändringar ifråga om boendeformer. Tidens lösen var *expansion* och *förändring*.

På utbildningens område planerade man medvetet och konsekvent för det snabbt föränderliga samhället. 1955 års universitetsutredning (U 55) inledde sitt första betänkande av år 1957 med denna profetia: "Om vi får leva i fred, lovar oss teknikens män ett nästan nytt samhälle inom loppet av några decennier. Nationalekonomerna räknar samtidigt med att i detta nya samhälle standarden mycket väl kan bli dubbelt så hög som den vi nu har". Det är visserligen inte möjligt, heter det vidare, att fullständigt överblicka den framtida utvecklingen men vissa allmänna drag i den långsiktiga utvecklingen framstår dock som så klara, att de kan bilda underlag för den aktuella planeringen. Till de karakteristiska dragen hörde att den tekniska utvecklingen skulle gå framåt "med snabba steg" och att samhällsekonomi i växande grad skulle komma att bäras upp av "en allt mera högtstående och komplicerad teknik". Detta skulle ofelbart komma att få konsekvenser för utbildningen på alla nivåer: "Den tekniska omvandlingen kräver för att kunna realiseras en växande kader av specialister med traditionell eller helt ny utbildning".

Ännu ett dokument av officiell karaktär får belysa den framtidstro som i mitten av 1950-talet allt mera kom att prägla både de enskilda människornas drömmar och politikernas planeringsiver. Den socialdemokratiska partistyrelsen publicerade år 1956 en skrift som kom att bilda underlag för ett omfattande studiearbete. Den handlade enligt förordet om "våra möjligheter att utnyttja den tekniska och vetenskapliga utvecklingen i framåtskridandets tjänst" och gavs en titel som väl motsvarar innehållet: *Framstegens politik*.

Vid planeringen av den politiska verksamheten måste man ständigt beakta de nya förutsättningar som samhällsutvecklingen kan skapa, heter det. Och en sådan förändring som vid denna tid särskilt uppmärksammades var den snabba tekniska utvecklingen:

"Den rastlösa utvecklingen på vetenskapens och teknikens område inger förhoppningar om en snabb förbättring av levnadsvillkoren. Det har från många håll framhävts, att vi står inför en ny industriell revolution. Atomkraft och automation heter nyckelorden, även om de tekniska framstegen spänner över ett mycket vidare fält."²⁹

Att möjligheterna till ett snabbt framåtskridande var större än någonsin innebar dock inte att kraven på de enskildas insatser i "framtidensbygget" skulle bli mindre och heller inte att utvecklingen skulle bli problemfri:

"Den tekniska utvecklingen kommer att revolutionera vår tillvaro. Men den enskilda människans anpassning till det nya samhälle, som växer fram i teknikens spår, är ofta en svår process. I högre grad än tidigare måste uppmärksamheten ägnas åt åtgärder, som kan hjälpa oss att gradvis växa in i detta nya samhälle."

Frågan om människans vilja och förmåga att anpassa sig till det ständigt föränderliga samhället var sålunda ett aktuellt problem vid denna tid. De flesta var införstådda med tanken på att leva i detta dynamiska samhälle men få debattörer krävde så klart och kompromisslöst anpassning och rörlighet som historikern *Sven Ulric Palme*. I en artikel i *Samtid och Framtid* med rubriken "Människan och den tekniska revolutionen" diskuterade han betingelserna för att snabbt kunna utnyttja ny teknik. Som en viktig förklaring till den olika moderniseringstakten i skilda länders utveckling pekade han just på förmågan att acceptera förändringar. Den snabba stegringen i levnadsstandard i USA jämfört med Europa utgjorde ett exempel på detta.

Inför de nya stora tekniska omvandlingar som förestår gäller det därför att förmå människorna att acceptera, att de lever i förändringens samhälle och att det hör till samhällslivets art och funktion att det ständigt kommer att förändras. Och detta gäller inte endast företagsledare och arbetare som arbetar med de nya redskapen utan alla. Det gäller "människorna i den tekniska revolutionens samhälle" och man får inte för ett ögonblick förlora ur sikte målet "att lära människorna att acceptera förändring, acceptera den som något självklart, något som hör till samhällslivets egenart och funktion".³⁰

Det förhåller sig naturligtvis inte så att tiden bytte skinn just i mitten av 1950-talet men det är ändå uppenbart att Kommittén för humanistisk orientering mötte helt andra problem under senare delen av sin verksamhetstid och att tidsandan skiftat karaktär ganska radikalt sedan mitten av 1940-talet. Tre teman kommer här att uppmärksammas, tre samhällsproblem som rönt skiftande intresse från Kommitténs sida:

- arbetslivets rationalisering
- vägen in i atomåldern
- miljöhot och u-landsproblem

Arbetslivets rationalisering

"Den tekniska utvecklingen, industrialiseringen och urbaniseringen pekar mot det opersonliga med massstillverkning, standardisering och likriktning, och det blir allt mindre utrymme för det individuella och personliga. Många människor förvandlas till automatiserade robotar med högst ensidiga uppgifter."

(Gunnar Lindquist i *Människans problem i ett rationaliserat och automatiserat arbetsliv* 1956.)

Som framgått av presentationen av föreläsningens verksamhet visade Kommittén för humanistisk orientering ett påtagligt intresse för arbetslivsfrågor och därvid inte minst vad man kallade arbetspsykologi. Det förekom också ett visst engagemang i den allmänna debatten även om dessa frågor uppenbarligen inte uppfattades lika centrala som de tidigare berörda problemen. Debatten kom främst att kretsa kring frågor om olika former av ratio-

nalisering inom arbetslivet i allmänhet och industrin i synnerhet. Det var inte minst den begynnande automationen som blev föremål för debatt med inslag av både förhoppningar och farhågor. En chalmérist presenterade problematiken i en dikt — "Automation" — i kårorganet *Tofsen* och gav samtidigt uttryck för sina egna tvivel på det lyckliga i denna utveckling. Utgångspunkten var denna:

"En ny maskin — en automat
en tidsbesparingsapparat
som på en timma hinner mer
än hundra man, ja kanske fler."³¹

Var detta verkligen, som det brukade uppfattas, en ny triumf för människans förnuft och intelligens, frågade han. Kunde denna "teknikens rullande lavin" som "äter formar en MASKIN" föra något gott med sig? Att sköta "blott en knapp" — "ett mekanikens ideal" — och därmed slippa "kroppsarbetets kval"? Att "utan arbete vårt fat blir fyllt utav en automat?" Hans eget svar var ett tveklöst nej och han motiverade detta främst med att peka på vad man skulle förlora ifråga om arbetsglädje, yrkesstolthet och skaparglädje. Eller med den nymarxistiska vokabulär som ett tiotal år senare skulle slå igenom: arbetets utarmning och arbetarens alienation.

I den debatt som fördes i allmänna tidskrifter — av typen *Industria*, *Perspektiv*, *Samtid och Framtid*, *Teknisk Tidskrift* och *Tiden* — i början av 1950-talet fanns ett påtagligt intresse för frågan om automation och rationalisering över huvud taget och om de effekter i form av både ofrivillig arbetslöshet och ökad fritid som kunde eller skulle följa. Frågan om rationalisering inom arbetslivet var förvisso inget nytt — den diskuterades livligt under hela mellankrigstiden — men nya inslag kom till i 50-talsdebatten, främst utvecklingen mot ökad automation. Nya aktörer trädde också in på debattscenen. En stor sociologisk undersökning om "Människan i industrisamhället" i regi av Studieförbundet Näringsliv och Samhälle hade utförts av *Torgny Segerstedt* och *Agne Lundquist*. De rapporter som dessa studier gav upphov till blev inte sällan utgångspunkten för debattinlägg i skilda sammanhang. Här är dock tanken att endast nämna debattörer som hade någon anknytning till Kommittén för humanistisk orientering — antingen som föreläsare eller konferensdeltagare.

I en enkät till ett antal författare och samhällsdebattörer som tidskriften *Perspektiv* genomförde år 1950 kring frågan "Rationalisering — nödvändighet eller tidslyte?" fäste sig två av de svarande särskilt vid det rationalistiska förhållningssättet som ett hot mot arbetsglädje och livskvalitet. Författaren *Folke Fridell* menade att "rationella ansträngningar" lätt leder till "irrationella resultat". Vi har snart nått kulmen i vår rationaliseringsfeber och när vi väl når den höjden så "stupar vi rakt ned i en irrationalism som överflödiggör alla ytterligare ansträngningar".³² Han kritiserade hårt utvecklingen

mot allt mer av tidsstudier med kontroll i form av stämpelur och rapportskyl- dighet och pekade inte minst på orättvisor olika grupper emellan. Hans framtidsperspektiv var hotfullt: "Om inte människorna lär sig resa sig upp från detta onödiga knäfall inför maskinen — som ju ändå är ett maskin- verk — så kommer rationaliteten att kulminera i det tekniska oförnuftet".

För *Erik Hjalmar Linder* framstod "teknikens och brådskans genom- rationaliserade värld" med dess lyten — jäktet, "maskinvärldsneuroserna" och "undernäringen av det mänskliga" — som övergångsfenomen. Vi har blivit bländade av tenikens genombrott men när väl denna yrvakenhet gått över och vi fått distans till alla de tekniska leksakerna, skall människan åter komma till sin rätt och "andens liv bli lika viktigt som kroppens".³³ Då skall, hoppades han, "den stränga förnuftsberäkningen" och de rationella kalkylerna bara bli redskap för ett riktigt liv och inte ett mål i sig.

Vid den tidigare nämnda konferensen under temat *Teknik och människo- värde* år 1956 kom arbetslivsfrågorna att behandlas utifrån skilda perspektiv av företrädare för olika verksamheter. Direktorn vid diakonissanstalten Samariterhemmet i Uppsala *Pehr Edwall* framhöll att arbetsglädjen och arbetets meningsfullhet lätt kom bort i det högteknologiska samhället. Och då hjälper varken musik under arbetet eller andra trivselarrangemang. Det är möjligt att lekmanen överdriver automationens vådor, menade han, men han hade själv svårt att inte se automatiseringen som "en maskinens seger över människan, som en arbetslivets teknifiering till döds".³⁴ Denna ut- veckling gick vidare hand i hand med en utveckling i kollektiverande rikt- ning: Industrialismens kollektivt betonade arbetsformer har ersatt "de mera individuellt utgestaltade arbetstyperna" inom hantverk och lantbruk.

Frågan om människan var teknikens herre eller slav var en älsklingsformu- lering i många sammanhang. Om den gavs en normativ innebörd var den när- mast retorisk — svaret var ju givet — men om den uppfattades som empirisk kunde ju svaret bli mera tveksamt. För *Lars Henriksson*, ombudsman inom Metallarbetarförbundet, hade den ändock — oavsett hur den uppfattades — en annan verklighetsnärlighet än för många av de akademiska debattörerna. Hur upplever människan tekniken på sin arbetsplats frågade han. Han peka- de som många andra på den effektivitetssträvan som mättes i index och teck- nades i diagram och han uttryckte sin oro för att man tappar bort människan och endast ser "det rationella och som vi tycker ändamålsenliga". Vi måste också beakta den konkreta miljön i arbetslokalerna — ljus, värme, ventila- tion, färger, ljud. "En medveten och aktiv strävan att skapa goda och där- med människovärdiga arbetsmiljöer är en synnerligen viktig uppgift för alla dem som har med arbetsplatsens planering att göra", framhöll han. Men hur kommer då själva arbetsuppgifterna att påverkas av en långt gången auto- mation? Får de mera karaktär av rutinkontroll och blir de därmed mindre intressanta? Henriksson själv intog en i princip positiv inställning till

näringslivets effektivisering och även en ökad automatisering: "För min del skulle jag tro att den tekniska utvecklingen, om den går så långt att arbets- uppgifterna i stort endast blir av övervakande natur, inte därför behöver med nödvändighet göra dem mindre intressanta än de hittills varit".³⁵ Han me- nade dock att det krävdes en fördjupad demokrati på arbetsplatserna om inte människovärdet i den alltmer komplicerade tekniska utvecklingen inte skulle komma i trångmål.

Den tredje i raden av medverkande vid konferensen Teknik och människo- värde som tog upp arbetslivsfrågor var överinspektören vid i Medicinalsty- relsen *Henry Mjönes*. Han uppehöll sig främst vid den stress som följt i industrialiseringens spår och pekade på en rad av de faktorer "i vår tekniska tidsåler" som hotade både den psykiska och den fysiska hälsan.³⁶ Han på- talade inte minst olägenheterna med skiftarbetet med de psykiska stressfak- torer — trötthet, spänning och olust, isolering och splittring i familje- och ge- menskapsliv — som var svåra att undvika. Till de neurosskapande krafterna i industrisamhället räknade han också den ångest för framtiden som inte minst atombomben skapat.

Frågan om industrins rationalisering och arbetskraftens anpassning till de nya förhållanden som denna utveckling innebar var ett problem som tilldrog sig ett växande intresse under 1950-talet. Problemet beaktades också inom Kommittén för humanistisk orientering men man kan knappast påstå att dess insatser var särskilt betydelsefulla. Det var inte de mest namnkunniga debattörerna som bevakade denna sektor av Kommitténs intresseområde. Gentemot de krafter som den under denna tid så framgångsrika industrin representerade var motståndet mot kraven på människans anpassning till den pågående automatiserings- och rationaliseringsvågen relativt lamt och till synes halvhjärtat. Någon teknikfientlighet kan inte spåras utom på en enda punkt men den var också alldeles speciell och gällde egentligen inte industrin: ett växande motstånd mot tanken på ett svenskt atomförsvar.

Vägen in i atomåldern

"Vi stiger in i atomåldern. Fruktan för atomkraftens krigiska användning kan inte kväva vår nyfikenhet på vad atomenergin skall kunna användas till i fredstid, och på senare tid ... har nyfikenheten stegrats till spänd förväntan."

(*Tekniken och morgondagens samhälle*, 1955)

"Den humanistiska bildningen med allt vad den innebär har i äldre tider för mänskligheten varit ett omätligt andligt kapital. I atomåldern har den blivit ett *nödvärn*, som måste hållas levande, om inte mänsklighetens väg skall stupa brant mot de mörka ödesdjup från vilka ingen återvändo är."

(*Alf Ahlberg i Teknikens himmelfärd* 1960)

"Bröt en ny tid in över världen, när eldskenet från den första atombomben upplyste himlavalvet? Många tro det! Och ett är i varje fall säkert. Vi leva i

de stora omvälvningarnas tid, när nya tankar prövas och gamla vrakas". Så inledde professorn vid Chalmers tekniska högskola Gustaf Lundberg en artikel i chalmeristernas kårorgan *Tofsen* 1956. Titeln "Människan i atomåldern" var karakteristisk — med 1950-talets flora av artiklar för ögonen frestas man säga banalt konventionell.³⁷ Att man var på rask marsch in i en helt ny tidsålder markerades gärna på detta sätt. Och att man just på 1950-talet tyckte sig passera tröskeln in i denna nya epok var också ganska naturligt: det var då som grunden till den svenska kärnenergiindustrin lades och det var då som debatten om ett eventuellt svenskt kärnvapenförsvar började. Som en bakgrund till dessa glimtar av en viktig debatt ges här några hållpunkter i form av vissa händelser och beslut i vårt land:

- 1945 — Atomkommittén inrättas
- 1947 — AB Atomenergi bildas
- 1954 — Första forskningsreaktorn tas i bruk
- 1955 — 1955 års atomenergiutredning tillsättes
- 1956 — Delegationen för atomenergifrågor inrättas
- 1957 — Forskningsstationen i Studsvik börjar byggas
- 1958 — Riksdagsbeslut om kraftvärmeverk i Ågesta och värmeverk i Värtan
  - Riksdagsbeslut om uranverk i Ranstad vid Billingen
  - Utredning om utbildning av "atomingenjörer" vid KTH och CTH
- 1960 — Riksdagsbeslut om förstärkning av resurserna till utbildning och forskning i bl a reaktorfysik och kärnkemi vid KTH och CTH

Till detta bör nämnas den diskussion om svenska atomvapen som började på allvar 1954, bl a med det förslag om utredning rörande atomvapen i det svenska försvaret som överbefälhavaren då lämnade. Några år senare (1958) bildades "Aktionsgruppen mot svenska atomvapen" (AMSA).

Det var i detta debattläge som Kommittén för humanistisk orientering verkade under senare delen av sin verksamhetstid. Man frågar sig därför i vilken utsträckning dessa problem aktualiserades i föreläsningsverksamheten och i den allmänna debatt som dess ledamöter och föreläsare deltog i. Om man tar del av verksamhetsberättelserna finner man att ämnen av typen "Att överleva atomkriget", "Människans anpassning i atomåldern" börjar dyka upp i mitten av 1950-talet. Föreläsningar i dessa och liknande ämnen var dock inte särskilt frekventa.

Vad gäller deltagandet i den allmänna debatten fanns få om ens några företrädare för Kommitténs ledamöter men däremot några av dess "egna" föreläsare. Det är vidare karakteristiskt att de i många fall talade så allmänt

om "atomåldern" att man inte kan veta om det är kärnkraftenergi eller atomvapen som avses.

En av de skribenter som i klartext diskuterade atomvapenfrågan var läroverksrektorn *Ansgar Eeg-Olofsson*. Han publicerade våren 1959 en artikel — "Nej till atomvapen" — i den av Förbundet för kristet samhällsansvar utgivna tidskriften *Kristet samhällsliv*. Han var ytterligt kritisk till tanken på ett svenskt kärnvapenförsvar men dock inte så kategorisk som titeln tyder på. Han utgick från att synen på kriget kommit i ett annat läge sedan tillkomsten av atomvapnen och att det inte längre var möjligt att tala om "ett rättfärdigt krig, fört för en rättfärdig sak och med rättskaffens medel". Innehavet av atomvapen skulle vidare vara "en minst sagt diskutabel säkerhet" för neutraliteten. Han var dock medveten om att det kunde medföra risker att avstå från dessa vapen och att steget till en "radikalpacifistisk inställning" var kort. Vad som i dagsläget behövdes var, menade han, att svenska folket skaffade sig en klar bild av vad bruket av kärnvapen skulle innebära.³⁸ Även om Eeg-Olofssons egen inställning inte var alldeles klar skulle det inte dröja länge innan han engagerade sig i bildandet av AMSA.

En annan kritiker som utvecklade sig i samma riktning var Chalmersprofessorn *Gunnar Beskow*. Han publicerade år 1956 vad han kallade några lekmanafunderingar kring frågan om "Människan och kärnenergin" och behandlade sålunda inte frågan om kärnvapen. Han var avgjort kritisk gentemot kärnkraften av det skälet att det fanns betydande risker med denna hantering. Han räknade med skademöjligheter av tre slag: skador på den egna personalen, rutinmässigt slarv med avfallsprodukter och driftsstörningar och katastrofer. Med denna nya teknik måste man räkna med "djungler av oprövade möjligheter, säkra fördel-riskkombinationer, sannolika långtidskomplikationer och hittills obeaktade faktorer".³⁹

Men, frågade sig Beskow, var då sannolikheten för skador verkligen så stora? Han besvarade den med denna retoriska fråga: "Tror någon, som på allvar vill vara realist, att den kommande mansålderns atomkraftindustri kommer att fungera utan avsevärd frekvens av driftsolyckor, från läckage till totalsprängning?" Han nöjde sig dock inte med denna allmänna riskbedömning utan tecknade ett framtidsperspektiv som exakt 30 år senare skulle visa sig vara kusligt framsynt:

"Vi måste räkna med att genom olyckshändelser få strålningsförgiftade regioner här och var, med motsvarande avspärning och omplacering av befolkningen. Även om de mycket höga aktiveringseffekterna blir rent lokala, kan likväl mätlig men märkbar effekt få vidsträckt spridning. Inte jämnt, men varierande med vind, nederbörd, vegetation, transport i rinnande vatten och deponering i sjömagasin och grundvattentäkter."

Gunnar Beskow kom ett par år senare liksom Ansgar Eeg-Olofsson att avsluta sig till AMSA. När han nästa gång tog upp "atomfrågan" i chalmeris-

ternas Tofsen gällde därför problemet kärnvapnen. Hans plädering för ett kärnvapenfritt svenskt försvar var en hänvisning till Sveriges möjligheter att i ett känsligt opinionsläge bli ett föredöme för andra länder: "Om Sverige går i spetsen bland småstaterna att skaffa eget kärnvapen ... försvagar det världsoinionens front mot atomvapen. Just Sverige, det neutrala föregångslandet med sitt humanitära kulturarv och sin fredstradition".⁴⁰

Alla debattörer var emellertid inte lika konkreta och lika tydliga i sina resonemang om vad "inträdet i atomåldern" skulle innebära. Läkaren, docent Gunnar Lindström medverkade i den tidigare omnämnda konferensen *Teknik och människovärde* 1956 med ett anförande betitlat "människofaktorn i atomåldern". Han påtalade visserligen farorna inte endast med den kritiska användningen av atomenergin utan också den fredliga, men hans slutsatser vittnar inte om någon större motståndsvilja inför inträdet i atomåldern: "Vi kan inte vrida utvecklingens hjul tillbaka, eftersom vi inte behärskar alla förutsättningarna, utan vi måste nog acceptera den tekniska utvecklingen och försöka göra det bästa möjliga av situationen".⁴¹

Han framhöll också angelägenheten av att humanister och teologer sökte övertyga de tekniska specialisterna om att det fanns livsfrågor som var betydligt viktigare än "de rent tekniska utvecklingsproblemen" men hans slutord ter sig förvånansvärt vankelmodiga: "Det är viktigt att vi gör klart för oss, om det är väsentligt att vi kan hålla samma etiska livsform i framtiden som nu, eller om vi är villiga att så småningom acceptera en mera materialistisk samlevnadsform" (s 30).

Gunnar Lindström återkom ett par år senare till samma problematik vid en sammankomst anordnad av Förbundet för kristet samhällsliv. Hans anförande innebar en varning inför utvecklingen men däremot inget avståndstagande från atomenergens fredliga användning. I den brytningstid som inträdet i atomåldern innebär gäller det att inte gripas av panik och med sensationsbetonade uttalanden försöka bromsa "en för människosläktet betydelsefull utveckling" utan att gemensamt söka lösa de uppkommande problemen och att känna ansvar inte endast för oss själva utan också för kommande generationer.⁴² Som varning var detta hans budskap onekligen tveksamt och försiktigt — som motstånd var det vacklande och halvhjärtat.

Brunnsviksrektorn och samhällsdebattören *Alf Ahlberg* tillhörde också de lågmälda och nyanserade betraktarna av sin samtids problem. Det är emellertid uppenbart att han mot slutet av 1950-talet blev allt mera bekymrad över utvecklingen och att han då också uttalade sig med större kraft. I en artikel från år 1958 — "Människan i teknikens tidsålder" — var han angelägen om att peka på "den moderna teknikens välsignelser": Hur mycket den moderna människan än må smäda tekniken så skulle hon "helt visst inte en enda dag av sitt liv kunna vara den förutan".⁴³ Men, fortsätter han, vi får aldrig något gratis — varje fördel har sitt pris. Och i det priset ingår risker, även

riskerna för utplåning: "Mänskligheten kan för första gången i sin mångtusentåriga historia begå ett universellt självmord".

Utvecklingen har enligt Ahlberg inneburit att den moderna tekniken ställer högre krav på människan än tidigare och detta inte endast intellektuellt utan också moraliskt. Förklaringen är denna enkla: "Om de onda krafterna också inte är större än förr, så har de fått ojämförligt mycket större möjligheter i teknikens värld". När Alf Ahlberg två år senare publicerade en samling uppsatser i en bok med titeln *Teknikens himmelfärd* var tonen dystrare och kritiken hårdare — den ironiska titeln talar sitt tydliga språk. Han tyckte sig leva i en brytningstid och det framgår också av bokens undertitel: "Betraktelser vid ett tidsskifte". En nyskriven essai — "Humanismen i atomåldern" i kapitlet *Kultur och teknik* — hade han till yttermera visso försett med detta motto:

"Ni glömmer, min herre, att även jag utvecklas' sade djävulen till en utvecklingsoptimist".

Utgångspunkten för Ahlbergs betraktelse var dels en allmänt pessimistisk syn på världsutvecklingen, dels vissa iakttagelser beträffande utbildningen i Sverige. Han erinrade återigen om att mänskligheten för första gången i historien nu hade de tekniska möjligheterna att "begå ett kollektivt självmord och förvandla hela vår planet till ett dystert mänlandskap".⁴⁴

Vad beträffar utbildningen i vårt land så tyckte han sig tydligt se denna utvecklingslinje:

"I alla våra bildningsanstalter på alla stadier kan man spåra en tendens till förmån för den teknisk-naturvetenskapliga utbildningen och till nackdel för den humanistiska bildningstraditionen. Vi återfinner den i kursplanerna för de allmänna läroverken likaväl som i den pågående "upprustningen" av universitet och högskolor. Den teknisk-naturvetenskapliga utbildningens "nytta" ligger i öppen dag, och man är därför beredd till betydande offer på dess altare. Den humanistiska bildningen däremot, som inte kan legitimera sig genom samma omedelbara matnyttighet, aktas på många håll ringa, där den inte betraktas som en överflödigt lyxvara."

Alf Ahlbergs uppfattning var den att man i skolan gjorde alldeles för litet för att odla människans känslö- och viljeliv och att den humanistiska bildningen — studiet av den stora dikten, den stora konsten, den klassiska visdomen — borde ha sin givna plats. Han var emellertid angelägen om att hans försvar för den humanistiska bildningen inte skulle uppfattas som ett angrepp på tekniken. Vad han angrep var "den stupida avgudadyrkan" av tekniken, den naiva tron att man frälsar världen med sputnikar, förväxlingen av medel och mål. Det är frestande att betrakta hans slutord som en gammal humanists och folkbildares testamente skrivet just då han lämnade sin rektorstjänst vid Brunnsviks folkhögskola efter 27 år och i en tid som han

själv uppfattade som ett "tidsskifte" — just innan debatten om "de två kulturerna" bröt ut på allvar:

"Skall den teknisk-naturvetenskapliga bildningen tjäna människans sak, måste den bäras upp av den humana bildningens anda — eljest blir den människan till förbannelse. Ju större hennes makt blir, desto mer krävs av henne för att rätt kunna handskas med makten. Den humanistiska bildningen med allt vad den innebär har i äldre tider för mänskligheten varit ett omätligt andligt kapitel. I atomåldern har den blivit ett nödvärn, som måste hållas levande, om inte mänsklighetens väg skall stupa brant mot de mörka ödesdjup från vilka ingen återvändo är" (s 82).

Miljöförstöring och u-landsproblem

"Ett står klart: Mänskligheten behöver en radikalt ny giv, där hushållning och planering kommer i första hand. Nuvarande slöseri och förödande passivitet kan endast bero på bristande insikter om lägets allvar. Det är ett dystert facit av vår tekniska och materiella utveckling att flera människor svälter än någonsin tidigare." (Georg Borgström i *Jorden — vårt öde*, 1953)

"En epok var avslutad... Afrika hade börjat vakna och se sig omkring med kritiska ögon. Det befann sig någonstans mellan trotsåldern och myndighetsåldern. En sak var den svarte mannen säker på: han ville inte längre lyda den vite mannen bara för att den vite var vit. Det var slut med den vites särställning, antingen han var förtryckare eller välgörare." (Gunnar Helander i *Svart symfoni*, 1955)

Utvecklingen under 1950-talet gick som tidigare nämnts i stort i framstegens tecken. Inträdet i atomåldern kunde visserligen uppfattas som riskfyllt men många såg det också löftesrikt. På samma sätt kunde man se både positivt och negativt på den rationaliseringsprocess som pågick inom näringslivet. Men i övrigt tycktes framtidsbilden ljus även om det kalla kriget kunde te sig hotfullt.

Om man analyserar den verksamhet som Kommittén för humanistisk orientering bedrev kan man knappast finna några tecken på andra allvarliga samhällsproblem inom ramen för en blivande ingenjörs verksamhetsfält eller intressfär. Man kan emellertid se ett växande intresse för två problemkomplex, som under 1960-talet skulle komma att tilldra sig ett starkt och ökande intresse. Den ena gällde miljön — framför allt i vårt eget land — och det andra allehanda svårigheter i den tredje världen. Det senare problemet gällde till en början frågor rörande avkolonialiseringen och de nya självständiga staternas trevande försök att själva forma sin framtid och inte minst den starka befolkningsökningen. Och i det sammanhanget kom både u-hjälpen och rasproblematiken att uppmärksammas

Ett första tecken på intresse för miljö- och försörjningsfrågor finner vi från mitten av 1950-talet i form av ett par föreläsningar av *Georg Borgström* över ämnet "Den tekniska utvecklingen och världens försörjning". Han hade som tidigare nämnts väckt stort uppseende ett par år tidigare med en

bok som var både ett vetenskapligt arbete och en stridsskrift: *Jorden — vårt öde*.

Borgström ville väcka "tänkande människor" till insikt om att det skulle krävas exceptionella åtgärder för att rädda världen från den försörjningskatastrof som den kommande befolkningstillväxten och det pågående resurslöseriet ofrånkomligen skulle leda till. "Det är ett dystert facit av vår tekniska och materiella utveckling att flera människor svälter än någonsin tidigare", framhöll han. Många faktorer hade enligt hans mening bidragit till denna utveckling. Kunskapens fragmentering eller — med hans egna ord — specialiseringens vådor har redan nämnts. "Tekniken" var en annan faktor men inte bara den "stora" tekniken. Det är inte bara atombomben som "tvingar mänskligheten att göra resolut front mot ödeläggelsen", säger han, utan också den teknik som exempelvis praktiseras inom jordbruket. Här krävs en grundlig revision och bättre kunskap om dagens verklighet. Men först och sist behövs en ny syn på naturen, ett nytt förhållningssätt:

"Här fordras en helt ny livsinställning. Vi måste börja räkna med naturen, den biologiska nödvändighetens grundlag. Här fordras ingenting mindre än en ny uppfostran. Det tusenåriga kärleksbudet får i detta ljus en ny och tidsenlig innebörd. Vi måste tjäna varandra — släktled till släktled, folk till folk. — Vi kan ej fortsätta att endast utnyttja varandra. Jordens resurser är allas egendom och bör komma hela mänskligheten till gagn. Därför måste vi kämpa mot förstörelsen."⁴⁵

Även om Borgströms bok väckte stor uppmärksamhet ledde den ändå inte till någon verklig miljödebatt. Genom Kommitténs förmedling anordnades visserligen en och annan föreläsning i slutet av 1950-talet men de var inte många. Intresset tycks mest ha varit inriktat på naturvårdsfrågor. Några exempel på föreläsningstitlar: "Naturvård och teknik", "Teknik och naturskydd", "Allemansrätt i skog och mark" och "Människan och naturens jämvikt".

Det relativt svaga intresset ute i skolorna tycks dock inte ha berott på att man inom Kommitténs ledning varit helt likgiltig för dessa frågor. I Kommitténs arkiv finns ett par listor med ämnesmässigt ordnade föreläsningssämnen. De är visserligen inte daterade men innehållet ger vid handen att de tillkommit i slutet av 1950-talet eller i början av 1960-talet. Under rubriken *Människan och hennes ingripande i naturen* finns bl a dessa föreläsningrubriker:

Människan och naturens jämvikt

Människan i naturen

Människa och natur — ett jämviktsproblem

Teknikern och naturskyddet

Vattenfallsutbyggnaderna och den svenska naturen

En tekniker i hembygdsvärden

Det är emellertid tydligt att dessa förslag inte vann någon starkare respons ute i skolorna. Endast få av de offererade föreläsningar kom till stånd. Med tanke på att den verkliga miljödebatten i Sverige inte satte fart förrän Rachel Carsons bok *Tyst vår* kommit ut på svenska år 1963 framstår trots allt Kommitténs intresse som ganska framsynt.

I de föreläsningkataloger som Kommittén för humanistisk orientering presenterade omkring 1960 fanns även en avdelning med rubriken "Internationella problem, rasproblem". Liksom i fråga om miljöfrågorna tycks det ha varit ett ämnesområde som efter att ha visats föga intresse tidigare började engagera allt fler och fler. Åtskilliga nya föreläsare hade vidtalats; bland dessa kan nämnas kyrkoherden och sedermera domprosten Gunnar Helander ("Rasproblem i vår tid"), litteraturchefen Jan-Erik Wikström ("Ungt folk i unga länder") och författaren Per Wästberg ("Afrika ropar"). Dessa var "nya" föreläsare som kom in i bilden i Kommitténs slutskede. Bland övriga ämnen fanns också dessa: "Världsnöden och vi", "Vit och gul kultur", "Vårt krympande klot" och "Afrika spränger bojorna".

Om man tar del av verksamhetsberättelserna finner man att det främst var befolknings- och rasproblemen som väckte intresse. Rasfrågan i USA var högaktuell under 1950-talet — bl a manifesterad i högsta domstolens förklaring 1954 att segregerad skolundervisning var oförenlig med USA:s författning. Situationen i Sydafrika uppmärksammades inte minst av *Gunnar Helander* som tidigare verkat som missionär där och som gestaltade problemen främst i skönlitterär form.

Den genomgång av den samtida tidskriftsdebatten som jag gjort tyder emellertid inte på att Kommitténs mest utnyttjade föreläsare deltog i denna i någon större utsträckning. Men det bör också konstateras att denna debatt inte heller var särskilt omfattande på 1950-talet. Den verkligt engagerade u-landsdebatten kom först på 1960-talet.

VI. Kommittén för humanistisk orientering

En sammanfattande analys

I den föregående framställningen har en relativt fyllig bild tecknats av den verksamhet som Kommittén för humanistisk orientering bedrev under åren 1943-1964. Det finns emellertid skäl att i en avslutande sammanfattning söka ge en samlad bild vad avser gruppens bildningssyn och samhällsuppfattning och dessutom att söka bedöma den betydelse verksamheten haft ifråga om såväl den humanistiska orienteringen bland unga teknikstuderande som den opinionsbildande effekten visavi det utbildningspolitiska etablissemanget. Den förstnämnda uppgiften avser främst den första "generationen" aktörer, som var mera enhetlig och tydligare profilerad i ideologiskt avseende än den senare som också kom att innehålla representanter för vissa maktcentra, bl a kyrkan, universiteten och fackliga organisationer.

Det bör vidare uppmärksammas att den bild jag söker teckna uteslutande bygger på det material som är knutet till Kommittén för humanistisk orientering. Jag har med andra ord inte sökt information på andra vägar. Jag kommer vidare att behandla Kommittén som den kamratgrupp den var och inte intressera mig för de enskilda aktörerna. Tillsammans taget innebär dessa reservationer att denna sammanfattande analys får en något skissartad karaktär.

1. En samstämd kamratgrupp

Ledningen för Kommittén för humanistisk orientering var en i vissa avseenden formaliserad arbets- och kamratgrupp. Den bestod av — jag avser nu den första "generationen" vid tiden för Kommitténs tillkomst — ett antal personer som hade mycket gemensamt. De var alla män; ingen enda var kvinna. (Det kvinnliga inslaget i föreläsningverksamheten var för övrigt påfallande litet — endast tio av närmare 300 identifierade föreläsare var kvinnor.) De var relativt unga, omkring 30 år eller lite drygt. Men de var ändå så gamla att de hunnit skaffa sig både viss livserfarenhet och viss skolning i det slags kollektivarbete som verksamheten i en folkrörelse innebär. Det var vidare en ideologiskt samstämd kamratgrupp engagerad inom

frikyrkliga samfund. Men de verkade på eget mandat; de var inte företrädare för någon kyrka eller någon organisation.

Att dessa unga män även var framgångsrika i sina studier och hade påbörjat lovande karriärer hör också till bilden. En av dem hade redan nått en slutposition i sin yrkeskarriär — det var Georg Wästlund som professor vid KTH — medan de övriga senare skulle komma att avancera ytterligare inom sina respektive yrkesområden. Flertalet av dem var naturvetare eller tekniker. En av initiativtagarna — Gunnar Ander — var visserligen historiker men han deltog inte aktivt i fortsättningen och litteraturhistorikern Erik Hjalmar Linder tillhörde inte själva ledningsgruppen. Vad gäller de personliga egenskaperna i övrigt så finns ingen anledning att spekulera över annat än det som har särskild relevans i detta sammanhang. Den dokumenterade verksamheten låter oss tro att de var initiativrika och utåtriktade, frimodiga, handlingskraftiga och uthålliga och fyllda av entusiasm för den sak de verkade för.

Denna bild av Kommitténs ledningsgrupp gäller som nämnts främst den första tiden. Vid den komplettering av gruppen som skedde både i samband med avgångar och vid utökning skedde rekryteringen uppenbarligen efter andra principer. Gruppen kom därför ett stycke in på 1950-talet inte längre att på samma sätt bestå av en samling unga män tillhörande en kamratgrupp. De flesta var nu män i staten och — vad viktigare är — flera var företrädare för myndigheter eller fackliga organisationer. Detta gäller tveklöst de båda representanterna för LO och TCO. Man hade också planer på att engagera en SAF-representant. Man torde också kunna se invalet av ärkebiskopen Gunnar Hultgren och rector magnificus Torgny Segerstedt som ett utslag av strävan att få stöd och sanktion av inflytelserika och legitimerade krafter i det etablerade samhället. Kommitténs arbete började allt mera fogas in i det Organisationssamhälle som den var en del av.

Om man ser denna förändring av ledningsgruppen i ett långtidsperspektiv ser det sig närmast konsekvent att den fria föreläsningens verksamhet som denna fria grupp bedrivit i samband med tillkomsten av det nya gymnasiet övergick till att bli en verksamhet helt i skolans regi, organiserad av skolans studierektorer och förlagd till vad som på tidens pedagogiska förkortningsspråk kallades ttf. Beteckningen ”Timmar till förfogande” leder lätt tanken till en verksamhet byråkratiskt och schematekniskt reglementerad och framförhandlad efter avtalskonstens alla regler. Den utvecklingen är förvisso i hög grad karakteristisk för det storskaliga och byråkratiska skolväsen som växte fram under efterkrigstiden.

2. Bildningssyn och medborgarideal

Att kartlägga och beskriva en enskild persons eller en grupp personers bildningssyn är inte någon alldeles lätt uppgift. Vad man i ett fall som detta har att utgå ifrån är närmast vilka kunskaper och färdigheter, förhållningsätt och attityder — och även värderingar i vissa avseenden — som ansågs vara av värde för blivande ingenjörer. Eftersom en bildningssyn inte alltid är explicit formulerad och klart artikulera måste man också ta fasta på vad som är indirekta eller implicita uttryck för en sådan bedömning. I detta fall framgår det naturligtvis främst av den föreläsningens verksamhet som Kommittén bedrev, även om den naturligt nog också måste ta viss hänsyn till andras önskemål. Den föreläsningens repertoar som presenterades — redovisad ovan i kapitel III — ger sålunda god information.

En explicit formulerad presentation av Kommitténs bildningssyn framgår främst av beteckningen ”humanistisk orientering” och av den programförklaring som lämnades i samband med starten. Vad gäller begreppet ”humanistisk” så bör uppmärksammas, att det i det allmänna språkbruket kunde avse både ”humanistisk lärdom” — dvs kunskaper inom ämnesområdet humaniora — och en ”humanistisk livssyn”. Det förhåller sig dock så att man långt ifrån alltid håller fast vid denna distinktion. Många ser också ett samband mellan de två företeelserna och för andra kan den ena sidan framstå som viktigare än den andra.

Om man tar fasta på det program som Kommittén presenterade i samband med starten finner man, att begreppet ”humanistisk” främst refererar till kunskaper. Man talade om klyftan mellan olika yrkesgrupper och om vikten av att bl a ingenjörer hade möjlighet att förstå väsentliga faktorer i tillvaron utanför det egna facket. Man talade om allmänbildning och menade att föreläsningar i ”humanistiska och sociala ämnen” skulle kunna skapa ökad förståelse för kulturella och sociala sammanhang. Någon definition av begreppet ”humanistisk” gavs dock inte. Det skulle därför vara metodiskt felaktigt att dra vittgående slutsatser om en mer artikulera bildningssyn utifrån en språklig analys av begreppet humanistisk bildning. Någon sådan fanns säkerligen inte. Begreppet användes ofta som ett allmänt samlingsbegrepp för det kulturella, sociala och psykologiska kunskapsområdet. Det man med humaniora i vid bemärkelse avsåg var kunskaper om det samhälle som de blivande ingenjörerna skulle verka i, historiska perspektiv och orientering om livsåskådningsfrågor och etik, om litteratur, konst och musik. Det kan för övrigt vara värt att notera att universitetens humanistiska fakultet vid denna tid inkluderade vad som senare kom att bli en samhällsvetenskaplig fakultet med bl a ämnena psykologi och sociologi. Det finns vidare skäl att notera att man talade om *orientering*, vilket rimligtvis innebar att

man syftade på kunskaper som inte skulle pluggas in på samma sätt som skolans faktakunskaper.

Det finns även en annan tanketradition som är av central betydelse i detta sammanhang. Den knyter an till begreppet humanism i dess betydelse av livssyn. Den emanerar närmast från det år 1937 bildade *Förbundet för kristen humanism*. Flera av Kommitténs föreläsare — en del dessutom nära förtrogna med ledningsgruppen — var aktivt verksamma i detta förbund. Till dessa hörde biskopen *Manfred Björkquist*. I en artikel i förbundets årsbok 1940 presenterade han ett program som gäller både livssyn och bildningssyn och som ter sig i hög grad överensstämmande med den hållning som karakteriserar Kommittén för humanistisk orientering. Som ingredienser i denna kristna humanism ingick inte endast en kristen livssyn utan också intellektuell öppenhet och tolerans — en tolerans som uppenbarligen inte fanns i alla kyrkliga samfund — och dessutom en markerad vilja till samhällsligt engagemang. I humanismen ingår som en väsentlig arvedel "ett sinne för mått och jämvikt, en öppenhet för skäl och motskäl, som avdämpar den politiska ivern och bevarar från fanatismens enögdhet".¹

Manfred Björkquist fann i den gamla humanisttraditionen en alltför stark estetisk inriktning och en allt för passiv hållning. Vad som i denna tid krävdes var en "kämpande humanism", en motkraft gentemot bl a en "stundom biologiskt förankrad ödestro". Noterbart är vidare att han i denna artikel från år 1940 särskilt betonade specialiseringens faror. Han påtalade "den nutida specialiseringen som får horisonter att krympa och gör studenten till facklärd utan trofast delaktighet i den humana kulturens stora tradition". Det bildningsstoff i gymnasiet som han framför allt ville värna om var filosofi och religionskunskap — man bör lägga märke till just denna beteckning — eller med andra ord bekantskap med "de tänkare som väglett vårt Västerland i dess kamp med de stora livsfrågorna".

För en sentida betraktare förefaller begreppet "kristen humanism" vara själva nyckeln till förståelsen av den verksamhet som Kommittén för humanistisk orientering bedrev. Man kan därför fråga sig varför Kommittén själv inte använde detta begrepp. Förklaringen synes vara att detta begrepp i början av 1940-talet var ett i någon mån kontroversiellt begrepp eller i varje fall ett begrepp som var oklart till sin innebörd och inte heller helt etablerat. I en artikel i *Årsbok för kristen humanism 1940* sökte *Natanael Beskow* — teolog, skolman, grundare och ledare av Birkagården i Stockholm och stiftare av *Förbundet för kristen samhällsliv* — bringa klarhet i begreppet och dessutom propagera för dess användning. Kristen humanism är inget "liebhaberei" för några "kristligt orienterade skönandar", förklarade han, utan ett väsentligt uttryck för kristendomens väsen och uppgift.² Och från denna ytliga variant av kristen humanism tog han bestämt avstånd: "En blott kristligt färgad humanism, en humanism som har sina väsensrötter i än

så förnämlig icke-kristen livssyn men lånat vissa element från kristendomen, kan icke hålla stånd mot den dehumaniseringsprocess som nu pågår."

Vad Beskow väntade sig av en kristen humanism var djup förankring i äkta kristendom, ett aktivt engagemang i samhällsliga frågor och vad han kallade en syntes mellan individ och kollektiv: "fria personligheters gemenskap i tjänande kärlek". Vi äger lösningen, förklarade han vidare, men vad har vi egentligen gjort för att bringa den i funktion i samhällslivet? För att i de "onda tidskonjunkturen" stå emot avkristning och dehumanisering? "Kristen humanism nu" borde bli en kampsignal innebärande att humanismen "inte kan dra sig undan hårt och obehagligt arbete på det ekonomiska och det politiska livets områden".

Parollen "kristen humanism" var emellertid som redan nämnts inte alldeles självklar eller ens meningsfull för alla. För vissa kristna var humanismens förankring i den antika kulturtraditionen, som ju var hednisk, främmande eller stötande. Och för vissa kulturradikaler framstod de kristnas anspråk omotiverade. I kölvattnet av den kristna riksoffensiven 1942 följde en debatt som också innehöll kritik av denna aktion med som det uppfattades monopoliserande tendenser. Ett viktigt inlägg i den debatten var en skrift författad av ABF:s studieledare *Gunnar Hirdman* — *Humanismens idé* — där han gjorde sig till talesman för en "profan humanism". Han stod främmande för kristendomen men menade ändock att kristendom och profan humanism kunde kämpa på en gemensam front eller kanske hellre föra "en gemensam kamp på var sin front emot den gemensamma fienden".³

Frågan om kristen och profan humanism togs upp i en artikel i *Frikyrklig ungdom* våren 1943 — alltså just under förberedelserna inför Kommitténs start — av en av dess kommande föreläsare, fil dr *Manne Eriksson*. Han var inte endast starkt kritisk gentemot Gunnar Hirdmans skrift utan också direkt avvisande gentemot inte endast begreppet kristen humanism utan också själva grundtanken. Han argumenterade på följande sätt:

"Gränserna mellan kristendom och humanism kunna säkerligen ej suddas ut, så länge kristendomen förblir sann kristendom och humanismen förblir blott vid det mänskliga. Det är skenbart så litet som skiljer — men det är Korset. Det måste alltid förbli en dårskap för den humanism, som ej upptäckt det ondas fruktansvärda realitet inom människan själv utan ännu tror på människans inneboende godhet. Humanisten och den kristne tillhöra två olika världar, alla deras likheter till trots, och gemenskap dem emellan är tänkbar först när båda mötas som syndare. Men detta kan ej få hindra att båda samarbeta praktiskt när rätt och rättfärdighet hotas av både irreligiösa och inhumana krafter. Inbördes krig mellan humanism och kristendom borde väl kunna undvikas under denna tid, även om linjerna som skilja dem åt måste hållas klara. Att i borgfredens intresse söka suddas ut gränserna skulle i längden skada båda parter."⁴

Ännu ett inlägg i denna debatt ska beröras och detta främst av det skälet, att det visar på den utveckling som trots allt var på gång. Ordföranden i För-

bundet för kristen humanism, *Georg Landberg* — historiker och rektor vid Fjellstedtska skolan i Uppsala och fören av Kommitténs föreläsare — tog upp frågan om begreppet ”kristen humanism” i en uppsats 1955. Han motiverade detta med att många alltså svävade i ovisshet om dess innebörd. Han förklarade att ”kristen humanism” i sista hand ingenting annat var än en kristendom som ”speciellt besinnar sin omedelbara roll i det pulserande människolivet med alla dess skiftande problem och svårigheter”. Det är en kristendom som ”inte ensidigt tar sikte på det som är hinsides” utan som helhjärtat tar fasta på börens ord ”Ske Din vilja, såsom i himmelen så också på jorden”.⁵ Kristen humanism måste, menade Landberg, stå i viss motsättning till den kristendomsuppfattning som anser skapelsen präglad av synd och lidande, denna ensidighet som ”i syndamystiken ser hela svaret på världsgåtan”. Den räknar i stället med ”tillvaron av en i den ursprungliga skapelsen given positiv medmänsklighet: hjälpsamhet, kärlek, skapande och uppbyggande aktivitet, sanningslidelse och saklighet, vilja till uppoffring” (s 12).

Det torde inte behöva råda någon tvekan om att den hållning — avseende både bildningssyn och medborgarideal — som präglade ledningen för Kommittén för humanistisk orientering i hög grad överensstämmer med denna form av kristen humanism. Den bärande idén i denna syntes av bildningssyn och samhällsuppfattning kan enklast betecknas den *kristna medborgartanken*.

Att kartlägga de ideologiska trådarna tillbaka i tiden är visserligen ingen central fråga i detta sammanhang men det kan ändå vara värt att peka på en tradition som är stark och påtaglig. Den går tillbaka till väckelserörelsens barndom i slutet av 1800-talet. I en avhandling om frikyrkorörelsens hållning till det politiska arbetet vid sekelskiftet — *Frikyrkorna, arbetarfrågan och klasskampen* — påvisar Irving Palm den syn i dessa frågor som Svenska Missionsförbundets grundare P P Waldenström gav uttryck för. Genom att engagera sig i samhällslivet — bli genom att delta i de politiska valen — hade de troende möjlighet att påverka samhällsutvecklingen och därmed ”motverka effekterna av en dålig överhet utan att vara upproriska”. Waldenström efterlyste enligt Palm en större medvetenhet bland de kristna. De borde utnyttja möjligheten att rösta och ”göra sin pligt”. Författaren menar att denna inställning överensstämde med den gängse inom de samfund han undersökt — Svenska Missionsförbundet, Svenska Baptistsamfundet och Metodistkyrkan — och sammanfattade: ”De troende skulle inte dra sig undan utan i stället ta tillvara sina medborgerliga rättigheter. Det var deras plikt att till exempel delta i de politiska valen och rösta fram helt troende kandidater. De kristna och kyrkan fick inte fränsäga sig sitt ansvar för samhällsutvecklingen. Men det politiska intresset fick inte gå för långt.

Varnande röster höjdes för alltför stort partinit och för politiska stridigheter.”⁶

Liksom det för den samhällslojala väckelserörelsen i slutet av 1800-talet var främmande att göra uppror och resa protester var det för Kommittén för humanistisk orientering med dess frikyrkliga akademiker naturligt att främst inrikta sig på positiva och konstruktiva insatser. Inriktningen på vad man kallade ”ansvarsberedd kristendom” överensstämmer väl med denna tradition inom frikyrkorörelsen.

Genom utvecklingen under 1900-talet tillkom också som redan nämnts nya influenser. Utöver förbundet för kristen humanism kan nämnas *Förbundet för kristet samhällsliv* — ett förbund för ”tillämpning i samhället av de rättfärdighetens och kärlekens lagar, vilka innehålls i Jesu evangelium” —, de fria kristliga student- och gymnasiströrelserna och i någon mån *Oxfordrörelsen*.⁷

Att medlemmarna i Kommittén för humanistisk orientering hade ett samhälleligt engagemang är uppenbart. Men hade de också en medveten och reflekterad politisk uppfattning? Jag har inte funnit det vara angeläget att söka utrona deras politiska sympatier men jag har å andra sidan under arbetets gång inte kunnat undgå att göra vissa iakttagelser. Det torde inte råda någon tvekan om att de flestas politiska uppfattning stod i bäst överensstämmelse med folkpartiets och därvid främst — i något fall kanske utslutande? — med dess frisinnade fraktion. I den mån det sociala kontaktnätet omfattade även politiskt aktiva personer tillhörde nog dessa i allmänhet detta läger. Av de 10-tal riksdagsmän som engagerades som föreläsare tillhörde de allra flesta folkpartiet. Detta innebär dock på intet sätt att Kommittén i sin verksamhet skulle ha vägletts av några partipolitiska hänsyn. Jag tolkar det som ett resultat av den livsåskådningsmässiga gemenskapen och den personliga bekantskap som det sociala kontaktnätet skapade.

3. Kommittén och dess betydelse i samtida utbildningspolitik och samhällsdebatt

Ett centralt problem i en studie som denna är naturligt nog frågan om vilken betydelse Kommittén för humanistisk orientering hade i samtidens utbildningspolitik och samhällsdebatt. Man kan givetvis betrakta den enbart som en företeelse som speglar en tids förhållanden i vissa avseenden — såväl de handfasta realiteterna som den svårfångade tidsandan — men man vill som forskare gärna komma fram till en uppfattning om i vilken utsträckning och på vilket sätt den också påverkat utvecklingen. Att ge ett entydigt svar på den frågan är emellertid av naturliga skäl omöjligt. Kommittén verkade under drygt 20 års tid och händelseutvecklingen är allt för komplex för att det ska

vara möjligt att fixera vissa krafters roll. Något annat än en insiktsfull rimlighetsbedömning — självfallet grundad på ett studium av allt källmaterial av relevans som kan uppbringas — synes inte var möjlig. Detta är för övrigt inget unikt för det aktuella fallet utan gäller all historisk forskning rörande mer komplexa och över tid utsträckta skeenden.

Man måste naturligtvis också var medveten om den risk för systematisk överskattning som föreligger i de fall forskaren/författaren känner sympati för företeelsen ifråga. Att jag i detta fall sett positivt på Kommitténs arbete har säkerligen framgått av det föregående — enbart det faktum att jag ägnat åtskillig tid åt denna studie är ett uttryck för en positiv värdering — men jag vägrar att låta denna inställning styra mina slutsatser. Jag har aldrig kunnat förstå — och än mindre acceptera — den inte alldeles ovanliga meningen, att om en forskare inom humanistiska eller samhällsvetenskapliga discipliner sällan eller aldrig kan vara helt och fullt objektiv, så ska han heller inte ens behöva *sträva* efter största möjliga objektivitet. En sådan inställning synes mig vara resultatet av ett lika banalt som blamant tankefel.

Vid ett resonemang om de tänkbara effekterna av Kommitténs verksamhet kan det vara klokt att inledningsvis fråga sig vilka de *tänkbara* effekterna kan vara. Även om det inte är möjligt att strikt skilja dem åt torde man kunna nämna dessa effekter:

1. Påverkan på de teknikstuderande vad gäller synen på tekniken i samhället och den kommande yrkesrollen;
2. Direkt eller indirekt stimuleras till den allmänna debatten över temat "Tekniken, människan och samhället" samt
3. Påverkan ifråga om den reformering av ingenjörsutbildningen som genomfördes och/eller diskuterades.

Vad kan man då grunda en bedömning av Kommitténs betydelse på? Effekstudier av detta slag inrymmer två problem: dels att fixera och mäta eller uppskatta de aktuella effekterna, dels att fastställa eller uppskatta effekternas samband med den påverkansfaktor som man vill bedöma. I detta fall är det möjligt att med någorlunda stor säkerhet fastställa vissa förändringar av gymnasieutbildningen men knappast ifråga om de övriga tänkbara effekterna. I de fallen kan man endast ta fasta på vissa indikatorer och göra en rimlighetsbedömning utifrån kännedomen om dessa. De viktigaste indikatorerna gäller verksamhetens omfattning och de medverkande föreläsarnas och debattörernas ställning i samtidens kultur- och samhällsdebatt.

När det gäller läroverksingenjörernas utbildning torde man tveklöst kunna se ett klart samband mellan Kommitténs verksamhet och den läroplansreform som genomfördes 1956 innebärande att nutidshistoria med samhällslära och arbetspsykologi infördes på skolschemat. Indicerna för detta samband är klara och av flera slag. Ordföranden i 1948 års tekniska skolutred-

ning var överdirektören i Överstyrelsen för yrkesutbildning Ryno Lundquist som aktivt stött Kommitténs tillkomst och verksamhet. Utredningen pekade explicit på Kommitténs arbete och gav den ampla lovord. Utredningsförslaget tillstyrktes av en bred remissopinion och i vissa fall — det gäller främst de tekniska gymnasierna — hänvisade man till erfarenheterna av Kommitténs föreläsningsverksamhet.

Vad beträffar den stora strukturreformen i samband med 1964 års gymnasierreform — med den kraftiga förstärkningen av de "allmänbildande" ämnena — så är det svårare att påvisa ett direkt samband med Kommitténs verksamhet. De främsta motiven för de tekniska gymnasiernas integrering i det allmänna gymnasiet var andra än att innehållsligt bredda ämnesregistret. Det är emellertid möjligt att den opinionsbildande verksamhet som beskrivits och som inte minst berört de tekniska gymnasiernas lärarkårer bidragit till att undanröja ett eventuellt motstånd mot att införa ytterligare stoff av humanistiskt och socialt slag.

Kommitténs föreläsningsverksamhet var ju primärt och huvudsakligen avsedd för de tekniska gymnasierna. Som tidigare berörts kom emellertid tanken på "humanistisk orientering" att sprida sig och slå rot även vid de tekniska högskolorna. Den ledde också till försök — främst från studenternas sida — att föra in humanistiska inslag i den reguljära undervisningen. Detta lyckades dock inte. Inte heller de försök som vid två tillfällen gjordes i riksdagen ledde till några konkreta resultat. Om dessa ansträngningar att förändra civilingenjörsutbildningen fick några bieffekter i form av ökad medvetenhet om problematiken och förändrade attityder är svårt att bedöma. Att de i någon mån skulle ha fått sådana effekter lär dock inte kunna uteslutas.

Verksamhetens ursprungliga avsikt var att ge eleverna vid de tekniska gymnasierna kunskaper om livet och människorna utanför den yrkesvärld som de efter utbildningens slut skulle träda in i. I vad mån man lyckades vidga horisonterna och skapa ökad medvetenhet om tekniken i samhället är dock svårt att avgöra. Man kan givetvis räkna med att varje enskild elev inte kan ha hört så särskilt många föreläsningar. Det torde dock inte vara uteslutet att en och annan ung människa kan ha blivit "väckt" genom en enda engagerande föreläsning. Man måste också räkna med möjligheten av "spin-off"-effekter i form av påverkan på lärarkåren. Försöken att uppnå mer stabila inlärningseffekter med hjälp av en organiserad referat-service — med särtryck av tidskriftsreferat — lyckades dock inte trots ivriga ansträngningar.

Föreläsningsverksamheten vid de tekniska högskolorna var som tidigare nämnts inspirerad av Kommittén för humanistisk orientering liksom också den livliga debatten om utbildningens utformning. Denna aktivitet var som mest intensiv i slutet av 1940-talet och början av 1950-talet. Man frågar gär-

na: var den endast ett uttryck för behovet av en stunds förströelse? Ett "divertissemang" utan allvar och mening? Eller bidrog den till att skapa en tradition, en "teknikkultur" som också inkluderade en positiv inställning till humanistiska kulturyttringar och till medvetenhet om teknikens konsekvenser i samhället?

Även om det inte går att ge något entydigt svar vill jag ändå redovisa några iakttagelser från ett komparativt studium av vissa remissyttranden över 1960 års gymnasieutrednings betänkande. Man finner därvid att inställningen till orientering inom "kulturämnena" är påfallande positiv i yttranden från just *KTH* och *CTH* medan den snarare var sval eller negativ i yttranden från t ex *lantbruks-, skogs- och veterinärhögskolorna*. Som tidigare nämnts menade lärarkollegiet vid Chalmers att ämnena religionskunskap och historia på vissa linjer borde förstärkas och från *KTH* påtalades allmänt vikten av "social och kulturell orientering". I kontrast till detta betonade de "agrara" fackhögskolorna vikten av att stärka ämnena kemi och biologi. Lärarkollegiet vid lantbrukshögskolan ifrågasatte om man inte kunde reducera kurserna i samhällskunskap och filosofi. Det kan vidare noteras att *Statens naturvetenskapliga forskningsråd* i klartext föreslog att två veckotimmar skulle flyttas över från "den humanistiska till den naturvetenskapliga ämnesgruppen" på naturvetenskaplig linje.

Det är förvisso inte tillrådligt att dra allt för långtgående slutsatser av dessa iakttagelser men det framstår ändå som ett faktum att de tekniska högskolorna i Stockholm och Göteborg i flera sammanhang visade en klart positiv syn på det i bred mening humanistiska bildningsfältet — och manifesterad även i den tid som senare gått till historien som den materiella tillväxtens rekordår. I vad mån denna hållning var ett arv av en tradition som skapades i slutet av 1940-talet låter sig inte så lätt avgöras. Det kan dock noteras att i det yttrande som lämnades över Gymnasieutredningens betänkande av *organisationskommittén för tekniska högskolan i Lund* inte ett ord yttrades om allmänbildningsfrågan. Om detta var en tillfällighet eller inte är givetvis också svårt att avgöra. Om man skulle vilja vinna ytterligare klarhet i frågan om den långsiktiga effekten av den humanistiska verksamheten vid *KTH* och *CTH* kanske en jämförelse mellan dessa högskolor och de nya tekniska högskolorna i Lund, Linköping och Luleå vad avser allmänskulturell verksamhet skulle kunna ge vissa indikationer.

Vilken roll spelade då Kommittén för den allmänna debatten om tekniken och samhället? Ett enkelt och rakt svar kan inte ges. Det är möjligt att mera kunde göras för att belysa den frågan än vad som gjorts i denna studie, men jag är inte säker på att det vore god hushållning med "forskarkraft". Det får därför bli en personlig *bedömning* grundad på det studium som jag redovisat i det föregående och en allmän kännedom om tiden ifråga genom egen och andras forskning.

Det bör omedelbart slås fast att Kommitténs inflytande växlade starkt under dess 20-åriga historia. Enligt min mening spelade den en *betydande* roll i opinionsbildningen i slutet av 1940-talet och början av 1950-talet. Många tongivande samhällsdebattörer var lierade med Kommittén och deltog aktivt i samhällsdebatten. Det totala antalet föreläsare var inte obetydligt — närmare 300. Enbart detta att acceptera en inbjudan att föreläsa innebar rimligtvis att vederbörande blev informerad om Kommitténs syfte och verksamhet. Eftersom många av föreläsarna innehade viktiga positioner i samhället med ett omfattande kontaktnät, torde man kunna räkna med att kännedomen om verksamheten via dessa kanaler spreds i vidare kretsar. Det var heller inte ovanligt att en föreläsare lät publicera sitt föredrag. Kommitténs medverkan i konferenser och kurser bör också beaktas.

Utöver vad som tidigare sagts beträffande debatten vill jag redovisa ett indicium av annat slag. I Svenska arbetsgivareföreningens månadstidskrift *Industria* utlystes år 1947 en pristävling med förslag till innehåll i vad man kallade ett "Ideal-Industria". Det vinnande förslaget — inlämnat av en ingenjör i Norrahammar — innehöll tio artiklar eller programpunkter och bland dessa fanns två "humanistiska" ämnen, för övrigt de båda första. Det ena av dessa var "Humanistisk undervisning i de tekniska skolorna" och gavs denna motivering: "Utan en djupare livssyn hos människorna bli teknikens triumfer av problematiskt värde".⁸ I juryns motivering heter det: "Som ett plus kommer därtill de första två mera humanistiskt betonade artiklarna, som även de berör väsentliga och aktuella ämnen". Jag har svårt att inte se både förslagets utformning och juryns bedömning som ett direkt resultat av den opinionsbildning som Kommitténs för humanistisk orientering bedrev.

Det är emellertid uppenbart att Kommitténs roll i den samtida debatten ett stycke in på 1950-talet successivt började minska. Det lär inte kunna hävdas att den spelade någon märkbar roll i opinionsbildningen under de sista åren. Denna minskande betydelse betingades så vitt jag kan bedöma av två omständigheter: dels att den förlorade i vitalitet och dels att den allt mera kom att arbeta i otakt med samhällsutvecklingen. Medan den under den första tiden hade vinden i ryggen, fick den mot slutet kämpa i motvind.

Det finns anledning att avslutningsvis något beröra just problematiken "Kommittén i tiden". Det innebär att vi betraktar Kommittén som *tidsföreteelse* — som en historisk företeelse — och ser den i relation till samhällsutvecklingen. Den frågan är utan tvekan av intresse och det alldeles oavsett hur vi bedömer Kommitténs betydelse.

4. Ett samhälle i förändring

När man nu på 1980-talet ser tillbaka på Kommittén för humanistisk orientering och vill förklara dess tillkomst år 1943, dess verksamhet under drygt 20 år och dess upplösning 1964 skulle man kunna formulera frågan på detta tillspetsade sätt: *Varför kunde man starta verksamheten 1943 men inte hålla den vid liv 1964?* Man kan också formulera den på ett mindre utmanande sätt: *Varför förlorade Kommitténs verksamhet betydelse efter mitten av 1950-talet? Vilka förändringar i skola och samhälle gjorde den överflödigt?* Frågan om Kommitténs tillkomst har belysts ingående och kunnat besvaras med stor säkerhet. Det finns därför inte anledning att här orda mera om den saken. Man kan dock notera att de unika förutsättningarna för Kommitténs tillkomst — världskriget med dess krav på andlig upprustning i samhället och beredskapspedagogik i skolan — upphörde ganska snart utan att intresset för Kommitténs verksamhet minskade. Det började ske först mot slutet av 1950-talet.

Detta att en verksamhet upphör efter en tid är självfallet i och för sig inget märkligt som alltid kräver djupsinniga förklaringar — motsatsen skulle snarare vara märklig. Den enkla förklaringen är ofta den, att de speciella förutsättningar som en gång fanns inte längre är för handen. Till detta kommer givetvis också ledningens personliga egenskaper. Det kan dock vara av intresse att i en studie med den överordnade rubriken *Tekniken, människan och samhället* avsluta med några allmänna funderingar kring frågan om utvecklingen i Sverige under denna tid — jag avser då förhållanden som har relevans för den här aktuella problematiken.

Det är naturligt att allra först ta fasta på de utvecklingstendenser som direkt berör Kommitténs centrala uppgift. Den ena gäller utbildningen. Läsåret 1943/44 fanns i Sverige 9 tekniska läroverk. Under tiden fram till 1963/64 ökade detta antal till 27. Denna enormt snabba och starka volymökning motsvarar den över hela fältet exempellösa expansionen. Antalet studentexamina vid de allmänna läroverken ökade under perioden 1940-1965 med närmare 600 %. En annan viktig faktor var det förhållandet att utbildningen vid de tekniska gymnasierna förlängdes med ett år i och med 1964 års gymnasiereform samtidigt som de integrerades med de allmänna gymnasierna. Framväxten av *utbildningssamhället* karakteriseras inte endast av denna enorma volymtillväxt med en därtill hörande byråkratisering utan också av en långtgående integration och uniformering vad gäller struktur och innehåll. Medan det i början av 1940-talet var möjligt för en handfull entusiaster att starta en föreläsningsverksamhet vid nio skolor torde det ha varit en övermäktig uppgift när antalet skolor blivit tre och antalet elever fem gånger så stort.

Även om den planerade "kristna insatsen" förändrades till "humanistisk orientering" finns det skäl att notera den stora förändringen ifråga om andligt klimat som skedde under de två första efterkrigsdecennierna. Skillnaden mellan tiden för Kommitténs tillkomst och dess avslutning kan enkelt illustreras genom hänvisning till två stora manifestationer. Riksdagens och kyrkomötets gemensamma apell till svenska folket hösten 1941 — "Den svenska linjen är den kristna linjen" — och den kristna riksoffensiven 1942 var tydliga uttryck för en i stort sett samlad och stark uppslutning kring kristna synsätt som gav Kommittén vind i seglen.

År 1964 var situationen en helt annan. Frågan om kristendomsundervisningens omfattning och utformning i skolan hade debatterats med stor intensitet ända sedan 1946 års skolkommissions betänkande hade publicerats 1948 och en serie av åtgärder hade vidtagits för att förändra undervisningens mål och innehåll.⁹ Syftet var uppenbart: att bredda undervisningen och göra den värdeneutral. En viktig händelse var givetvis 1951 års religionsfrihetslag som gjorde det möjligt för svenska medborgare att lämna svenska kyrkan utan att inträda i något annat kristet samfund. På skolans område skedde 1958 den förändringen att beteckningen "morgonandakt" ändrades till "morgonsamling". I den läroplan som utfärdades 1962 för den samma år införda grundskolan betonades kravet på "objektivitet" i undervisningen vilket också markerades genom att ämnesbeteckningen "kristendoms-kunskap" ändrades till "religionskunskap"; denna förändring var också en följd av att ämnet breddades till att i större utsträckning än tidigare omfatta även icke kristna religioner. Enligt 1960 års gymnasieutredning borde morgonandakterna ersättas av "gemensam samling" med ett varierat innehåll, t ex musik, uppläsning och filmvisning. "Åsiktsfriheten får ej kränkas", hette det i betänkandet. Samtidigt föreslogs en relativt stark reduktion av kristendomsundervisningen (i fortsättningen religionsundervisningen) i gymnasiet.

Frågan om religionsundervisningens omfattning och utformning i gymnasiet ledde till en omfattande och häftig strid under åren 1963-64. Även om fronterna inte var alldeles enhetliga kan man faktiskt tala om ett slags "kulturkamp". Från snart sagt hela det "kristna" Sverige gjordes stora ansträngningar att motverka de sekulariseringssträvanden som förslaget tycktes vara ett uttryck för. Det bör dock observeras att många såg frågan som uteslutande som ett *bildningsproblem*. Erik Hjalmar Linder tog exempelvis avstånd från tanken på "religionspropaganda i skolorna" men talade varmt för religionsundervisningens bildningsvärde.¹⁰

Det mest uppseendeväckande inslaget i denna aktion var en riksomfattande namninsamling till förmån för ett högre timtal för kristendomsämnet på gymnasiet.¹¹ Om man vidare noterar att ett nytt politiskt parti — *Kristen demokratisk samling* — etablerades 1964 som en direkt reaktion mot den

”sektialiseringssvåg” som tycktes kulminera i gymnasiereformen så framstår klimatförändringen under perioden 1943-1964 som dramatisk. Den kristna mobiliseringen i början av 1960-talet var visserligen stark men den stora skillnaden mellan 1940-talet och 1960-talet var det förhållandet att den vid det senare tillfället trots de många underskrifterna var i klart underläge både maktpolitiskt och opinionsmässigt.¹² För Kommittén för humanistisk orientering fanns i *det sekulariserade samhället* inte samma ansvar som i krigsårens samhälle präglad av samling kring kraven på andlig upprustning.

Kommitténs föreläsningssamling fick då den upphörde 1964 på sätt och vis ett slags fortsättning i den verksamhet som kom att arrangeras i skolans regi på ”timmar till förfogande”. Detta förhållande kan ses som karakteristisk för en annan utvecklingstendens under efterkrigstiden, nämligen den att det allmänna tagit på sig allt flera uppgifter, att med andra ord den offentliga sektorn tillförts en rad nya funktioner eller i vissa fall att en del uppgifter professionaliserats och förts över till särskilt utbildade experter. På skolans ormade tillkom under efterkrigstiden en rad nya befattningshavare: psykologer, kuratorer, studie- och yrkesvägledare, skolvärdinnor m fl. Eftersom många av dessa befattningshavare har med omsorg av andra att göra kan man tala om en framväxande *omsorgsbyråkrati* med professionellt utbildade experter.¹³

Utmärkande för denna omsorgsbyråkratis sätt att arbeta är ett *rationalistiskt* förhållningssätt. Det är ju detta som utgör det karakteristiska i vad som kommit att kallas *social ingenjörskonst*, detta — som *Krister Wickman* och *Roland Pålsson* uttrycker sig i den tidigare nämnda artikeln i *Tiden* 1948 — att ”med en expertimenterande saklighet utveckla verktygen för en social ingenjörskonst”. I det omsorgsbyråkratiserade expertsamhället fanns inget behov av den anomali som Kommittén för humanistisk orientering utgjorde och detta i desto mindre grad som de statliga och kommunala medlen vid denna tid tycktes räcka till det mesta.

Kommittén kom emellertid i otakt med tiden även av andra skäl. I det *organisationssamhälle* som växt fram var det naturligt — och nödvändigt? — att de fria aktiviteterna på ”timmar till förfogande” i förekommande fall förmedlades av fackliga organisationer — Författarcentrum, Konstnärscentrum, Musikcentrum m fl — och betalades med allmänna medel enligt taxor fastställda efter förhandlingar med t ex Konstnärliga och litterära yrkesarbetares samarbetsnämnd (KLYS). Organisationstendenserna spred sig till snart sagt all verksamhet.

Om man betraktar dessa förändringar som innebar att de förutsättningar som funnits för Kommitténs verksamhet successivt underminerades, kan man undra om den fråga jag i detta avsnitt sökt besvara verkligen är rätt

ställd. Kanske man i stället borde fråga varför föreläsningssamlingen trots allt kunde hållas i gång så länge som faktiskt skedde?

Intresset för *psykologi* var som framgått av det föregående påfallande starkt. Den i industriell, social och pedagogisk verksamhet praktiserade psykologin kan också ses som en exponent för den sociala ingenjörskonsten. Det rationella förhållningssättet innebar inte endast en stark tilltro till den vetenskapliga psykologins möjligheter att välja ”rätt man på rätt plats” och att på ett riktigt sätt sköta arbetsledning utan också att mera allmänt förklara och ”förstå” det mänskliga beteendet — inte minst det avvikande beteendet. Detta senare medförde inte sällan att man blandade samman de båda innebörderna i begreppet ”förstå”: att intellektuellt förstå eller inse och att moraliskt acceptera. En rationellt förankrad ”förklaringspsykologi” kom därvid lätt att leda till en moraliskt motiverad ”förståelsepedagogik”.¹⁴

Här har pekats på framväxten av en rad nya ”samhällen” — men varför inte också ”tekniksamhället”? Den utveckling som präglade efterkrigstidens första decennier innebar givetvis också att teknikens betydelse ökade starkt. En rad indikationer talar starkt för detta — inte minst behovet av en snabb och kraftig utökning av den tekniska utbildningen, manifesterat bl a i tillkomsten av de tekniska högskolorna i Lund, Linköping och Luleå på 1960-talet.¹⁵ Allt detta är visst och sant och alldeles uppenbart. Men: jag har här tagit fasta på utvecklingstendenser som gjorde det svårt för en grupp enskilda människor att bedriva ”humanistisk orientering” bland eleverna vid de tekniska gymnasierna. Jag kan inte finna något i ”tekniksamhällets” framväxt som utgjorde ett avgörande hinder — och detta allra minst som företrädare för den tekniska världen ofta visade sig klart positiva till ”den andra kulturen”. Det förefaller som om de tekniska framstegen varit så uppenbara och så häpnadsväckande att vi utan närmare eftertanke fört in det mesta i den senaste tidens utveckling under den allmänna benämningen tekniksamhället och därmed tror oss ha pekat på en förklaringsfaktor.

Den protest mot detta synsätt och detta språkbruk som historikern *Erik Lönnroth* framförde vid Vitterhetsakademiens konferens ”Människan i tekniksamhället” 1977 kan förtjäna uppmärksamhet. Eftersom teknik aldrig utvecklats av sig själv utan av människor för att nå bestämda — men sinsemellan olikartade syften — så är det självfallet, säger han, inte tekniken ”utan de mänskliga syftena och åtgärderna som är innovationsfaktorn”.¹⁶ Det betyder att begreppet ”tekniksamhälle” inte går att använda som förklaring av samhällets utveckling — ”det är ur utvecklingsanalytisk synpunkt ett nonsensbegrepp”.

Det finns ingen anledning att i detta sammanhang diskutera denna ”provokation”. Det må vara nog med att redovisa den uppfattningen att hänvisningen till den tekniska utvecklingen inte kan utgöra någon *övergripande* förklaring av de öden som Kommittén för humanistisk orientering rön-
te.

Det förefaller dock rimligt att anta att teknikens framsteg förstärkte en rationalistisk och materialistisk livs- och samhällsuppfattning.

I detta avslutande avsnitt, där jag tillåter mig lite mera av fritt resonering, har jag pekat på några utvecklingstendenser av intresse i detta sammanhang. Dessa tendenser har främst gällt tekniken (i betydelsen förfarandet) i det samhälleliga arbetet. Av lika stort intresse är självklart frågan om målen. Något övergripande, explicit formulerat mål för samhällsutvecklingen i stort antas ju inte av vårt lands högsta beslutande organ, riksdagen. Men kan man kanske ändå — utan att tro på någon "allmänvilja" av det slag Rousseau föreställde sig — finna ett sådant övergripande mål inbyggt i de avsikter som kan spåras bakom olika åtgärder på skilda områden? I försöket att finna ett sådant övergripande mål kan jag inte se något annat än detta: *välfärd*. Detta mål kan i sin tur delas upp i två komponenter: *materiell och social välfärd*. Två frågor inställer sig genast: 1. Hur var balansen mellan dessa mål? 2. Med vilka medel sökte man uppnå målen?

Vad gäller den första frågan så förelåg enligt min mening en klar prioriteringsordning under den här aktuella perioden innebärande att den materiella tillväxten gavs en ökande prioritet. Och resultatet jävar inte den bedömningen — benämningen "rekordåren" är både välfunnen och adekvat. Vad beträffar medlen för denna politik råder ingen tvekan. Det rationella tänkandet, forskningen och det vetenskapliga utvecklingsarbetet framstod som det överlägsna instrumentet. Det kanske mest synbara beviset finner vi i den sektoriellt finansierade FoU-verksamheten som på allvar slog igenom i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet. Och ifråga om det byråkratiserade omsorgsarbetet framstod en "sakligt arbetande rationalism" som gått under namnet den sociala ingenjörskonsten som det effektivaste medlet.

Att den snabba ekonomiska utvecklingen med bl a ett rekordprogram för bostadsbyggandet kunde hota kulturella värden kom uppenbarligen inte att stå klart förrän rivningsvägen och betongbyggandet förhärjat åtskilliga gamla miljöer. Men hur drabbades människorna? Hur skulle man förhindra den utslagning som kunde bli en konsekvens av långtgående rationalisering och omfattande befolkningsomflyttningar? Hur tänkte man ta hand om offren för dessa förändringar? Om detta vet vi föga. Det är emellertid ett faktum att man från statsmakternas sida omkring 1960 vidtog åtskilliga åtgärder för att möta svårigheterna. Stora satsningar planerades ifråga om utbildning av *psykiatriker, psykologer, socionomer och arbetsterapeuter*. Vad var då syftet? Var denna satsning ett led i utvecklandet av *den produktionsanpassade människan*? Skulle dessa "människovårdare" ta hand om de utslagna och söka återföra dem till produktionen? Eller var man mera inriktad på "slutförvaring"? I vilken utsträckning beaktade man dessa problem i utbildningen av tekniker och ekonomer?

Det finns också skäl att fråga sig i vilken utsträckning humanistiska per-

spektiv av det slag Kommittén för humanistisk orientering anlade på samhällsproblemen gavs utrymme under dessa år. Man har nog anledning att ställa sig undrande. En statlig utredning tillsattes 1960 för att bereda frågan om "nya utbildningsvägar" vid de filosofiska fakulteterna. Syftet var emellertid helt inriktat på att göra "bedömningar av arbetsmarknadens behov av och förmåga att tillgodogöra sig arbetskraft, utbildad helt eller delvis vid de filosofiska fakulteterna". Det innebar att de sakkunniga skulle komma att ställas inför "omfattande frågeställningar, både av utbildningsteknisk och arbetsmarknadsmässig natur".¹⁷ "Att tillgodogöra sig arbetskraft" — det vittnar förvisso inte om humanistiska perspektiv på människan i arbetslivet utan på ett renodlat produktions- och sysselsättningspolitiskt synsätt.

Denna utredning avlämnade aldrig något slutbetänkande. Den upplöstes 1964 utan att ha avslutat sitt arbete. I enlighet med god svensk arkivordning finns emellertid dess arkiv bevarat i Riksarkivet. Men något forskare tycks ännu inte ha uttröt vilka planer som kan ha funnits.

Detta avsnitt har fått den obestämda — för att inte säga banala — rubriken "Ett samhälle i förändring". De tankar som förts fram är också all dagliga. De är inte förankrade i någon etablerad teori om samhällsförändringar — i den mån någon fruktbar och relevant sådan nu kan finnas — och inte heller grundade på någon omfattande empirisk forskning. Det är emellertid min förhoppning att senare få tillfälle att närmare studera de problem om den produktionsanpassade människan som blev särskilt aktuell i början av 1960-talet.

Det har nu förflutit mer än 20 år sedan *Kommittén för humanistisk orientering* upplöstes. Situationen idag är naturligt nog i många avseenden en annan, medan den i andra är rätt likartad. Vår egen nationella säkerhet är så vitt vi vet inte hotad så som fallet var under andra världskrigets mest kritiska år. Men de övriga hoten mot de mänskliga värdena är inte borta. Den tekniska utvecklingen har tvärtom lett till nya och än mera skrämmande hot. Många av dessa hot framstår idag som mänsklighetens verkliga ödesfrågor:

- En materiell tillväxt och en ekonomisk utveckling som gör klyftan mellan folken allt djupare och allt vidare: en meningslös rikedom bland de rika och en omänsklig fattigdom bland de fattiga;
- En miljöförstöring och ett resursslöseri som hotar livet i alla dess former;
- En vapenproduktion som sätter allt effektivare vapen i händerna på av hat förblindade människor, grupper och stater och som bland många skapar oro och ångest för ett tredje världskrig;
- En informationsteknologisk utveckling som drastiskt förändrar människornas arbetsvillkor och livsmönster och som ger de mäktiga allt effektivare kontroll över de enskilda människornas liv.

Vi har på senare tid noterat ett växande intresse för humaniora. Det finns alla skäl att hoppas att detta skall vara "ej blot til Lyst" utan också stimulera till allvarlig och allsidig belysning av de stora frågorna i dagens och morgondagens värld.

Även om det under efterkrigstiden skett påtagliga förändringar i många avseenden så finns det dock i andra en viss kontinuitet. Jag vill avslutningsvis peka på kontinuiteten i ett alldeles speciellt avseende. Till de bärande tankarna i den verksamhet som *Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning* bedrev under mer än 20 års tid hörde strävan att skapa insikt och medvetenhet om teknikens samhällseliga konsekvenser, att i ingenjörsutbildningen motverka en långt driven specialisering och att överbrygga den onödiga och olyckliga klyftan mellan teknik och humaniora.

I detta arbete gjorde inte minst Kommitténs ordförande under de första tio åren, *Erik Ingelstam*, en betydande insats. Hans ideologiska och pedagogiska framtoning för osökt tankarna till den institution där denna studie genomförts, den tvärvetenskapliga forskningsorganisationen *Teknik och social förändring* vid universitetet i Linköping. Tillkomsten av denna verksamhet — med många aktörer i skilda funktioner — har förvisso sin egen historia väl värd att tecknas. Men just i detta sammanhang är det naturligt att nämna en av dem som med stort engagemang tagit del i den praktiska utvecklingen av Tema T: *Lars Ingelstam*. Och här finner vi kontinuitet och sammanhang under två generationer och detta dessutom på ett personligt plan: far och son — tekniker och humanister, samhällsengagerade nytänkare och initiativrika praktiker.¹⁸

Summary

TECHNOLOGY, MAN AND SOCIETY

Humanistic features in the technical education during the nineteen forties and fifties.

The technical education in Sweden during the nineteen forties and fifties comprised the training of engineers on three different levels: civil engineers, engineers from technical grammar schools and engineers from technical institutes. The first group was educated at the technical colleges and chiefly recruited among students who had passed their university entrance examination. The second group was trained at the technical grammar schools, which were equivalent to the general secondary schools with regard to the standards of education and the age classes of the pupils. The third group, finally, was trained at private technical schools. This training led to a lower grade of competence. Thus, at the end of the 1940's, the annual capacity of training amounted to about 500 civil engineers, 1100 engineers from technical grammar schools and 1200 engineers from other technical schools.

The aim of this study is to present those lecture activities which were carried on at the technical grammar schools during the period 1943 — 1964 and the subsequent debate on humanistic elements in the technical education. The background facts were the following: The future technical grammar school engineers were given no teaching whatsoever in humanistic, psychological or social subjects. These circumstances were regarded unfortunate, considering the impact modern technology had on social development. The proceeding specialization within the areas of research, education and trade, caused a growing demand for knowledge of social conditions and a general survey of society. As the need of such a general orientation was considered to be largest among students of the technical grammar schools, the educational activities were accordingly primarily concentrated on these schools but efforts were also made at the technical colleges.

Chapter I contains a description of the institutional framework within which these activities were carried on, the structure of the technical training and also the central guidance concerning the technical training on the intermediate level. The current problems are accounted for as well as the reference material utilized.

In chapter II is described how a number of young university graduates, rooted in the Free Church movement, join together to form "The Committee for the Humanities in Technical Schools". Thus, it is asserted that the impulse emanates from the Christian and nationalistic motto "The Swedish way is the Christian way" coined during the second World War (1942) and motivated by the state of crisis which the war also caused in Sweden. The piously

coloured objective was soon toned down, however, in favour of a more generally humanistic one.

The lecture activities continued for 21 years and included about 900 lectures given by nearly 300 lecturers. Chapter III contains an account of the above-mentioned activities, such as organisation, finances, an outline of the types of subjects and the professions of the lecturers.

A special part — chapter IV — is devoted to the education of engineers. When, in 1956, the central standard curriculum of the technical grammar schools was reformed, new compulsory subjects were introduced in accordance with the ambitions of the Committee, namely history, social studies and psychology. This result can, at least partly, be considered a consequence of the Committee's efforts. As the reform of the Upper Secondary School took place in 1964, the technical grammar schools were integrated into the general school system in the form of a technology line, which, in addition, was extended by one year. As a matter of fact, it meant that general subjects of humanistic character were added to a considerable extent. The activities of the Committee touched the technical colleges too, where lectures on the humanities were arranged and a lively debate was carried on. The matter also came up for discussion in Parliament (in the "Riksdag") on two occasions, but the actions led to nothing but benevolent statements about the value of having technicians with a good all-round education. This study also intends to mirror the debate upon the problem "Technology, man and society", which was carried on during the first two postwar decades. In chapter V are presented some contributions to the discussion, put forward by guiding members of the Committee or by those lecturers who were engaged in its activities.

Two periods can be clearly distinguished: the first, given the headline "In the Shadow of the World War — a Time for Consideration", and the second "Expansion and Change — the New Menaces". The following three themes, however, were the most important in this context during the former period: "To Restore Human Dignity", "Development of Technology and Social Responsibility" and "Dangers of Specialization". The latter period, on the other hand, was characterized by the following themes: "Effectiveness of Working Life", "The Road into the Atomic Age" and "Environmental Threats and Problems in Developing Countries".

The study is eventually summed up in an analysis of the Committee and its work. The educational view of the Committee members was characterized by a high appreciation of subject fields like history, civics, psychology, sociology, literature, the arts, religion and philosophy. According to the Committee, these humanistic perspectives, in a broad sense, ought to be paid better attention to in the education of the technological students. There also existed a strong ambition to bridge the gap between a technical-scientific culture and

a humanistic one. S. P. Snow's view of "the two cultures", presented in 1959, was no novelty in these circles. The way of looking on society and its development was characterized by a harmonious ideal, implying a high valuation of the cooperation between the parties of the labour market. The responsibility of the individual human beings in the democratic community was emphasized. The demand for a sense of responsibility was to a great extent conditioned by the Committee members' roots in a Christian, Lutheran faith. "The idea of the Christian citizen" meant that it was a duty to engage oneself in public work, which, however, did not necessarily imply a political engagement or a strongly marked political standpoint. The majority of the Committee members seems, however, to have sympathized with the Liberal Party ("Folkpartiet") and particularly with its Free Church group. Finally, an important question is discussed: of what importance was "The Committee for the Humanities in Technical Schools"? Even though it is impossible to give a definite and distinct answer, it may still probably be asserted that, during the nineteen forties and the first part of the fifties, it was an important source of influence on the education of the grammar school engineers. It also inspired a lively debate on current questions at the technical colleges and, eventually, played a significant role, in the moulding of public opinion.

Yet its influence decreased markedly after the mid-fifties and it was of little or no real importance during the last years. It was therefore natural that the activities ceased in 1964. The reason for this, however, should, primarily be ascribed to the fact that the technical grammar schools were integrated into the general school system and that the humanistic subjects were then given a much larger space on the curriculum. Another important point of view, which ought to be noted, is that more and more activities in Swedish society were transferred from the private to the public sector. The history of the Committee can therefore also be seen as a phenomenon that well represents a general trend in Swedish social development in the postwar period.

Translated by Curt D. Johansson

Noter

Kap I Bakgrund och utgångspunkter

1. SFS 1944 nr 671.
2. Om korrespondensrealskolorna se G Richardson, *Svensk skolpolitik 1940-1945*. Idéer och realiteter i pedagogisk debatt och politiskt handlande, 1978, s 159 ff.
3. En analys av denna 1940-talets "framgångskult" föreligger i Richardson, a, s 297 ff.
4. En närmare redogörelse föreligger i G Richardson, "Education as a National Resource. Strategies in Swedish education and economic policy during the nineteen forties". *Scandinavian Journal of History* 1981, Vol 6, nr 1, s 29-54.
5. SOU 1938:54 (Betänkande med utredning och förslag ang överstyrelse för yrkesutbildning).
6. SOU 1938:14 (Betänkande och förslag ang skolöverstyrelsens organisation).
7. 1943 Prop nr 232 (ang inrättandet av en överstyrelse för yrkesutbildning), s 16.

Kap II Ett initiativ i tiden

1. Enligt intervju med Erik Ingelstam i *SvM* 16/11 1943.
2. *Frikyrklig ungdom* 1942, nr 7.
3. Prot vid "teknistrådets" sammanträde den 18 okt 1942. Det framgår inte av protokollet vad som hänför sig till det PM med lägesbeskrivning och förslag som författats av Gunnar Ander och Nils Sundholm (ledamot av FKS:s styrelse, sedermera sekr i Ekumeniska nämnden) och vad som utgöres av Anders muntliga presentation.
4. Prot från Tekniska rådets sammanträde 28.12.42.
5. SOU 1944:20, s 28.
6. Den presentation som här ges går tillbaka på G Richardson, *Svensk skolpolitik 1940-1945* och särskilt avsnittet "Beredskapspedagogik i ofärdstid" (s 73-98).
7. Svenska Dagbladet skrev bl a följande under rubriken *Ett historiskt ögonblick*: "Ännu mera märkligt är dock att mötets uttalande innebär en klar beaktelse till den uppfattningen, att vår svenska kultur ytterst vilar på kristen grund. Andra kammarens talman, den forne Brunnsvikseleven, herr August Sävström, angav som mötets syfte att 'bidraga till vårt lands samling och att stärka dess kraft till bärande och livgivande uppgifter för nationell frihet, för kristen tro och kultur'" (24/11 1941). I kommentarer i *Vår lös* förklarade biskopen Arvid Runestam att enhetsverket blott är påbörjat: "Stadshusmötet är icke slutstenen i det riksbygge för enhet, som vi nu från alla håll beslutsamt kommit samman för att genomföra" (1942:1).
8. Mot 1942 FK nr 19, AK nr 31.
9. *SvM* 9/2 1942.
10. G Ander, Mål och medel för kristen offensiv. I: *Frikyrklig ungdom* 1942:7, s 115. Han utvecklade sin strategi med stor utförlighet och gav också exempel på grupper som man kunde tänkas vända sig till:
"Vid planläggning av kristen offensiv borde man alltså enligt denna tankegång göra fullt klart för sig vilken eller vilka grupper man vill sätta in på, de unga männen, de medelålders männen, de unga kvinnorna, de medelålders kvinnorna, affärsmännen, ingenjörerna, industriarbetarna, hembiträderna, de affärsanställ-

da, akademikerna. Detta inte därför att kallelsen till dessa skulle vara i och för sig differentierad eller deras grundfråga olika andra människors utan därför att förkunnelsen och undervisningen om evangeliet i sin tillämpning, dess innebörd som livsgestaltning, så underlättas, eller rättare och mer realistiskt, överhuvud möjliggöres. Människor tillhörande dessa grupper skulle man alltså sammanföra för sig, kristna och icke kristna tillsammans och därpå utifrån varje grupp förutsättningar kalla dem till Gudsrikets liv men också genom förkunnelse och genom samtal söka föra dem fram till klarhet om vad evangeliet tillämpat kan betyda just för dem i deras situation" (s 116).

11. J Eriksson, Till frågan om den manliga ungdomens religiösa likgiltighet. I: *Frikyrklig ungdom* 1942, nr 2.
12. Prot från sammanträde med Tekniska rådet 30/1 1943.
13. Prot fört vid sammanträde med Tekniska Kommittén för kristet-humanistiska föreläsningar den 27/11 1943.
14. Prot från Tekniska kommittén för kristet-humanistiska föreläsningar 27/11 -43. De rektorer som i detta protokoll är namngivna är Bohlin (Härnösand), Hallström (Örebro), Hellgren (Norrköping), Nordhult (Stockholm) och Wignell (Borås).
15. Prot 19/5 1943.
16. Konseljakter, Eekl dep, 4 jan 1944, Prop nr 1, 8:e huvudtitel, p 211. RA.
17. "Allmänkulturellt för unga tekniker". *DN* 16/11 1943.
18. *SocD* 16/11 1943.
19. *SvD* 16/11 1943.
20. *SvM* 16/11 1943.
21. Prop 1944, nr 1, 8:e ht, s 536.
22. Prot vid Tekniska Rådets sammanträde 14/3 1943.
23. Prot 30/1 1943. Liknande formuleringar även vid sammanträdena 24/8 och 27/11 1943.
24. Prot från sammanträde med Tekniska Kommittén för kristet-humanistiska föreläsningar den 27/11 -43.
25. Prot från sammanträde med Tekniska kommittén för kristet-humanistiska föreläsningar den 10/12 1943. Med "de sakkunniga för den högre tekniska utbildningen" avses den statliga utredning som tillsatts 1940 och som nyligen avlämnat sitt betänkande (SOU 1943:34).
26. SOU 1943:34 (Betänkande med utredning och förslag ang den högre tekniska undervisningen) s 103.
27. Prot 7/4 1946.
28. Prot 15/2 1947.
29. Prot 15/6 1950 och 11/10 1952
30. John Eriksson till S Gideon och S-E Aljered 6/12 1960.

Kap III Föreläsningsverksamheten

1. Kommittén till KÖY 29/8 1949.
2. Prot — mars 1949.
3. Prot 1/4 1944.
4. Redogörelse för verksamhetsåret 1960/61.
5. Prot 4/9 1943.
6. Det kan noteras att själva uppslaget till och benämningen på denna verksamhet med all sannolikhet kom från ett initiativ av Teknisk Tidskrift, som fr o m bör-

jan av 1944 startade en "referattjänst". Senare under året framförde Svenska Teknologiska Föreningen, Ingenjörsakademien och Sveriges Industriförbundet en vädjan till ett hundratal av landets tekniska och teknisk-ekonomiska tidskrifter att publicera referat av vissa originalartiklar. Avsikten var att industrins och forskningsinstitutionernas behov av aktuell information genom bl a tidskriftsartiklar i någon mån skulle tillgodoses på detta sätt. (*Teknisk Tidskrift* 1944, s 1441.)

7. *Industritidningen Norden* 1945, s 105.
8. Prot 23/7 1945.
9. Prot 3/12 1945, 7/4 1946, 15/2 1947.
10. Prot 12/3 1948.
11. Prot 23/1 1949.
12. Kommittén till KÖY den 29 aug 1949.
13. KÖY till Kommittén den 6 sept 1949.
14. E Ingelstam till R Lundquist den 13 sept 1949.
15. Prot 13/2 1950.
16. Enligt protokoll 13/2 1950 åtog sig sekreteraren Allan Wetterholm att genomarbeta de fyra referat som inkommit för att därefter översända dem direkt till överdirektören Lundquist "med begäran om duplicering i erforderligt antal". Man kan inte undgå att notera att ämbetsverkets högsta chef var direkt involverad i denna serviceverksamhet.
17. Prot 2/5 1945.
18. Prot 22/1 1949.
19. Prot 30/11 1957.
20. Prot 7/11 1954.
21. Prop 1962 nr 1, bil 10, s 244.
22. E Lunell till F Halldén 28/3 1961.
23. För ett år — 1960/61 — finns ingen sådan förteckning i verksamhetsberättelsen, som endast anger ett ungefärligt antal föreläsningar. För ett annat år — 1959/60 — finns en förteckning över det uppgjorda föreläsningsprogrammet; man kan dock räkna med att inte alla kom att genomföras eftersom antalet klart överstiger det vanliga. För det allra sista verksamhetsåret (1963/64) finns ingen verksamhetsberättelse alls bevarad. Eftersökningar i KÖY:s bevarade arkiv, som ännu härbärgeras i Skolöverstyrelsens eget arkiv, har inte gett något positivt resultat.
24. Man föregrep faktiskt denna utveckling då man utgick ifrån att det förslag som lämnats av 1948 års tekniska skolkommitté skulle komma att förverkligas. Prot 7/11 1954.
25. En utförlig redogörelse föreligger i de båda skrifterna *Svensk skolpolitik 1940—1945* (s 40 ff) och *Drömmen om en ny skola* (s 59 ff och s 338 ff).
26. Verksamhetsberättelse 1948/49.
27. Prot vid konferens i Grånge stifts- och ungdomsgård 15/2 1947.
28. Verksamhetsberättelse för läsåret 1947/48.
29. Prot från konferensen om "Arbetets mening" i Sigtuna den 7-9 okt 1949.
30. TCO:s konferens i utbildningsfrågor vid tekniska läroverk och inst den 13 nov 1951.

Kap IV För en reformerad ingenjörutbildning

1. Teknist-tänkande eller TLI-anda? Ett diskussionsinlägg. 1: *Industritidningen Norden* 1945, s 206.

2. Citerat efter Stockholms tekniska instituts styrelse med bl a yttrande ang tekn läroverkens ingenjörsförbunds framställning ang ingenjörstiteln m m 14.12.1942. I: Konseljakter. Eckl dep 26.6.1948, p 122.
3. SFS 1944, nr 671.
4. Denna skrivelse återopas i en ny skrivelse följande år: Tekniska Läroverkens Ingenjörsförbund ang den lägre tekniska utbildningens ordnande. Skrivelse t Kungl Maj:t 2.5.1947. I: Konseljakter. Eckl dep 26.6.1948, p 122. Riksarkivet.
5. SOU 1955:21, (Tekniska skolutbildningen), s 12.
6. Kommittén för humanistisk orientering till 1948 års tekniska skolutredning 31.3.1950. I: 1948 års tekniska skolutrednings arkiv (Komm nr 1605, vol nr 1). Riksarkivet.
7. SOU 1955:21, s 47 ff.
8. Ibid. s 51.
9. SOU 1952:29. (Vidgat tillträde till högre studier. Utredning av Folke Schmidt.)
10. Konseljakter, Eckl dep 10/2 1956, p 95. Riksarkivet. Denna hänvisning gäller samtliga remissyttranden som redovisas i detta sammanhang.
11. Prop 1956 nr 63 ang den tekniska skolutbildningen.
12. SFS 1956 nr 426.
13. Prop 1962, nr 1, bil 10, s 233 f.
14. U Dahllöf, *Kraven på gymnasiet* (SOU 1963:22), s 151.
15. De skrifter jag avser är dessa: G Richardson, *Bildningens vägar. Mål och medel i efterkrigstidens skol- och kulturpolitik. I: Bildningsvägar förr och nu.* Två installationsföreläsningar 1984. Tema T Rapport 7, 1984, och G Richardson, *Från harmoniskt bildad till harmonisk och utbildad — en förändring av gymnasieskolans målsättning.* I: K Abrahamsson (red), *Bildningssyn och utbildningsreformer. Om behovet av bildningsmål i gymnasium och högskola*, 1984.
16. SOU 1963:42 (*Ett nytt gymnasium*), s 199.
17. Gymnasiet och fackskolan. Kungl Skolöverstyrelsens utlåtande över gymnasie- och fackskoleutredningens betänkanden, s 29 f.
18. Konseljakter, Eckl dep 16/10 1964, prop 171. RA. Denna hänvisning gäller samtliga remissyttranden som hänför sig till 1960 års gymnasieutredning.
19. Prot 16/2 1947.
20. Kärbladet 1949, nr 6.
21. Kärbladet 1951, nr 6.
22. Lärarkollegiets prot 21/4 1948 (ü 17). CTH.
23. Lärarkollegiets skrivelse t kollegienämnden här citerad efter J Arvid Hedvall, *Kan krig undvikas?* I: *Tofsen* 1948, nr 2.
24. Kollegienämndens prot 12/5 1948 (ü 17). CTH.
25. *Tofsen* 1952, nr 2.
26. Nils Hansson, *Barbarer.* I: *Tofsen* 1956, nr 1, s 5.
27. Dag Sanner, *Humanist på Chalmers.* I: *Tofsen* 1960, nr 5, s 3.
28. Arne Finné, *Om fackidioti.* I: *Kärbladet* 1948, nr 4, s 8.
29. K Borelius, *Allmänbildande ämnen vid MIT.* I: *Kärbladet* 1948, nr 7. Intresset för MIT var stort även bland chalmeristerna, vilket framgår av flera artiklar i *Tofsen*, bl a denna: G Lagermalm, *Bland 30 nationer vid MIT — några intryck från Amerika.* *Tofsen* 1952, nr 1.
30. Studierådets skrivelse till kollegienämnden ang humanistisk och social undervisning på KTH. I: *Kärbladet* 1949, nr 5.
31. Det konkreta föreläsningförslaget ger en föreställning om det önskade kurs-

- innehållet. Det vittnar också om inflytande från den tidigare föreläsningsverksamheten. De 26 föreläsningrubrikerna var dessa:
1. Introduktion. (Kursens syfte och metodik.)
  2. Överblick av den historiska utveckling, som leder till industrialismen.
  3. Den politiska, ekonomiska och sociala ställningen vid adertonhundra-talet mitt.
  4. Tekniken och industrisamhällets uppkomst och struktur.
  5. 50-talet speglar i litteraturen.
  6. Den historiska utvecklingen fram till sekelskiftet.
  7. Den engelska reaktionen mot industrialismen; hantverksrörelsen och det medeltida skrårädelet (Ruskin, Morris, prerafaeliterna).
  8. De socialistiska ideologiernas uppkomst. Hegel, Marx m fl.
  9. Sekelskiftesstämningar i svensk och utländsk litteratur.
  10. Det första världskriget och dess följder.
  11. Stål och truster.
  12. Det neurotiska samhället. Freud, Adler, Jung.-Untergang des Abendlandes.
  13. 'Ismerna', Dada, Le Corbusier, Bauhaus och Funkis, Ja, Teater.
  14. Depressionen.
  15. De antidemokratiska ideologiernas rötter och spridning.
  16. 20- och 30-talslitteraturen. Socialreportage, proletärlitteratur, avantgarde-experiment.
  17. 20-talets kontinental musik och balett.
  18. Det andra världskrigets förlopp och innebörd.
  19. Efterkrigstidens problem och organisation.
  20. Återblick på de svenska politiska partierna och deras program.
  21. Det ekonomiska läget i världen.
  22. Den moderna åsiktsbildningens mekanism. Press, film, radio.
  23. Gemensamhetslivets problem i vår tid.
  24. Tendenser inom dagens litteratur, konst och musik.
  25. Det moderna samhällets struktur och planeringsproblem. Huvudnäringarnas framtidsutsikter och lokaliseringsfrågor.
  26. Den filosofiska världsbilden och den moderna fysiken.
  32. Enligt referat i *Kärbladet* 1949, nr 6.
  33. *Kärbladet* 1950, nr 7.
  34. Lars Stén, *Är Osquar ensam fackidiot?* I: *Kärbladet* 1950, nr 5.
  35. B Lindahl, *Försvar för fackidioten.* I: *Kärbladet* 1950, nr 5.
  36. I Schwalbe, *Utbildas teknologerna till andliga robotar?* I: *Teknisk Tidskrift* 1949, s 723 ff.
  37. AK 1953 nr 147. De övriga motionärerna var Sven Gustafsson (även han "humanistföreläsare"), Ture Königson, Olle Dahlén, Carl S:son Schmidt, Bertil von Friesen (Fp:s representant i 1946 års SK), Olof Hammar och Bengt Sjölin. Av en artikel i Chalmers studentkärs tidning *Tofsen* att döma hade kontakt förekommit mellan motionärerna och föreningen CHUM vid Chalmers.
  38. Ibid., s 2 f.
  39. Statsutsk 1953, utl nr 8, s 26 resp 66.
  40. Medmotionärer var i andra kammaren Ingrid Gärde Widemar och C-G Enskog (MAK 1963 nr 587).

41. AK 1963 nr 578, s 15. Den likalydande motion som lämnades i första kammaren (nr 485) hade undertecknats av Margareta Nordström.
42. Statsutsk 1963 utl nr 169, s 1.
43. Ibid., s 2.
44. Citerat efter *Teknisk Tidskrift* 1949, s 427.
45. *Teknisk Tidskrift* 1943, s 570.
46. R Woxén, Ingenjören — en kugge eller aktiv medlem i samhället? I: *Teknisk Tidskrift* 1947, s 625.
47. O Åkerman, Behövs ingenjören i politiken? I: *Teknisk Tidskrift* 1947, s 637.
48. *Teknisk Tidskrift* 1947, s 640.
49. *Teknisk Tidskrift* 1947, s 644.
50. O Åkerman, Ingenjören och samhället. I: *Kårbladet* 1951, nr 7, s 4.
51. H Edström, Ingenjören i samhällsdebatten. I: *Teknisk Tidskrift* 1954, s 648.

Kap V Den samtida debatten

1. M Björkquist, Människan och tekniken. I: *Teknisk Tidskrift* 1946, s 1022. Föredraget finns återgivet i en något bearbetad form i författarens skrift *Det okuvliga hoppet*. 1948.
2. Erik Hj Linder, Teknikens samhälle och människan. I: *Teknisk Tidskrift* 1950, s 559.
3. Ibid., s 590.
4. Ibid., s 591.
5. Som exempel på en sådan tro på det rationella tänkandets möjligheter har jag själv i annat sammanhang pekat på en artikel i *Tiden* 1948 av Krister Wickman och Roland Pålsson ("Ideologisk upplösning och förnyelse"). De hoppades att "religionernas och de universella världsförklaringarnas tid" skulle vara förbi och att "förnuftets tidsålder" skulle vara inne och de "lättköpta totalförklaringarna ersatta av en sakligt arbetande rationalism". Se G Richardson, Bildningens vägar. Mål och medel i efterkrigstidens skol- och kulturpolitik. I: *Bildningsvägar förr och nu*. Två installationsföreläsningar 1984. Tema T Rapport 7, 1984.
6. Erik Hj Linder, a a, s 593.
7. T Bohlin, Människovärdets kris. I: *Kårbladet* 1950, nr 3.
8. G Beskow, Människan som värdegrund och verkningskvantum, I: *Teknisk Tidskrift* 1947, s 630.
9. Ibid., s 631.
10. G Aspelin, Världsbild och livsåskådning. I: *Teknisk Tidskrift* 1948, s 9.
11. I Düring, Qvo vadis? I: *Tofsen* 1949, nr 4, s 7.
12. B Svedberg, Människan — teknikens herre eller slav? I: *Perspektiv* 1950, nr 2, s 103.
13. T Althin, Sunt förnuft eller inte — det är frågan. I: *Perspektiv* 1951, s 85.
14. E Ingelstam, Tekniskt och allmänmänskligt. I: *SvD* 12/1 1949.
15. E Ingelstam, Teknisk kapacitet och samhällsansvar. I: *Teknik och människovärde*, s 46.
16. Ibid., s 52.
17. E Ingelstam — A Wetterholm, "Ett inslag i ingenjörsutbildningen". I: *Industri-tidningen Norden* 1945:9, s 2.
18. J A Hedvall, "Om teknikens humanisering". I: *IVA. Tidskrift för tekniskvetenskaplig forskning* 1947:1, s 74.

19. Ibid., s 74.
20. *SvD* 2/2 1948.
21. A Ahlberg, "Ingenjörsvetenskapen och den humanistiska bildningen". I: *Kårbladet* 1949:5, s 3.
22. T Segerstedt, "Våra bildningsideal". I: *Studiekamraten* 1947:16-18, s 16.
23. T Segerstedt, "Människan i det förvandlade samhället". I: *Perspektiv* 1955:8, s 353.
24. G Borgström, *Jorden — vårt öde*, s 398.
25. G Funke, Naturvetenskap — humaniora. I: *Svensk naturvetenskap 1957-58*. Statens naturvetenskapliga forskningsråds årsbok, s 209.
26. SOU 1963:42, s 191.
27. O Gremner, "Einstein som humanist". I: *Tofsen* 1952:4, s 5.
28. B Russell, "The Divorce of Science & "Culture". I: *Unesco courier* 1958, febr.
29. *Framstegens politik*, s 7.
30. S U Palme, "Människan och den tekniska revolutionen". I: *Samtid och Framtid* 1956, s 25.
31. Ö Alexanderson, Automation. I: *Tofsen* 1959.
32. "Rationalisering — nödvändighet eller tidslyte?" I *Perspektiv* 1950:1, s 23.
33. Ibid., s 29 f.
34. P Edwall, "Tekniskt och mänskligt". I: *Teknik och människovärde*, s 15.
35. L Henriksson, "Människan — den tekniska utvecklingens slav?" I: *Teknik och människovärde*, s 23.
36. H Mjönes, "Tekniken och den mänskliga förslitningen". I: *Teknik och människovärde*, s 65 ff.
37. G Lundberg, Människan i atomåldern. I: *Tofsen* 1956.
38. A Eeg-Olofsson, Nej till atomvapen! I: *Kristet samhällsliv* 1958:4, s 38.
39. G Beskow, "Människan och kärnenergin". I: *Tofsen* 1956.
40. G Beskow, "Politik och teknik i atomåldern". I: *Tofsen* 1959.
41. G Lindström, "Människofaktorn i atomåldern". I: *Teknik och människovärde*, s 29 f.
42. G Lindström, "Atomforskning och moral". I: *Kristet samhällsliv* 1958:8, s 95 f. (Referat av anförande.)
43. A Ahlberg, "Människan i teknikens tidsålder". I: *Stadsbyggnad* 1958:24, s 3.
44. A Ahlberg, *Teknikens himmelsfärd*, s 73.
45. G Borgström, *Jorden — vårt öde*, s 400.

Kap VI Kommittén för humanistisk orientering.

En sammanfattande analys

1. M Björkquist, Kämpande humanism. I: *Årsbok för kristen humanism* 1940, s 5.
2. N Beskow, Kristen humanism — nu. I: *Årsbok för kristen humanism* 1940, s 15. Uttrycket "liebhaberei" kan enligt ett samtida lexikon översättas med förkärlek, smak, passion, mani eller vurm.
3. G Hirdman, *Humanismens idé*, s 57. Denna debatt fördes vidare under hela 1940-talet i både tidskriftsartiklar och böcker. Bland de senare kan nämnas G Landberg, *Kristna syndare och ädla hedningar. Till frågan om profan och kristen humanism* (1944), och T Bohlin, *Debatt med profanhumanismen* (1951) samt ännu en bok av Hirdman: *Humanism och kristendom. Kritik av humanismens kritiker* (1949).

4. M Eriksson, Kristendom eller humanism — inbördes strid eller samarbete? I: *Frikyrklig ungdom* 1943, nr 2, s 4. Professorn i grekiska Gunnar Rudberg intog en helt annan inställning. I en uppsats i *Årsbok för kristen humanism* (1942) utgick han ifrån att humanismen var förbunden med antiken och att det sambandet var svårt att slita. Detta uppfattades dock inte som något oöverstigligt problem för de kristna: "Och för kristen blick kan även detta omstridda arv från Hellas vara en Guds gåva, ej blott synd eller frestelse. Försynen kan verka även i Hellas' tankar och Roms organisationer och rätt" (Kristen humanism i svensk tradition, s 32).
5. G Landberg, Angående begreppet "kristen humanism". Till begrundan och diskussion, I: *Årsbok för kristen humanism* 1955, s 9.
6. I Palm, *Frikyrkorna, arbetarfrågan och klasskampen*. Frikyrkorörelsens hållning till arbetarnas fackliga och politiska kamp åren kring sekelskiftet, s 119.
7. Jfr E Hj Linder, *Mitt levande förflutna*, s 213.
8. *Industria* 1947, nr 4, s 38.
9. En klarläggande framställning föreligger i K-G Algotssons avhandling *Från katekestväng till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet*.
10. E Hj Linder, Varför religionskunskap? I: *Bildning utan kristendoms kunskap?*, s 10 ff.
11. Det bör dock noteras att uppslutningen kring denna aktion inte var allmän i alla kristna led; många tog tvärtom avstånd från den. Från bl a Sveriges Fria Kristliga Studentförening framfördes maningen att avbryta "korståget". (Se Algotsson, a a, s 394 f.
12. Som tidigare nämnts fanns en viss frändskap mellan Kommittén för humanistisk orientering och folkpartiets frisinna del. Under 1960-talet framträdde en ny generation "ungliberaler" som till övervägande delen kan karakteriseras som "kulturradikal". Den hade föga gemensamt med de frisinna i livsåskådningsmässigt avseende. "Nio unga liberaler" publicerade 1961 en debattbok med syfte att — enligt bokens baksidestext — "blåsa liv i en idédebatt utan ideologiska klichéer". Som en av dessa klichéer uppfattades i ett av dessa inlägg just kristendomen, nämligen då den framställdes som en "samhällspolitisk grundval". (U Ågren, Kristendom och samhällsuppfattning. I: *Unga liberaler*, s 122.)
13. Om verksamhetens professionalisering se bl a S Beckman, *Kärlek på tjänstetid*.
14. Om den nya människosynen se ytterligare i G Richardson, *Drömmen om en ny skola*, s 361 ff.
15. Huvudlinjerna i denna utveckling skildras i G Richardson, *Hur Örköpings universitet och XTH blev Linköpings universitet och tekniska högskola*.
16. E Lönnroth, *Historiska perspektiv på utvecklingen. I: Människan i teknisksamhället* (1977), s 183.
17. Riksdagsberättelsen år 1961, s 247.
18. Det är med glädje som författaren och Tema T konstaterar att denna bok blivit färdig just till en för dem båda gemensam högtidsdag: den 27 maj då Erik promoveras till jubeldoktor vid Uppsala universitet och Lars fyller 50 år. Vi gratulerar.

Referenser

I Otryckta

Riksarkivet

Konseljhandlingar: ecklesiastikdepartementet.

1948 års tekniska skolutrednings arkiv (komm nr 1605).

Kommitténs för nya utbildningsvägar vid de filosofiska fakulteterna arkiv (komm nr 2020).

1960 års gymnasieutrednings arkiv (komm nr 2022).

Skolöverstyrelsens arkiv

Kungl Överstyrelsens för yrkesutbildning arkiv.

Tekniska högskolan i Stockholm

Kollegienämndens protokoll

Chalmers tekniska högskola

Kollegienämndens protokoll

Lärarkollegiets protokoll

Tema Teknik och social förändring, Universitetet i Linköping

Kommitténs för humanistisk orientering vid teknisk utbildning arkiv.

Personliga upplysningar

Sven-Erik Aljered, Lerum

Gunnar Ander, Uppsala

Bertil Bjurell, Stockholm

Sven Gideon, Stockholm

Nils Gralén, Göteborg

Erik Ingelstam, Stockholm

Tor Kihlman, Göteborg

Erik Hjalmar Linder, Stockholm

Allan Wetterholm, Nora

II Tryckta

1. Officiellt tryck

Statens offentliga utredningar (SOU):

1938:14 Betänkande och förslag ang skolöverstyrelsens organisation

1938:54 Betänkande med utredning och förslag ang överstyrelse för yrkesutbildning

1943:34 Betänkande med utredning och förslag ang den högre tekniska undervisningen

1944:20 Skolan i samhällets tjänst. Frågeställningar och problemläge (1940 års skolutredning)

1952:29 Vidgat tillträde till högre studier. Utredning av Folke Schmidt

- 1955:21 Tekniska skolutbildningen
 1957:24 Den akademiska undervisningen. Forskarskryteringen (1955 års universitetsutredning I)
 1963:22 Kraven på gymnasiet. Undersökningar vid universitet och högskolor, i förvaltning och näringsliv. Av Urban Dahllöf, 1960 års gymnasieutredning II
 1963:42 Ett nytt gymnasium. 1960 års gymnasieutredning IV

Andra officiella tryck:

- Riksdagens protokoll med bifog
 Svarskamraters
 Svensk Föreläsningssamfund (SFS)

2. Tidskrifter och tidningar

- Dagens Nyheter (DN)
 Social-Demokraten (SoD)
 Svenska Dagbladet (SvD)
 Svenska Morgonbladet (SvM)
 Frikyrklig ungdom
 Industria
 Industriledningen Norden
 Kristet samhällsiv
 Kärbladet, Organ för Tekniska Högskolans Studentkår
 Perspektiv
 Samtid och Framtid
 Stadsbyggnad
 Studiekamraten
 Teknisk Tidskrift
 Tidens
 Tidsen. Organ för Chalmers studentkår
 Livens mening
 Vecko-Journalen
 Vår Idag

3. Litteratur

- Ahlberg, All, *Humanismen. Historiska perspektiv och aktuella konsekvenser*. Sthlm 1951.
 — Ingenjörsvetenskapen och den humanistiska bildningen. I: *Kärbladet* 1948.
 — *Människan i teknikens tidsålder*. I: Stadsbyggnad 1958:24
 — *Teknikens himmelfärd*. Beträktelser vid ett tidskifte. Sthlm 1960.
 Alexanderson, O, *Automation*. I: *Tidsen* 1959.
 Althin, Torsten, *Sunt förnuft eller inte — det är frågan*. I: *Perspektiv* 1985.
 Ander, Gunnar, *Mål och medel för kristen offensiv*. I: *Frikyrklig ungdom* 1942:7.
 Aspelin, Gunnar, *Vårt heliga arv*. Sthlm 1947.
 Algotsson, Karl-Göran, *Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet*. (Skriftser utg av Statvet för en i Uppsala, nr 70) Sthlm 1975.
 Beckman, Svante, *Kritik på tjänstens*. Sthlm 1981.
 Bergholm, Bure, *Det visar sig att investera mera i Ospar och Teknisk*. I: *Industria* 1980:1.

- Beckow, Gunnar, *Människan och kärnenergi*. I: *Tidsen* 1956.
 — *Människan som värdigt och verkningkvantum*. I: *Teknisk Tidskrift* 1947.
 — *Politik och teknik i atomåldern*. I: *Tidsen* 1958.
 Beckow, Natanuel, *Krisen humanismen — en I: Årsbok för kristen humanism* (194).
 Björkquist, Manfred, *Kämpande humanism. Några reflexioner*. I: *Årsbok för kristen humanism* 1940.
 — *Människan och tekniken*. I: *Teknisk Tidskrift* 1946.
 Bohlin, Torsten, *Debatt med profant humanismen*. Sthlm 1951.
 — *Människovärdets kris*. I: *Kärbladet* 1950.
 Boréus, Karl, *Almänniförhållande ämnas vid MIT*. I: *Kärbladet* 1948:7.
 — *En redogörelse för Studierådets skrivelse till Kollegiumsmötet ang humanistisk och social undervisning vid K.T.H.*. I: *Kärbladet* 1949.
 — *Undervisningen vid KTH*. I: *Teknisk Tidskrift* 1950.
 Borgström, Georg, *Jorden — vårt hem. Kan en personligt värdehunger avvarja?* Sthlm 1953.
 Dahllöf, Urban, *Kraven på gymnasiet. Undersökningar vid universitet och högskolor, i förvaltning och näringsliv*. (SOU 1963:22) Sthlm 1963.
 Daring, Ingemar, *Qvo vadis*. I: *Tidsen* 1949.
 Engberg, Arthur, *Måste vi ner på jorden?* I: *Vecko-Journalen* 1944, nr 8.
 Edström, R, *Ingenjören i samhällsdebatten*. I: *Teknisk Tidskrift* 1954.
 Edwall, Per, *Teknik och mänskligt*. I: *Teknik och människovärde*. Sthlm 1957.
 Ekelöf, Gösta, *Arbetspsykologin i den industriella demokratis tjänst*. I: *Teknisk Tidskrift* 1946.
 Ellström, Nils, *Industriledaren och samhället*. I: *Teknisk Tidskrift* 1947.
 Eriksson, John, *Till frågan om den manliga ungdomens religiösa läglighet*. I: *Frikyrklig ungdom* 1942:2.
 Eriksson, Manne, *Kristendom eller humanism — Inbördes strid eller samarbete?* I: *Frikyrklig ungdom* 1961, nr 2.
 Fallinius, Bror, *Tekniker emvart*. I: *Teknisk Tidskrift* 1954.
 Finné, Arne, *Om fackskolan*. I: *Kärbladet* 1948.
 Fogel, Tage, *Livstucken från Cham*. I: *Tidsen* 1954.
 Funke, Gösta W, *Naturvetenskap — humanism*. I: *Svensk naturvetenskap 1957-58. Sveriges naturvetenskapliga forskningsråd årsbok*. Elfte årgången. Sthlm 1958.
 Gustafsson, Torsten, *Atomenergin och framtidens Sverige*. I: *Tekniker och morgondagen svenskare*. Örebro 1956.
 Grönroos, O, *Enheten som humanism*. I: *Tidsen* 1952:4.
 Gummesson, P Eg, *Den svenska ingenjören och vårt lands framtid*. I: *Teknisk Tidskrift* 1946.
 Gymnasiet och fackskolan. *Kungl Skolöverstyrelsens utlåtande över gymnasieutredningens och fackskoleutredningens betänkanden*. Sthlm 1964.
 Hansson, Nils, *Barbarer*. I: *Tidsen* 1960:5.
 Henriksson, Lars, *Människan — den tekniska utvecklingens slav?* I: *Teknik och människovärde*. Sthlm 1957.
 Hedvall, J Arvid, *Kan krig undvikas?* I: *Tidsen* 1948:2.
 — *Om teknikens humanisering*. I: *IVA. Tidskrift för teknisk vetenskaplig forskning* 1947:1.
 Hirdman, Gunnar, *Humanismens idé*. Bidrag till studier av livsåskådningsfrågorna. (ABF:s skrifterserie, 23), Sthlm 1942.
 — *Humanismen och kristendomen. Kritik av humanismens kritiker*. (ABF:s skrifterserie, 31), Sthlm 1949.

- Ingelstam, Erik, Forskningsvägar och forskningsmål. I: *Industritidningen Norden* 1945.
- Teknisk kapacitet och samhällsansvar. I: *Teknik och människovärde* 1957.
- Tekniskt allmänmänniskt. I: *Svenska Dagbladet* 12/1 1949. (Även i *Tofsen* 1949:1.)
- Ingelstam, E — Wetterholm, A, Ett inslag i ingenjörsutbildningen. I: *Industritidningen Norden* 1945:9.
- Kellinge, C, Chum. I: *Tofsen* 1953:1.
- Küntzel, Klas, Undervisningen vid KTH. I: *Kårbladet* 1950:3.
- Lagermalm, Gösta, Bland 30 nationer vid MIT — några intryck från Amerika. I: *Tofsen* 1952, nr 1.
- Landberg, G, Angående begreppet "kristen humanism". Till begrundan och diskussion. I: *Årsbok för kristen humanism* 1955.
- *Kristna syndare och ädla hedningar*. Till frågan om profan och kristen humanism. Sthlm 1944.
- Lindberger, Örjan, Varför studiegrupper? I: *Kårbladet* 1951:6.
- Lindhall, B, Försvaret för fackidioten. I: *Kårbladet* 1950:5.
- Linder, Erik Hj, *Bildning i tjugonde seklet*. Sthlm 1962.
- *Mitt levande förflutna*. Borås 1975.
- "Teknikens revolution" — en ingenjör som kulturkritiker. I: *Teknisk Tidskrift* 1944.
- Teknikens samhälle och människan. I: *Teknisk Tidskrift* 1950.
- Varför religionskunskap? I: *Bildning utan kristendomskunskap?* Femton debattinlägg om kristendomsämnet på det nya gymnasiet. (Religionsped Inst skriftserie nr 2) Sthlm 1963.
- Lindström, Gunnar, Atomforskning och moral. I: *Kristet samhällsliv*. 1958:8.
- Människofaktorn i atomåldern. I: *Teknik och människovärde*. Sthlm 1957.
- *Människan i teknisksamhället*. Föredrag och diskussioner vid Vitterhetsakademiens konferens 25-27 januari 1977. Konferenser 1. Sthlm 1957.
- Palm, Irving, *Frikyrkorna, arbetarfrågan och klasskampen*. Frikyrkorörelsens hållning till arbetarnas fackliga och politiska kamp åren kring sekelskiftet. (Studia Sociologica Upsaliensia 19) Uppsala 1982.
- Palme, Sven Ulric, Människan och den tekniska revolutionen. I: *Samtid och Framtid* 1956.
- Richardson, Gunnar, Bildningens vägar. Mål och medel i efterkrigstidens skol- och kulturpolitik. I: *Bildningsvägar förr och nu. Två installationsföreläsningar* 1984. Tema T Rapport 7, 1984.
- *Drömmen om en ny skola*. Idéer och realiteter i svensk skolpolitik 1945-1950. Skara 1983.
- Education as a National Resource. Strategies in Swedish education and economic policy during the nineteen forties. I: *Scandinavian Journal of History*. Vol. 6, No. 1, 1981.
- Från harmoniskt bildad till harmonisk och utbildad — en förändring av gymnasieskolans målsättning. I: Abrahamsson, K (red) *Bildningssyn och utbildningsreformer*. Om behovet av bildningsmål i gymnasium och högskola. Sthlm 1984.
- *Hur Örköpings universitet och XTH blev Linköpings universitet och tekniska högskola*. Tema T Rapport 11, 1987.
- *Svensk skolpolitik 1940-1945*. Idéer och realiteter i pedagogisk debatt och politiskt handlande. Sthlm 1978.

- Rudberg, Gunnar, Kristen humanism i svensk tradition. I: *Årsbok för kristen humanism* 1942.
- Russell, Bertrand, The Divorce of Science & "Culture". I: *Unesco courier* 1958, febr.
- Sanner, Dag, Humanist på Chalmers. I: *Tofsen* 1960:5.
- Schwalbe, Ingemar, Utbildas teknologerna till andliga robotar? I: *Teknisk Tidskrift* 1949.
- Segerstedt, Torgny T, Människan i det förvandlade samhället. I: *Perspektiv* 1955:8. Våra bildningsideal. I: *Studiekamraten* 1947:16-18.
- Segerstedt, Torgny T — Lundquist Agne, *Människan i industrisamhället*. Arbetslivet. Sthlm 1952.
- Stén, Lars, Är Osquar ensam fackidiot? I: *Kårbladet* 1950, nr 5.
- Svedberg, Bengt, Människan — teknikens herre eller slav? I: *Perspektiv* 1951. *Tekniken och morgondagens samhälle*. Örebro 1956.
- Unga liberaler*. Nio inlägg i idédebatten under redaktion av Hans Hedberg. Sthlm 1961.
- Wickman, Krister — Pålsson, Roland, Ideologisk upplösning och förnyelse. I: *Tiden* 1948.
- Woxén, Ragnar, Humaniora vid KTH. I: *Kårbladet* 1949.
- Ingenjören — en kugge eller aktiv medlem i samhället? I: *Teknisk Tidskrift* 1947.
- Wästlund, Georg, Humanistiska föreläsningar vid Tekniska Högskolan. I: *Kårbladet* 1949.
- Ågren, Ulla, Kristendom och samhällsuppfattning. I: *Unga liberaler*. Sthlm 1961.
- Åkerman, Oskar, Behövs ingenjören i politiken? I: *Teknisk Tidskrift* 1947.
- Ingenjören och samhället. I: *Kårbladet* 1951, nr 7.

Förkortningar

AE	Rikslagens andra kammare
CHUM	Chalmers tekniska högskolans humanistiska verkstadsfakultet
CTH	Chalmers tekniska högskola
FK	Rikslagens första kammare
h	huvudsäte
KTH	Kungl tekniska högskolan i Stockholm
KÖY	Kungl Översynen för yrkesutbildning
Mo	Rikslagsmotion
Prop	Rikslagsproposition
nr	rikslagskrivelse
SFS	Svensk Författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
SO	Skolöverstyrelsen
TPR	Statens tekniska forskningsråd
TLI	Tekniska Läroverkens Ingenjörskörbundet

Bilaga I

Tekniska läroverk och tekniska gymnasier 1943/1944 — 1963/64

Tekniska läroverk 1943/44

Stockholm¹⁾
Eskilstuna²⁾
Norrköping²⁾
Malmö²⁾
Göteborg²⁾
Borås²⁾
Örebro²⁾
Västerås²⁾
Härnösand²⁾

- 1) Tekn gymn o tekn fackskola
- 2) Tekn gymn
- 3) Tekn gymn, maskinfackskola, busbyggn fackskola o kemisk fackskola
- 4) Elektrotekn fackskola

Tekniska gymnasier 1963/64

Stockholm I
Stockholm II
Eskilstuna
Länkiping
Norrköping
Jonkoping
Vaxjo
Kalmar
Karlskrona
Hälsingborg
Malmö
Helsingborg
Halmstad
Göteborg
Trollhättan
Borås
Skövde
Karlstad
Örebro
Västerås
Borlänge
Gävle
Härnösand
Östersund
Skellefteå
Luleå
Kiruna

Källa: Statistiska centralbyrån

Föreläsare vid den av Kommittén för humanistisk orientering vid teknisk utbildning anordnade föreläsningssamheten¹

Ahlberg, Alf, rektor	Cajmatz, K, amanuens
Ahrbom, Nils, professor	Carlsson, Stig, konstnär
Aldener, Gösta, rektor	Carlsson, Sune, professor
Allard, F, ombudsman	Carstenson, Gustaf, lektor
Allwood, Martin S, fil dr	Cullberg, John, biskop
Alm, Frithiof, fil lic	
Almegård, Harald, pastor	Dahiby, Gunnar, överingenjör
Althin, Torsten, intendent	Dahlbäck, Oskar, borgmästare
Alwall, Nils, professor	Degerman, Allan, rektor
Ambolt, Nils, professor	Derkert, Carlo, fil lic
Anrup, Nils Erik, rektor	Drakenberg, Sven, intendent
Aspelin, Gunnar, professor	Düring, Ingemar, professor
Asplund, S O, professor	
	Eeg-Olofsson, Ansgar, rektor
Belfrage, Kurt, börsdirektör	Eeg-Olofsson, Richard, med lic
Bengtsson, Erik, direktör	Edlund, Conny, domkyrkokomminister
Benktsson, Benkt-Åke, skådespelare	Edwall, Per, direktör
Berggren, Yngve, civilförsvarsdirektör	Ejdervik, Bertil, brandkapten
Bergman, Gösta, lektor	Ekelund, Oskar, rektor
Bergman, Sten, forskningsredande	Ekelöf, Gösta, direktör
Bergman, Stina, fru	Elmberg, Martin, yrkesinspektör
Bergsten, Göte, pastor	Elmén, Brita, distriktsinspektris
Bergström, Lennart, psykolog	Elmér, Åke, fil lic
Beskow, Gunnar, professor	Elinder, Erik, direktör
Bjelfvenstam, Erik, rektor	Elwing, C M, docent
Björkquist, Manfred, biskop	Enmark, Elof, rektor
Björling, Gotthard, professor	Engström, Olle, fil mag
Boalt, Gunnar, professor	Engvall, Arvid, direktör
Bohlin, Torsten, biskop	Erdtman, Holger, professor
Bolin, Ivan, fil lic	Eriksson, John, byråingenjör
Borelius, Aron, professor	Eriksson, Manne, fil dr
	Eskilsson, Eskil, överingenjör
Borgström, Georg, professor	
Bosson, H J N, rektor	Fischer, Ida, yrkesinspektris
Bratt, Lennart, direktör	Fjellbu, Arne, biskop
Bredberg, C D, kraftverksdirektör	Flemberg, Torsten, läkare
Bredberg, Greta, fil kand	Flyboo, Thure, ombudsman
Brilloth, Yngve, biskop	Forell, Birger, kyrkoherde
Bringmark, Gösta, redaktör	Fredén, Gustaf, lektor
Brånvall, Gustaf, läroverksadjunkt	Frey, Torsten, överläkare
Bülow-Hübe, S, stadsarkitekt	Fridell, Folke, författare
	Funke, Gösta, fil dr
	Furumark, Arne, professor

¹ Eftersom några verksamhetsberättelser saknas kan ytterligare några föreläsare utöver de här nämnda ha medverkat.

Genitz, E, pastor
 Gerholm, Tor Ragnar, docent
 Giertz-Hedström, Stig, direktör
 Gislén, Torsten, professor
 Grip, Birger, nämndeman
 Gröndahl-Forsheill, med dr
 Grönlund, Erik, kyrkoadjunkt
 Gummesson, E, studierektorer
 Gustafsson, Henning, riksdagsman
 Gustafsson, Sven, riksdagsman
 Gustafsson, Åke, professor
 Gårdlund, Torsten, professor

Hall, Tord, lektor
 Hallert, Bertil, professor
 Hartman, Olof, direktör
 Hassler, Ove, domprost
 Hedvall, J Arvid, professor
 Hegnelius, Torsten, med lic
 Hejnenstedt, Edvin, stadsläkare
 Helander, Gunnar, kyrkoherde
 Helén, Gunnar, docent
 Hemlin, Erik, överbibliotekarie
 Heppling, Sixten, direktör
 Hesslén, Gunnar, docent
 Hildebrand, Karl Gustaf, docent
 Hilder, Hans, överstelöjtnant
 Hillbom, Samule, rektor
 Hirdman, Gunnar, rektor
 Holm, Stig, med dr
 Holmström, Ruben, med dr
 Holst, Signe, yrkesinspektris
 Hultgren, Gunnar, biskop
 Hydén, Holger, professor
 Hyrenius, Hannes, preceptor
 Härleman, Einar, rektor

Ingelstam, Erik, professor
 Isaksson, K G, rektor

Jansson, Arne, fil stud
 Johansson, Bengt, amanuens
 Johansson, Sven, pastor
 Jonsson, Conrad, landshövding
 Jonzon, Bror, biskop
 Josefsson, R, direktör
 Josefsson, Ruben, biskop
 Josephson, Ragnar, professor
 Josephson, Thorsten, teol kand
 Järhult, Gunlög, fil mag
 Jönsson, Ludvig, pastor

Karlbom, Torvald, studierektor
 Kindström, L-G, museiintendent
 Knöppel, Arvid, konstnär
 Kullgren, Joel, generalsekreterare
 Kumm, Evert, redaktör
 Källström, Olov, fil dr

Lagerquist, R, instruktör
 Lagerström, Herbert, rektor
 Landberg, Georg, professor
 Landquist, John, professor
 Laring, K G, pastor
 Larsson, Valfrid, överlantmätare
 Levinsson, Gustaf, elverkschef
 Lidman, Sara, författare
 Liljeblad, Ragnar, tekn dr, direktör
 Lindberg, Bengt J, med dr, docent
 Lindberg, O, lektor
 Lindblad, Gunnar, fil lic
 Linder, Erik Hjalmar, fil dr, redaktör
 Lindh, Åke, assistent
 Lindkvist, H, rektor
 Lindström, Gunnar, docent
 Lindström, Harald, lektor
 Lindvall, Folke, överläkare
 Ljungberg, Gregory, civilingenjör
 Ljungberg, Helge, biskop
 Lundborg, B H, överingenjör
 Lundbäck, I, civilingenjör
 Lundin, Georg, med lic
 Lundin, Gösta, direktör
 Lundin, Gösta, fil o teol kand
 Lundquist, Gunnar, docent
 Lunell, Einar, rektor
 Löfgren, O W, landshövding
 Löfgren, Sigfrid, direktör
 Löfgren, Stig, professor
 Löfkvist, J-E, folkhögskollärare
 Lönnquist, Conrad, lektor
 Lövgren, David, teol dr

Malmberg, Hans, sekreterare
 Madsén, Lars, radioreporter
 Malmsten, Carl, professor
 De Maré, M, med lic
 Martinson, Harry, författare
 Medböe, Jan, docent
 Mjönes, Hjalmar, docent
 Modig, Karl-Erik, ingenjör
 Mohlne, G, sekreterare

Mosesson, Gustaf, rektor
Myrdal, Robert, rektor
Månsson, Bror, konsulent
Mårtensson, Torsten, fil dr

Nilsson, Stig, adjunkt
Nilsson, Åke, docent
Nivenius, Carl, kyrkoadjunkt
Nordlund, Elsa-Brita, med lic
Nordström, Harald, rektor
Norell, G, pastor
Norkrans, P Å, teol lic
Norrby, Jonas, överingenjör
Norrby, Samuel, komminister
Nyberg, H S, professor
Näslund, Manfred, landshövding

Odstedt, Gösta, med lic
Oljelund, Stefan, redaktör
Olofsson, L, rektor
Olsson, Eric, civilingenjör
Olsson, K J, landshövding
Osterman, Einar, överläkare

Palm, David, rektor
Palmgren, Gunnar, ingenjör
Pergament, Moses, tonsättare

Ramquist, Nils, direktör
Reinholds, J, överingenjör
Rimborn, G, ungdomskonsulent
Rimmerfors, Einar, socialsekreterare
Rodhe, Wilhelm, professor
Romdahl, Axel, professor
Rosendal, Gunnar, kyrkoherde
Runestam, Arvid, biskop
Rönblom, H K, fil dr, redaktör

Sahlström, Verner, rektor
Salomonsson, Karl, överlärare
Sandberg, Erik, rektor
Sandin, Fritz, rektor
Siegwald, Herman, professor
Silén, Sven, rektor
Silow, Alvar, fil dr
Sjögren, Gunnar, regissör
Sjölin, Bengt, överingenjör
Sjörs, Hugo, professor
Smith-Nielsen, undervisningsledare
Sternér, Björn, rektor

Stolpe, Birger, redaktör
Stråt, Tomas, veterinär
Strömberg, K, civilingenjör
Styf, Per-Erik, musikkdirektör
Stålfelt, Gottfrid, professor
Sundahl, Eskil, professor
Sundkler, Bengt, professor
Sundström, Erland, fil lic
Swahn, Jan-Öjvind, docent
Svenilsson, Ingvar, professor
Svensson, Herta, personalkonsulent
Svensson, B, folkskollärare
Söderberg, Sten, författare
Söderlind, Bertil, läkare
Söderqvist, Sven, rektor
Söderström, Bengt, civilekonom

Tandberg, John, professor
Thermaenius, Edvard, docent
Thorburn, Ralf, civilingenjör
Thulin, Yngve, rektor
Thunborg, Folke, landshövding
Thunmark, Sven, professor
Thörnberg, Erik, kanslichef
Torieku, Gerald Yao (Ghana)
Tourd, R, skådespelare

Wahlund, Sten, professor
Walldén, Bertil, fil dr
Wallin, Nils, rektor
Wallmark, Sven, fil mag
Vallstrand, Lennart, redaktör
Wedin, Åke, fil lic
Wejde, P G, fil dr
Wellander, Erik, professor
Wennström, Adrian, rektor
Werner, Arnold, komminister
Westerlund, Gunnar, personalchef
Westerlund, Olov, lektor
Westin, Gunnar, landsantikvarie
Westin, Gunnar, professor
Wetterlundh, Sune, landssekreterare
Vibarnof, A, sekreterare
Wik, Harald, överdirektör
Wiklund, Daniel, byråinspektör
Wikström, Jan-Erik, fil kand
Wilson, Ove, doktor
Wingren, Gustaf, professor
Wollin, Nils, docent
Wästberg, Per, författare
Wästlund, Georg, professor

Åberg, Åke stadsbibliotekarie
Åmark, Curt, medicinalråd
Åselius, Hjalmar, disponent

Öberg, Henning, skoldirektör
Öberg, Thure, civilingenjör

Öbrink, Johan, folkskoleinspektör
Ögren, Olof, överläkare
Ölgaard, Hans, stadsläkare
Örne, Anders, generaldirektör
Östling, Inga-Britt, distriktsinspektris

Personregister¹

- Ahlberg, Alf 112, 113, 123, 126, 127
Ahrbom, N O 41, 46, 76, 82
Aljered, Sven-Erik 20, 42
Althin, Torsten 109
Ander, Gunnar 20-22, 24, 29, 30, 132, 153
Anér, Kerstin 62
Arvidson, Stellan 103
Aspelin, Gunnar 105, 106
- Bagge, Gösta 18, 25, 26, 34
Benda, Julien 108
Beskow, Gunnar 99, 103-105, 125
Beskow, Natanel 134, 135
Bjelfvenstam, Erik 58
Bjerhammar, Arne 42
Bjures, Bertil 22, 24, 31, 41, 42, 45
Björkquist, Manfred 97, 99, 100, 134
Bohlin, Helge 154
Bohlin, Torsten 103
Borelius, Karl 80, 82, 111
Borgström, Georg 114, 128, 129
Bratt, Lennart 58
- Carlsson, Bo 63
Carson, Rachel 130
- Dahlén, Olle 157
Dahlöf, Urban 72
Düring, Ingemar 107, 108
- Edenholm, Henrik 41, 76
Edström, Hugo 95
Edwall, Pehr 63, 122
Eeg-Olofsson, Ansgar 125
Eidem, Erling 26
Einstein, Albert 116
Ekelöf, Gösta 32, 58
Elmén, Brita 85, 87
Engberg, Arthur 26, 97
Enskog, C-G 158
Enström, Axel F 45
Eriksson, John 21, 24, 29, 31, 38, 41, 42, 58
Eriksson, Manne 135
- Fridell, Folke 121
von Friesen, Bertil 157
Frykholm, Mauritz 31, 36, 41
Funke, Gösta W 115
- Gideon, Sven 41, 42
Gieseke, Curt-Steffan 63
Gustafsson, Sven 157
Gärde Widemar, Ingrid 157
- Hagnell, Hans 63
Halldén, Folke 48, 63
Hallström, Waldemar 153
Hammar, Olof 157
Hansson, Per Albin 25
Hartman, Olov 60
Hedvall, Arvid 77, 111, 112
Helander, Gunnar 128, 130
Hellgren, Helmer 153
Henriksson, Lars 63, 122, 123
Heppling, Sixten 62
Hirdman, Gunnar 135
Hultgren, Gunnar 37, 42, 132
- Ingelstam, Erik 20, 22-24, 30, 31, 32, 41, 42, 45, 46, 57, 59, 61, 63, 106, 109, 110, 148, 160
Ingelstam, Lars 148, 160
- Josephson, Karl Olof 47
- Karlsson, K G 76
Kruse, Göran 42
Königson, Ture 157
- Landberg, Georg 136
Lettius, Magnus 42
Linder, Erik Hjalmar 31, 33, 36, 41, 42, 45, 46, 59, 100-102, 111, 122, 132
Lindquist, Gunnar 120
Lindström, Gunnar 63, 126
Lundberg, Gustaf 124
Lundquist, Agne 121
Lundquist, Ryno 18, 32, 36, 46, 55, 67, 139, 155
Lunell, Einar 24, 41, 42, 48, 57
Lönnroth, Erik 145

Mjönes, Henry 63, 123
Modig, Karl-Erik 42

Norhult, Axel 153
Nordström, Harald 31, 32
Nordström, Margareta 158

Olsson, Karl Johan 55

Palm, Irvin 136
Palme, Sven Ulric 120
Plan, Valdemar 42, 55
Pålsson, Roland 144, 158

Rosén, Nils Gustaf 117
Rossipal, Emmerich 42
Rudberg, Gunnar 160
Runestam, Arvid 153
Russell, Bertrand 117

Sartre, Jean-Paul 108
Schmidt, Carl S:son 156
Segerstedt, Torgny T 42, 113, 121, 132
Sjölin, Bengt 157
Skantze, Hugo 82

Snow, C P 11, 111, 116, 117, 153
Stenström, Arvid 62
Sundholm, Nils 153
Sundström, Erland 59
Svedberg, Bengt 108
Sävström, August 26, 153

Tingsten, Herbert 38

Waldenström, P P 136
Wetterholm, Allan 22, 30, 41, 42, 155
Wickman, Krister 144, 158
Wignell, Johan 154
Wikström, Jan-Erik 130
Woxén, Ragnar 84, 90-93, 107
Wästberg, Per 130
Wästlund, Georg 24, 30-32, 38, 41, 42, 57, 61, 76, 82, 132

Åkerman, Oskar 95
Åhrén, Uno 82
Åmark, Curt 59

Öberg, Thure 42
Öhman, Birger 18

¹ Registret omfattar inte de i bilaga 2 angivna personerna.